

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2015

Jan Matyska

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Jan Matyska

**Náchodské testamenty ze 17. století. Sonda do každodenního života
města.**

**Testaments of Náchod in the 17th century. Probe into the everyday life
of the town.**

Praha 2015

vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Chtěl bych zde poděkovat jednak panu prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc. za velmi vstřícný přístup, spoustu podnětných názorů a skutečnost, že jeho vedení mé práce výrazně kvalitativně ovlivnilo mé badatelské zájmy. Dále potom rodičům, za jejich podporu a trpělivost během mého studia. Děkuji také kolegům ze semináře prof. Čechury za velmi přátelské a stimulující prostředí.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Náchodě, dne 24. května 2015

Jan Matyska

Abstrakt

Předmětem bakalářské práce je sonda do dochovaných testamentů ze 17. století z fondu Archiv města Náchoda. Tyto testamenty se nacházejí jednak ve dvou knihách kšaftů a také v aktovém materiálu. Nabízejí nové možnosti pohledu do běžného života města, především pak do majetkových a rodinných poměrů jeho obyvatel. Předkládaná práce představuje testamenty jako prameny a popisuje místní praxi jejich vzniku. Hlavním cílem práce pak bylo postižení okruhu osob, které pořídily kšaft a rozbor jejich odkazů. Pořizovatelé testamentů byli zkoumáni z hlediska pohlaví, rodinného stavu, povolání, majetkového zázemí, místa bydliště a zapojení do života městské komunity. Rozbor odkazů sleduje nejen jejich charakter, ale také okruhy jejich příjemců, zbožných i světských. Na závěr jsou pak zkoumány odkazy směřující mimo samotné město.

Klíčová slova: testamenty, měšťané, Náchod - město, testátoři, testamentární praxe, 17. století

Abstract

Subject of this bachelor thesis is a probe into preserved testaments from the Náchod archive in the 17th century. These testaments can be found either in 2 books of testaments or in the files. They offer new possibilities of view into the everyday life of the town, mainly in the assets and family conditions. The thesis presents the testaments as information sources and describes local way of their origin. The main goal of the thesis was identifying the group of people who created their testament and also the analysis of their legacies. The testament-makers were considered according to gender, family status, occupation, assets, place of living and engagement in the life of urban community. The analysis of legacies studies not only their character, but also the scope of recipients, pious and profane. In the end, legacies heading to recipients out of the town are examined.

Keywords: testaments, burghers, Náchod- town, Will-makers, testamentary-practice, 17th century

Obsah

1. Úvod	7
2. Prameny, metodologie a relevance zkoumání	9
2.1 Stručný nástin zkoumání testamentů v českých zemích a hlavní koncepce	9
2.2 Prameny a jejich charakteristika	11
2.3 Podoba testamentů a obsah	12
2.4 Smysl testamentu	14
2.5 Relevantnost pramene pro zkoumání a metoda	15
3. Uvedení do místa a doby	19
3.1 Poloha města a jeho počátky	19
3.2 Dějiny města Náchoda v 17. století v kontextu dějin českých	21
4. Právní poměry a testamentární praxe	29
4.1 Zásady testamentární praxe dle Koldínova práva	31
4.2 Praxe v Náchodě	32
5. Osoba testátora	39
5.1 Testátoři z hlediska pohlaví a rodinného stavu	40
5.2 Testátoři z hlediska povolání	41
5.3 Testátoři z hlediska majetkového zázemí	43
5.4 Testátoři z hlediska lokalizace bydliště	47
5.5 Testátoři jako aktéři veřejného života obce	48
6. Rozbor odkazů	51
6.1 Zbožné odkazy	51
6.2 Světské odkazy	53
6.2.1 Charakter odkazovaných předmětů	53
6.2.2 Převažující tendence v odkazech	55
6.3 Geografický horizont	57
Závěr	60

1. Úvod

„Vejmeno svaté a blahoslavené trojice amen. Já Jan Šubíř měšténín v městě Náchodě. Postaven jsa na tento čas v těžké nemoci, avšak chvála Pánu Bohu ještě rozumu zdravého a paměti dobré požívající. Poněvadž nevím cíle a hodiny smrti své, jak se mnou dále milej Pán Bůh naložiti ráčí, takto o statečku a jmění svém mohovitém i nemohovitém s dobrým rozmyslem svým kšaftuji a pořízení činím“¹.

Podobných zápisů, které takto začínají, nalezneme v archivech po celé Evropě nepočítaně. Jedná se o testamenty či též kšafy a obsahují poslední pořízení člověka před jeho odchodem z tohoto světa. Jejich objemné knihy či soubory jejich zápisů v aktovém materiálu nalezneme také v archivech mnoha českých měst. Ačkoliv se jedná o prameny velmi zajímavé, po dlouhou dobu stály na okraji zájmu českých historiků. Až v poslední době se jim dostává soustavnější pozornosti v bádání medievistickém i raného novověku.²

Jedná se o prameny, jejichž zkoumání umožňuje spolupráci makrohistorických sociálních dějin s mikrohistorickým přístupem a dějinami každodennosti tak, jak po tom volal G. G. Iggers.³ Nabízejí totiž, jak si již mnoho badatelů povšimlo, široké spektrum přístupů k jejich výzkumu – od aspektů právních, přes výzkum mentalit a zbožnosti, postojů ke smrti, až po aspekty demografické a socioekonomické. Zároveň také umožňují pohled přímo do domácností jednotlivých osob, k jejichž výzkumu dlouho převládalo využití pozůstalostních inventářů. Testamenty sice při jejich zkoumání neposkytují tak vyčerpávající přehled všeho majetku, naproti tomu ale nabízejí informace o vztazích v rodině a dalších kontaktech s okolím, které by pro nás byly jinak jen velmi obtížně odhalitelné.

Cílem předkládané práce je formou sondy do dochovaných náchodských kšaftů aplikovat některé v literatuře zmiňované možnosti jejich výzkumu.⁴ Jednak popsat dochované testamenty, praxi jejich pořizování a dalšího života těchto pramenů, dále s pomocí dalších

¹ Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOkA), AM Náchod, inv. č. 965 *Knih kšaftů 1602-1817*, fol 39v.

² Tento zájem potvrzuje i odborná konference na půdě Historického ústavu AV konaná 30. listopadu 2005 pod názvem „Pozdně středověké testamenty v českých městech“ a z ní následně vydaný sborník: Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití*, Praha, 2006.

³ Iggers, Georg: *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002, 97.

⁴ například: Hrubá, Michaela: *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*, in: Hrubá Michaela (ed.): *Města Severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 7-34; Táž: *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*, in: Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 29-37; a značně inovativně též Vandrovcová, Lenka: *Soběslavské testamenty a písemnosti pozůstalostního řízení 1455-1550: možnosti jejich využití*, Diplomová práce FF UK, Praha 2012, zvláště s. 29-54.

pramenů provést analýzu a pokus o interpretaci okruhu osob, které pořizovaly kšaft. Vedle toho pak provést rozbor jejich odkazů včetně konstrukce geografického horizontu jejich kontaktů mimo město Náchod.

Co se týče časového vymezení studie, náchodské testamenty jsou dochovány od konce 15. století až do počátku století 19. V rámci této bakalářské práce byla zvolena sonda do náchodského pramenného materiálu, která se zaměřila s jistými přesahy,⁵ na 17. století. I vzhledem k tomu že většina prací zabývajících se testamenty v českých zemích se koncentruje na dobu pozdního středověku či dobu předbělohorskou. Jen málo prací překračuje bělohorský mezník či postihuje 17. století jako celek.⁶ Zaměření na 17. století v dějinách Náchoda bylo zvoleno i proto, že vzhledem k svému bohatství na zajímavé události politických dějin stojí jeho sociálně historická stránka nezaslouženě v pozadí a není tolik prozkoumána, především v kontrastu se stoletím předcházejícím, případně se omezuje pouze na první polovinu 17. století.⁷

Nejdříve budou popsány prameny, ze kterých práce čerpá, včetně metodologického kontextu jejich využití. Poté bude nastíněna lokalita, v níž se budeme pohybovat a hlavní události v ní proběhnou, stejně jako právní podmínky a zvyklosti, které se pořizování testamentů dotýkají. Poté bude následovat kapitola zabývající se postavou testátora, jeho majetkovým a sociálním zázemím. V poslední kapitole bude proveden rozbor odkazů.

⁵ viz kapitola Prameny 2.2

⁶ K záměrnému překračování a opomenutí tradičního mezníku roku 1620 v českých dějinách ve výzkumu testamentů se hlásí například práce Pavla Krále viz Král, Pavel: *Mezi životem a smrtí: Testamenty české šlechty v letech 1550-1650*, České Budějovice, 2002, s. 10-11.

⁷ Pro raný novověk bohatý Archiv města Náchoda byl doposud pro sociálně historická bádání využíván především pro dobu předbělohorskou, případně pro 1. polovinu 17. století. např. Čáp, Jaroslav: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů a místní řemesla a živnosti v 16. století*, in: Procházka staletími: sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Vladimíra Wolfa, Dissertationes Historicae 1, 1993, s. 51-59; Česáková, Markéta: *Rychtářské manuály města Náchoda: Prameny k dějinám náchodské městské správy 1. poloviny 17. století*, Praha 2013; či Šmíd, Petr: *Hrdelní soudnictví, kriminalita a každodenní život na panství Náchod a v královském městě Nymburce v letech 1513-1620*, Diplomová práce FF UK, Praha 2011.

2. Prameny, metodologie a relevance zkoumání

2.1 Stručný nástin zkoumání testamentů v českém prostředí a hlavní koncepce

Pomineme-li období počátku 20. století, kdy byly testamenty studovány především jako prameny pro kulturní historii, jejíž nejznámějšími protagonisty byli Čeněk Zíbrt a Zikmund Winter,⁸ zabývá se česká historiografie více testamenty až od 80. let. Navazuje tak na zahraniční vlivy, především školy Annales, využívající od 70. let testamenty jako prameny pro studium dějin mentalit.⁹ V české historiografii odstartoval soustavnější výzkum testamentů Jiří Pešek, a to svým článkem o pražských testamentech a pozůstalostních inventářích z roku 1982,¹⁰ a také Bohdan Zilinskyj.¹¹

Počet následných prací, které se poté zabývaly kulturou měšťanských domácností a každodenního života, vzdělaností, majetkovým zázemím měšťanů a sociální strukturou měst, je značný.¹² Značná část také vychází z různých diplomových prací, neboť testamenty se staly jejich oblíbeným námětem. Charakteristickým rysem pro většinu z nich je zaměření na pozdní středověk, 16. století či obecně dobu předbělohorskou. Jen minimum těchto prací se zabývá testamenty z období po roce 1620. Cílem této práce není zde na všechny upozornit, neboť by to přesáhlo prostor pro tuto kapitolu.¹³ Uvedu zde jen několik základních prací především z poslední doby, které jsou podstatné pro mou práci nebo které naznačují některé inovativní přístupy pro studium testamentů. Pro výzkum o vzniku testamentu ve středověku a především v 16. století je velmi podstatná otázka testamentární praxe a právních zásad s tím

⁸ Fejtová, Olga – Jíšová, Kateřina: *Měšťanské testamenty jako badatelské téma: Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze*, in: Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 16. V severovýchodních Čechách byly v této době zkoumány například kšafy v Hradci Králové – viz Speiss, Bedřich Vilém: *Kterak a co Kralohradečtí druhdy kšaftovali: Kulturně historický náčrt z počátku 17. století (1612-1620)*, PAM 19, 1900-1901, s. 137-144, 209-224.

⁹ Ze základních prací především: Ariés, Phillipe: *Dějiny Smrti I-II*, Praha 2000; Vovelle, Michel: *Piété Baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Paris 1973 a Chaunu, Pierre: *La mort a Paris XVIe, XVIIe et XVIIIe siècle*, Paris 1978.

¹⁰ Pešek, Jiří: *Pražské knihy kšaftů a inventářů: Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*, in: PSH 15, 1982, s. 63-92; a Týž: *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích pozůstalostí Nového Města pražského v letech 1576-1620*, in: FHB 2, 1980, s. 247-282.

¹¹ výběrově například: Zilinskyj, Bohdan: *Podblanicko v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*, SVPP 25, 1984, s. 169-185; či Týž: *Kolínsko a Kutnohorský v prvních dvou knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*, PMK 4, 1987, s. 89-104.

¹² Jmenujme alespoň práce z jihočeského okruhu okolo Václava Bůžka viz: Bůžek, Václav – Bůžková, Helena – Stejskalová, Jana: *Měšťanské domácnosti v předbělohorských jižních Čechách (Prameny, metody, stratifikace)*, JSH 59, 1990, s. 65-80; Bůžek, Václav: *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*, in: Opera Historica 1, s. 43-73; Stejskalová, Jana: *Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské domácnosti*, in: Opera historica 1, s. 74-80; nebo práce německého historika Thomase Krzencka - Krzenck, Thomas: *Tabor und der Alltag im hussitischen Böhmen*, Husitský tábor 11, 1994, s. 29-37.

¹³ Shrnuje je například v evropském kontextu: Hrubá, Michaela: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle...“: *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem, 2002, zvlášť s. 17-43. Z nepublikovaných diplomových prací připomeňme minimálně: Kolek, Roman: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře z let 1542-1687: Příspěvek ke studiu dělnické praxe v českých raněnovověkých městech*, Diplomová práce FF UK, Praha 1998.

souvisejících. Tím se zabývala Michale Hrubá a své poznatky shrnul ve své práci.¹⁴ K tomuto tématu nelze opomenout také další velmi důležitou práci Petra Raka.¹⁵ Od devadesátých let je také patrný zájem o využití testamentu pro studium rodiny a rodinných struktur. Tento způsob výzkumu popsala především Jana Ratajová¹⁶ a následovaly v něm i některé práce žáků Michaely Hrubé v městech severozápadních Čech.¹⁷ Konjunktura zájmu o šlechtu, která se objevila v české historiografii po roce 1989, se odrazila i v studiu šlechtických testamentů. Zde se jedná především o práce Pavla Krále.¹⁸ Další zajímavou oblastí výzkumu je studium zbožnosti a mentalit, navazující na francouzské vzory školy Annales, kterým se zabýval ve své výborné práci z brněnského prostředí Tomáš Malý.¹⁹ Jeho mimořádná kniha o potridentské zbožnosti brněnských měšťanů se zabývá jak kvantifikací donační aktivity, tak sémiotickým rozbořením areng ve vztahu ke zbožnosti. Z nejnovějších prací nemůžeme opominout také inspirativní disertační práci Pavly Jirkové,²⁰ ovlivněnou výrazně sociologickými podněty, která se zabývá testamenty především z pohledu historické demografie.

Co se týče přímo náchodských testamentů, jejich průzkum ze strany Jaroslava Čápa a Zuzany Brandové²¹ se zatím soustředil především na zkoumání struktury řemesel a výroby obecně. Obě práce se zaměřují především na 16 století. Testamentům ze století 17. se prozatím takové pozornosti nedostalo. Byly pouze jako jednotliviny využity v díle J. K. Hrašeho²² a také v rámci celého panství v pozapomenuté práci Viléma Schreibera.²³

¹⁴ Hrubá, M.: „Nedávej statku žádnému, v níž uvádí odkazy i na její další dílčí studie.

¹⁵ Rak, Petr: *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465-1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století*, SAP 48, 1998, s. 3-106.

¹⁶ Ratajová, Jana: *Pražské testamenty (1600-1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: PSH 30, 1998, s. 90-127.

¹⁷ Hoffmannová, Petra: *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*, in: Hrubá Michaela (ed.): *Města Severozápadních Čech*, s. 107-122; Štajnerová, Michaela: *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527-1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: tamtéž, s. 87-106; a Smetanová, Vítězslava: *Ústečtí měšťané v liber testamentorum z let 1509-1585*, in: tamtéž, s. 123-131.

¹⁸ Král, P.: *Mezi životem a smrtí; pro středověk též Šimůnek, Robert: Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Proglomena k výzkumného záměru)*, in: Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 95-115.

¹⁹ Malý, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací: (brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století)*, Brno 2009. Taktéž nelze nezmínit jeho práce z chrudimského prostředí: Týž: „Mentalita“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku: (Chrudimské kšafy ze 16.-18. století)*, in: Chrudimský vlastivědný sborník 7, 2003, s. 19-70; Týž: „...nechtejze tomu aby jací soudové a nevole po mé smrti byli.“: *(Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi)*, in: Chrudimský vlastivědný sborník, 8, 2004, s. 55-100; či Týž: *Kterak "Starochrudimští" na smrtelném loži kšaftovali“: (Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi)*, in: Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 13-36.

²⁰ Jirková, Pavla: *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578-1624: (Testamenty jako prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii)*, Disertační práce FF UK, Praha, 2011. Převážná část tohoto jejího doktorského projektu vyšla již předtím v Táž: *Jihlavské testamenty na přelomu 16.-17. století: prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*, SAP 60, 2010, s.3-236.

²¹ Brandová, Z.: *Výrobní a majetková struktura města Náchoda*; Čáp, J.: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*.

²² Hraše, Jan Karel: *Dějiny Náchoda I.: Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*, Náchod, 1895. např. s. 254, 360, 390 či 394.

2.2 Prameny a jejich charakteristika

Základními prameny pro předkládanou práci jsou dochované testamenty v mimořádně bohatém fondu Archiv města Náchoda. Jedná se především o městské knihy, obvykle zařazované jako knihy městského soudnictví nesporného, z nichž nás budou zajímat především 2 dochované knihy kšaftů z let 1496-1603²⁴ a 1602-1814.²⁵ Základní popis nejstarší náchodské knihy kšaftů provedl již Jaroslav Čáp. Obsahuje 289 záznamů, které podávají informace o 283 kšaftech,²⁶ z nichž bylo do zkoumaného vzorku přijato 14. Co se týče druhé knihy, jedná se o knihu obsahující 279 folií, na kterých je dochováno 132 kšaftů. Do zkoumaného vzorku z nich bylo, vzhledem k své dataci, užito 54.

Další kšafy nalezneme v aktovém materiálu.²⁷ Jedná se nejen o kšafy, ale také o koncepty kšaftů, výpisy kšaftů a další zápisy pozůstalostní povahy. Nachází se zde záznamy o 100 kšaftech, z nichž naprostá většina (91) je ze sledovaného období. Některé z nich jsou související s testamentárními zápisy v knize a poskytují tak další informace k testamentární praxi ve městě. Velkou částí tohoto souboru jsou dochovaná pořízení ve formě missivu. Ten byl pořízen na místě u testátora, poté zapečetěn a uchováván až do vysvědčení. Tehdy byla pečeť rozlomena a někde ve volném místě byla zaznamenána informace o vysvědčení a v některých případech i o stvrzení. V 17 případech kšaftů došlo poté k jejich přepsání do dochovaných knih kšaftů. Tato sbírka missivů je svázaná dohromady bez nějaké vnější vazby. Taktéž důležitou položkou pro práci s testamenty jsou záznamy o sporech a vypořádání se s pozůstalostmi a dědictvím.²⁸

Tento výčet pramenů testamentární povahy by nebyl kompletní, pokud bychom se nezmiňovali i o existenci další knihy odkazů dědičných z let 1589-1670, kterou zařadil do svého soupisu městských knih jako knihu IX. první náchodský archivář, obrozenecký kněz Josef Myslimír Ludvík. Tato kniha je však dnes považována za ztracenou.²⁹

²³ Schreiber, Vilém: *O kšaftování na Náchodsku*, Od Kladského pomezí 5, 1927-1928, s. 27-30 a 44-46.

²⁴ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 964, kn. 163, *Knihy kšaftů 1496-1603*. Tuto knihu můžeme také nalézt ve známém soupise středověkých městských knih Rostislava Nového viz Nový, Rostislav: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526: Katalog*, AUC - Phil. et hist. 4, Praha 1963, s. 125.

²⁵ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, kn. 164, *Knihy kšaftů 1602-1817*.

²⁶ Čáp, J.: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*, s.51.

²⁷ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č.1487, kt. 23, *Pozůstalosti kšafy 1551-1785*.

²⁸ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1489, kt. 24, *Pozůstalosti – dědictví, vypořádání 1573-1778*.

²⁹ Jak uvádí Česáková, M.: *Rychtářské manuály města Náchoda*, s. 62, poznámka 247. S touto knihou pracoval ještě Jan Karel Hraše – viz Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 394 či 642. Existenci 2. knihy kšaftů podporuje i fakt, že pro 17.století byly podobně vedeny paralelně 2 knihy svatebních smluv – viz SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 959 *Knihy svatebních smluv 1555-1686* a inv. č. 961 *Knihy svatebních smluv 1572-1679*. O osobě obrozeneckého kněze a buditele J. M. Ludvíka více: Profeld, Bedřich: *Josef Myslimír Ludvík*, in: Sborník Muzejní společnosti v Náchodě I, Náchod 1934, s. 29-43. a celkově též: Baštecká, Lydia: *Historiografie a dějepisci Náchoda a Náchodsko*, in: Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 179-193.

Existence další knihy kšaftů by byla závažným problémem pro reprezentativnost závěrů této práce. Vzhledem k tomu, že na kšafy z této knihy odkazuje Jan Karel Hraše poměrně často, rozhodl jsem se alespoň přibližně stanovit jaké procento kšaftů z oné ztracené knihy můžeme nalézt v aktovém materiálu. Výsledek byl překvapující. Kromě jednoho případu³⁰ jsem všechny odkazované kšafy našel v onom souboru kšaftů tvořených svázanými missiv³¹, nacházející se na fóliích 105r až 208v dle moderního foliování oné jednotky. Vzhledem k tomu, že onen svázaný soubor má vlastní, modrou tužkou provedenou, foliaci, která přesně odpovídá Hrašeho odkazům, je můj závěr jasný. Považuji onen svázaný soubor za onu „ztracenou“ městskou knihu, jíž J. M. Ludvík přisoudil ve svém soupisu číslo IX.

Jak je již z našeho výčtu patrné, není mým cílem postihnout celý komplex testamentů v Náchodě, nýbrž se jedná o sondu do 17. století. Ve skutečnosti jsem primárně hleděl na dochované prameny a nechtěje je vytrhávat z kontextu, přijal jsem do vzorku zkoumaných zápisů i několik záznamů ze století předešlého a následujícího, a to z toho důvodu, že na počátku 90. let 16. století dochází ke změně formy testamentárního zápisu (viz dále). A zároveň na počátku 18. století je dochováno několik testamentů z let 1705-1717 a poté následuje mezera, kdy další dochovaný zápis je až z roku 1747. V onom rozšířeném časovém rozmezí let 1589-1717 jsem se tedy zabýval 160 zápisy, které, při odečtení opakujících se záznamů, dávají informace o 139 kšaftech od 137 testátorů. Jedná se nejen o měšťany, nýbrž i o ve městě usedlé rytíře (většinou zámecké úředníky) a hlavně o sedláky z šosovních vsí k městu náležejících. Nepovažoval jsem je za vhodné vyřazovat ze souboru zkoumaných záznamů, neboť obě tyto skupiny osob se zapojovaly do života raně novověkého poddanského města a měly v něm své (ač specifické) místo.³²

2.3 Podoba testamentů a obsah

Rozsah jednotlivých testamentů se během raného novověku podstatně lišil. Kšafy ze 16. století se vyznačují značnou úsporností, až přibližně od 90. let 16. století se jejich rozsah zvětšuje, aby v 18. století dosahovaly rozsahu přes několik fólií. Výraznou změnou je, že se objevuje častěji invokace a arenga.³³ Jednotlivé zkoumané testamenty mají ustálenou podobu, která se obsahově nijak zvlášť neliší od toho, jak jí popsala ve své klíčové práci o kšaftech ze

³⁰ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 373 uvádí odkaz na kšaft z Jana Prokeše z roku 1599. V aktovém materiálu ve výše jmenovaném souboru jsem ale našel pro ten samý rok kšaft Tobiáše Prokeše. Vzhledem k objemu Hrašeho díla je možnost takovéto drobné chyby více než pravděpodobná.

³¹ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, kt. 23, *Pozůstalosti kšafy 1551-1785*.

³² Především sedláci z šosovních vsí jakožto „spolutrpíci s městem“, měli na pořizování testamentu plné právo. viz Hrubá, M.: *„Nedávej statku žádnému“*, s. 109. Bůžek, Václav a kol.: *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 124.

³³ Jak si již povšiml např. Malý, T.: *„Mentalita“, zbožnost a smrt*, s. 43. Tomáš Malý v chrudimském prostředí konstatuje tuto změnu již v 80. letech. V Náchodě jí můžeme za pravidelnou součást kšaftu považovat od přelomu 16. a 17. století.

severozápadních Čech Michaela Hrubá.³⁴ Jsou napsány v naprosté většině česky, pouze 4 záznamy jsou v jazyce německém.³⁵ Jejich obsah odpovídá formě listiny, nezávisle na tom, zda se jedná o kšaft zaznamenaný v knize či v missivech v aktovém materiálu. Liší se především úhledností písma a celkového provedení. Většina dochovaných kšaftů začíná invokací, nejčastěji v podobě různých variací vzývání svaté Trojice. Tyto formule jsou dosti formalizované a jejich podoba především závisí na osobě písaře. Podobně je to s podobou arengy, která obsahuje obvykle především zamyšlení nad pomíjivostí života, neodvratnosti smrti a nejistotě příchodu osudné hodiny. Dále bývá uváděna obvyklou právní poznámka „*však z milosti Boží rozumu dobrého a paměti zdravé požívaje*“, načež často navazují zmínky o tom, že nechtějí „*roztržnosti mezi přáteli a rodinou*.“

Arengy testamentů bývají studovány z hlediska dějin mentalit a postojů ke smrti.³⁶ Tento přístup je nepochybně zajímavý a má své opodstatnění, ale pro náchodské testamenty jej nepovažuji za vhodný. Ať již pro velikost dochovaného souboru pramenů (viz níže), tak vzhledem k charakteru městské kanceláře. Neboť v Náchodě byl obvykle jen jeden radní písař, který zapsal většinu testamentů z daného období, a tyto zápisy areng jsou pak velice podobné co do formy i obsahu.³⁷ Přesto ale můžeme ve zkoumaném souboru testamentů nalézt určité jednotlivé informace či subjektivní prožitky, zejména v testamentech psaných vlastní rukou či nějak jinak se odlišujících od běžné praxe. Jedním takovým zajímavým záznamem osobních pocitů je kšaft Jana Špáty z roku 1633,³⁸ vypovídající o jeho vnímání okolních válečných událostí: „*znamenaje tyto nynější velmi nebezpečné časy, an všudy ze všech stran Pán Bůh všemohoucí morovou rány posílá na lidské pokolení ráčí*“ kvůli čemuž si povolal městského písaře Jiříka Paschala Úpického a nadiktoval mu svůj kšaft. Budeme-li věřit údajům ze soupisu poddaných podle víry, tak učinil ve svých 82 letech, to však netušil, že jej čeká ještě dalších 22 roků života, během kterých se dostal ještě ve svých údajných 100 letech do vězení.³⁹

³⁴ Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 118-176.

³⁵ Jedná se kšafy Petra Strausse: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 94v-96v, Martina Škrabky: Tamtéž, fol. 94r-96v; Jeremiáše Schröttera SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, kt. 23, fol. 76r-77v; Johana Thomase Josepha Prätovského: tamtéž, fol. 80r-86v.

³⁶ v poslední době především již zmiňovaný Malý, T.: *Smrt a spása*; nebo Král, P.: *Mezi životem a smrtí*; s. 38-43 a 61-62.

³⁷ Česáková, M.: *Rychtářské manuály města Náchoda*, s. 103-130; Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I*, s. 227-233; a Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, ed. Lydia Baštecká, Náchod 1994, s. 256-261. (dále jen jako *Dějiny Náchoda II.*) O formálnosti podoby testamentů svědčí i srovnání kšaftu Tobiáše Bebicze, který je dochován jednak v aktovém materiálu, napsaný vlastní rukou testátora, který jej povolaným svědkům jen předal a vedle toho i zaznamenaný v knize kšaftů, který již obsahuje některé tradiční formule. viz: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, kt. 23, fol. 133r-133v; a SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 25v-27r.

³⁸ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, kt. 23, fol. 191r-192v.

³⁹ Matušíková, Lenka – Kukánková, Zlata – Zahradníková, Magda (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Hradecko-Bydžovsko 2, Praha 2000, s. 637. Je všeobecně známo že údaje o věku osob v soupise

Po arenze přichází klíčová část celého kšaftu, kterou je dispozice. Obsahuje jednak výčet dluhů a pohledávek⁴⁰ testátora a také jeho konkrétní odkazy, včetně vyjmenování různých eventualit v případě úmrtí některého z dědiců.⁴¹ V závěru testamentu bývá časté určení poručníků nebo běžná žádost panu purkmistru a pánům o ochrannou ruku nad kšaftem. Velmi častá byla sankce formulovaná žádostí „*kdyby nechtěl mému kšaftu přestati aby zhola nic mu dáno nebylo.*“⁴²

2.4 Smysl testamentu

Během zkoumání testamentů se badatel musí neustále zabírat otázkou smyslu pořízení testamentu. Ta by nám mohla osvětlit jak okolnosti počtu dochovaných testamentů, tak okruhu osob pořizujících kšaft.⁴³ V literatuře se střetávají názory hájící smysl kšaftu jako rozhodnutí o majetku s názory hájícími jeho význam duchovní – Jiří Pešek považoval smysl testamentu jako podchycení sporných či potenciálně sporných převodů majetku.⁴⁴ Naproti tomu Phillipe Ariés, autor průkopnického díla *Dějiny smrti*, považoval za hlavní smysl pořízení testamentu akt zbožnosti, který byl postupem času přetvořen státní mocí v majetkový akt.⁴⁵ Tuto tezi pro české poměry korigoval Tomáš Malý, který zdůraznil, že prameny v českém prostředí naznačují především snahu rozhodnout o svém majetku, ačkoliv nepopírá že jej nelze označit za čistě majetkový akt, nýbrž že se v něm světská a duchovní rovina prolínají.⁴⁶ Zároveň také konstatoval nemožnost *přesného* určení příčiny pořízení testamentu z důvodu nejistoty, jaké procento z původního počtu pořízení je dodnes dochováno.

Bádání současné historiografie nabízí spoustu okolností, které mohly vést k pořízení testamentu.⁴⁷ Jednak dobová preskriptivní literatura zmiňuje testament jako *jeden z kroků* přípravy na smrt, dále především snaha nalézt hlavního dědice, strach z náhlé smrti či samotné vědomí možnosti pořídit kšaft.

poddaných podle víry byly zaokrouhlovány k číslům pět či deset. viz např. Grulich, Josef., *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. -18. století* České Budějovice 2008, s. 81.

⁴⁰ Nebývají součástí kšaftu vždy, občas se setkáváme s informací, zmiňující že všechny dluhy a pohledávky jsou sepsány ve zvláštních registrech. Jak ukazuje například kšaft Jiřího Holého ze Slaného: „*Co se pak mých dluhů dotejče, co lidem povinen a dlužen jsem a co mně zase jsou lidé dlužní, to všecko v rejstří[cí]ch mých se pořadně psané najde, i jistoty co mi dlužej.*“ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č.1487, kt. 23, fol. 160r-161v.

⁴¹ Tento výčet možných změn bývá považován za doklad snah testátora řídit své pozemské záležitosti i po své smrti – viz Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 103 a 141.

⁴² Kšaft Jakuba Provázka, SOKA Náchod, AM Náchod, inv.č. 965, fol. 11v.

⁴³ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 130.

⁴⁴ Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 65 a Týž: *Knihy a knihovny v kšaftech*, s. 248.

⁴⁵ Ariés, P.: *Dějiny smrti I*, s. 234-237.

⁴⁶ Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 9. dále pak s. 82-84. Tomáš Malý také konstatuje, že duchovní rovina výrazněji vystupuje v testamtech do popředí v druhé polovině 17. století – viz Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští,"* s. 15.

⁴⁷ v českém prostředí je shrnul Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 96-106.

Samotné prameny pak obsahují bohatou škálu různých formulací a jejich variant. Nacházejí se především v arenze, ovšem smysl testamentu může odhalit i rozbor odkazů v dispozici či záznamy o podaném odporu. Nabízí se možnost stanovit jejich typologii. Pokud se o něco takového budeme pokoušet, je logické, že ono třídění bude velmi subjektivní, neboť za důvod porřízení většiny kšaftů můžeme považovat kombinaci více podnětů.⁴⁸ Ačkoliv se zde nacházejí kšafty, jejichž smysl není příliš jasný,⁴⁹ dovoluji si označit za smysl většiny náhodských kšaftů snahu pojistit transfer majetku dle zájmu pořizovatele.⁵⁰ Ať již ve formě určení hlavního dědice, ochráníení manželky či stanovení různých variant odkázání majetku podle toho, kdo z potomků dříve zemře.

2.5 Relevantnost pramene pro zkoumání a metoda

Základní otázkou, která se při výzkumu testamentů naskytá, je otázka reprezentativnosti dochovaného vzorku.⁵¹ Určitou diskuzi o relevantnosti dochovaných testamentů domácí provenience rozpoutal Martin Nodl, poukazujíc především na disproporci v počtu dochovaných záznamů z měst severní Itálie a faktu odlišných testamentárních zvyklostí a praxe.⁵² V tomto svém příspěvku také zpochybnil možnosti kvantifikace těchto pramenů pro české prostředí.

Kvantitativní metoda má své příznivce i odpůrce.⁵³ Přesto si myslím, že při rozumném užití a zachování kritického pohledu na testament, jako pramen jehož seriální povaha je až sekundární,⁵⁴ jako na jedinečnou výpověď může být užitečná, neboť srovnání většího počtu údajů může odhalit skryté, či na první pohled nepovšimnuté souvislosti. Slovy Jaroslava Čechury: „*Ukazuje se, že zachované knihy testamentů jsou vpravdě jedinečnými*

⁴⁸ Stejně jako podobné problémy řeší i studium historické kriminality při klasifikaci provinění do různých typologií.

⁴⁹ Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 101. Mezi náhodskými například kšaft Anny Vydrové, která všechno co měla vymíněno ve svatební smlouvě odkazuje svému manželu. SOkA Náchod, AM Náchod, inv.č. 965, fol. 21v.

⁵⁰ Ilustruje to i například testament Magdalény vdovy po Václavu Valáškoví: „*Přicházím nato kdyby po mé smrti Martin syn můj z vandru se navrátil, aby po mně také něčeho zažítí mohl.*“ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 54r.

⁵¹ Hrubá, M.: *Možnosti (a limity) studia*, s. 35.

⁵² Nodl, Martin: *Středověký testament jako abnormalita*, in: Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamety*, s. 73-85.

⁵³ Jak zmiňuje Tomáš Malý, vzbuzovaly statistické přístupy v historickém bádání ostrou kritiku a byly označovány za „*triumf klouzavého průměru.*“ Je však nutno podotknout, že tuto nevýhodu vyvažuje možnost psát „*dějiny bezejmenných mas,*“ tedy osob které se jinak nedostaly do historických pramenů a tím i do našeho bádání. viz Malý, T.: *Co nabízejí (raně novověké) testamety? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*, ČMM 126, č. 2, 2007, s. 252.

⁵⁴ Tamtéž. - jak zdůraznil Tomáš Malý v reakci na stanovisko Kateřiny Jíšové a Olgy Fejtové viz Fejtová, Olga – Jíšová, Kateřina: *Měšťánské testamety jako badatelské téma*, s. 22.

*databankami, umožňující neobyčejně hluboký vhled do prostředí daného města, odkrývající jemné předivo strategií testátorů, a to až na úroveň jednotlivých rodin.*⁵⁵

Přikláním se proto k názorům Tomáše Malého, který ač přiznává, že v raném novověku dochází k dalšímu poklesu reprezentativnosti co do počtu ve srovnání s demografickými trendy, považuje kvantifikaci dochovaných testamentů za možnou. A to pod podmínkou „reflexe veškerých aspektů, které mohly ovlivnit vznik a podobu poslední vůle.“⁵⁶

Je pravdou, že dochovaný soubor testamentů pro 17. století je malý a roční průměry na to jasně poukazují - pro Náchod v letech 1589-1717 je průměr 1,06, přičemž například Pavla Jirková pracovala v Jihlavě s ročními průměry okolo 20 kšaftů za rok či Jiří Pešek v Praze s 32.⁵⁷ Naproti tomu je však nutné se na problém podívat i z jiné stránky. A to vzhledem ke skutečnosti, že při srovnání výzkumů více prací vychází najevo, že počet dochovaných testamentů je obecně nejvyšší pro 16. století. Zároveň je ale nutné poznamenat, že parametr ročního průměru nezohledňuje velikost sídla, ve kterém dané prameny vznikly. Oba tyto argumenty mají svou váhu, a proto je zde více rozvedu.

Podíváme-li se na práce, které se zabývaly testamenty v širším časovém horizontu, jenž by postihl jak 16. tak 17. století, ukazuje se nápadný úbytek záznamů v 17. století proti století předešlému.⁵⁸ Na tento úbytek není jednoznačná odpověď, proč se tak stalo. Tento úbytek můžeme sledovat i v případě Náchoda, kde nacházíme v nejstarší knize kšaftů⁵⁹ pro přibližně jedno století 289 zápisů o 283 kšaftech,⁶⁰ zatímco následující kniha obsahuje záznamů pouze 132. Z toho pro období let 1602-1717 pouhých 53. Srovnáme-li počet dochovaných kšaftů pro sledované období s údaji z nedalekého Dvora Králové (který byl o něco větším městem), zjistíme mnoho podobností jak v celkovém počtu, tak v tendenci postupného snižování počtu dochovaných exemplářů. (viz příloha č. 5).

Zaměříme se na druhý aspekt, který považuji při hodnocení relevance dochovaných testamentů za důležitý, a to poměr velikosti sídla k počtům dochovaných záznamů. Tento faktor nebyl v současné české historiografii dosud příliš brán v úvahu. Jelikož se v případě Náchoda jedná o poddanské město, nemáme pro něj ani údaje o počtech domů z doby

⁵⁵ Čechura, Jaroslav: Posudek školitele na práci: Jirková, Pavla: *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578-1590: (Testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii)*, Diplomová práce FF UK, Praha, 2006, ze dne 6. 9. 2006.

⁵⁶ Malý, T.: *Co nabízejí (raně novověké) testamenty?*, s. 254.

⁵⁷ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 83. Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 77.

⁵⁸ viz například Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s. 28, poznámka číslo 9, kde je onen poměr až extrémní: 690 kšaftů v přibližně 16. století ku 159 v 17. a 18.; či také Kolek, R.: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře*, s. 149. Tento fakt zmiňuje i Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 77. Podobně pro 2. polovinu 17. století i Michaela Hrubá konstatuje markantní propad ročního průměru dochovaných kšaftů na hodnotu okolo 1 v královském městě Žatci. viz Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 104.

⁵⁹ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 964, kn. 163, *Kniha kšaftů 1496-1603*.

⁶⁰ Čáp, J.: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*, s. 51.

předbělohorské, jaké jsou pro královská města.⁶¹ Tento handicap nám umožňuje alespoň trochu kompenzovat dochovaný Rejstřík pro výpočet desátků z roku 1630.⁶² Pokud zvážíme, že Náchod nepostihla žádná větší katastrofa, je dostatečně relevantní. Srovnáme-li tedy údaje o počtu domů a počty dochovaných kšaftů s jinými výzkumy testamentů, můžeme počet náchodských testamentů považovat za srovnatelný či až překvapivě dobrý.⁶³

Tabulka č. 1: Srovnání počtu dochovaných testamentů v českých městech v 17. století

Město	Počet domů 1607	Počet domů 1654(osa zené)	Počet domů 1715	Počet kšaftů	Časové vymezení
Chrudim	421	241	346	159	1612-1760
Kolín	213	115	188	427	1542-1687
Dvůr Králové	195	172	247	169	1571-1719
Rokycany	162	120	164	269	1517-1777
Náchod	(167 r. 1630)	127	203	139	1579-1716

Z tabulky vyplývá, že Náchod byl městem o něco menším a poměr počtu v něm dochovaných testamentů ku jejich velikosti se nijak výrazně neliší. Je však nutno říci, že pro kvantitativní metody výzkumu jsou vhodné testamenty přibližně do 60. let 17. století, zatímco testamenty z následujícího období můžeme vzhledem k jejich počtu naopak využít jen s nejvyšší opatrností jako velmi skromné potvrzení některých tendencí.⁶⁴ Proto přijmeme tezi Tomáše Malého a zaměříme se nyní nejen na pokus definovat o jakých sociálních skupinách

⁶¹ Dvorský, František: *O počtu domů v Praze a královských městech v Čechách v 16. – 19. století*, ČČM 56, 1882, s. 57-83.

⁶² SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208, *Rejstřík pro výpočet desátků 1630*.

⁶³ údaje o počtu domů přebírám z: Placht, Otto: *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století*, Praha 1957, s. 160-165; údaje o počtu testamentů v Chrudimi: Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s. 28, poznámka číslo 9, v Kolíně: Kolek, R.: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře*, s. 191, ve Dvoře Králové: Šormová, Lenka: *Kniha kšaftů královského věnného města Dvora Králové nad Labem z let 1571-1719*, Diplomová práce FF UK, Praha 1999, s. 30-31, Rokycany: Kalousová, Václava: *Svět rokycanských měšťanů a měšťanek ve světle jejich testamentů v 16. až 18. století*, Diplomová práce FF JČU, České Budějovice, 2012, s. 19. Jejíž vyšší počet kšaftů těží spíše z „konjunktury“ dochovaných kšaftů ve 2. polovině 18. století, která je v Náchodě podobná. První údaj o počtu domů v Náchodě vychází z již zmiňovaného rejstříku pro výpočet desátků z roku 1630 jako součet domů v městě a na obou předměstích, což vcelku odpovídá, vezmeme-li v úvahu že O. Placht pro Náchod 1654 uvádí 127 osazených domů a 28 rozbořených.

⁶⁴ Mám na mysli především prosazení lidové barokní zbožnosti – viz 6.1 Zbožné odkazy.

osob v raně novověkém městě dochované testamenty vypovídají. Zároveň se alespoň zmíním o právních předpisech v zkoumaném období, pro kontext nastíním popis lokality v jaké se pohybujeme a dotknu se i přehledu události jejich politických dějin.

3. Uvedení do místa a doby

3.1 Poloha města a jeho počátky

Historii města Náchoda a jeho obyvatel mnohokrát ovlivnila (pozitivně i negativně) jeho poloha. Nachází se totiž na jedné z tradičních cest spojujících českou kotlinu s dolnoslezskou nížinou.

Krajinu Náchodska, jakožto pohraniční oblasti českého království, můžeme označit za vrchovinu. Je součástí Sudetské subprovincie a je součástí podorlické pahorkatiny jako její severozápadní výběžek. Pro reliéf Náchodska je významným prvkem řeka Metuje protínající náchodskou vrchovinu a vytvářející úzké údolí, z něhož se potom zařezává dále do masivu a vytváří na jihovýchod od města úzký kaňon směrem k Novému Městu nad Metují do východolabské tabule. Náchodsko je, co se týče půdních podmínek, hnědozemní oblastí, která není příliš úrodná.⁶⁵ V otázce klimatu patří Náchodsko do oblasti mírně teplé, ovšem počasí a teplota vzduchu je zde primárně ovlivněna reliéfem krajiny, jež se vyznačuje velkými rozdíly nadmořských výšek, takže zde nalézáme výrazné místní odchylky.⁶⁶ Samotný Náchod se nachází v úzkém údolí orientovaném od severovýchodu na jihozápad. Středem tohoto údolí dříve meandrovala řeka Metuje, na jejíž náplavové nivě na pravém břehu pod opryšovým ostrohem vzniklo dnešní město.⁶⁷

Počátky města souvisejí s kolonizací pohraničních hvozdů českého království v první polovině 13. století. První písemná zmínka o Náchodě pochází z roku 1254 z listiny břevnovského opata Martina, kde je jmenována hranice s majetky Hrona z Náchoda. Ten však pravděpodobně pouze jednal ve jméno krále a založil město vedle již dříve fungující lokality v dnešním Starém Městě nad Metují.⁶⁸ Tato lokace města spolu s hradem na vrcholku nad městem měla jediný úkol – kontrolu významné zemské stezky. Ta vycházela od Prahy, přes Hradec Králové k Jaroměři a odtud přes Krčín k Náchodu, kde poutník musel nejdříve vystoupat na vrcholek zvaný Branka (nedaleko níž, směrem na bývalou trhovou ves Provodov, se nachází Dobenín) poté sestoupit do úzkého údolí a do pohraničního hvozdů, kterým se, se zastávkou v Kladsku, projde do Slezska k Vratislavi.⁶⁹

⁶⁵ Černíkovský, Petr: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost: Náchod a jeho venkovské zázemí v 15. -17. století*, in: Celostátní studentská vědecká konference – Historie 2003, Pardubice 2004, s. 62.

⁶⁶ Maskovčin, Peter – Sedláček, Miroslav – Faltysová, Helena (edd.): *Chráněná území ČR, svazek V.: Královehradecko*, Praha 2002, s. 18-27.

⁶⁷ Ebelová, Ivana – Baštecká, Lydia (edd.): *Náchod: historie, kultura, lidé*, Praha 200, s. 15.

⁶⁸ První zmínkou o bezprostředním okolí Náchoda v historických pramenech nalezneme již v Kosmově kronice - týká se volby pražského biskupa během vojenského tažení na místě zvaném Dobenina (dnešní Dobenín) z roku 1068. Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 25.

⁶⁹ Hraše, Jan Karel: *Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách*, Nové Město nad Metují, 1885, s. 17-18.

Hrad a město Náchod pak zůstávaly královským manstvím až do konce 15. století.⁷⁰ Poté se dostalo panství do držení pánů z Janovic a Pernštejnů, až byl roku 1544 zakoupen Zikmundem Smiřickým ze Smiřic, příslušníkem bohatého, českého, panského rodu. Náchodské panství, k němuž bylo v letech 1516-1519 přikoupeno sousední panství Vízmburk a během 17. století další menší panství a rytířské statky (1600 Rýzmburk, 1613 Třebešov, 1636 Miskolezy, 1637 Heřmanice a 1641 Šonov), vytvářelo značně rozsáhlé kompaktní dominium, které se dle Berní ruly skládalo z 1 města (Náchod), 2 městysů (Úpice, Skalice), 3 městeček (Hronov, Machov, Kostelec) a 71 vsí.⁷¹ Rozkládalo se na značné ploše, táhnoucí se od vrcholků Jestřebích hor až téměř ke královskému věnnému městu Jaroměři a od hranic s Kladskem až za řeku Úpu.

Samotné město Náchod se rozkládalo na relativně malé ploše okolo čtvercového náměstí s kostelem svatého Vavřince uprostřed. Skládalo se z vlastního města, obehnaného hradbami a vodním příkopem, a jeho dvou předměstí, pojmenovaných stejně jako dvě městské brány, tedy Krajské a Horské (Kladské). K městu zároveň patřily jeho šosovní vsi Běloves, Véska, Roudný, Staré Město nad Metují a později Malé Poříčí a Dolní Bražec.⁷² Obyvatelé těchto vsí jako „trpící s městem“ měli stejná práva jako náchodští měšťané, ovšem během 17. století se jejich postavení postupně zhoršovalo, až byli charakterizováni jako poddaní města.⁷³

Podobu města v raném novověku nám naznačuje dochovaná veduta zámku a okolí z cestovního alba falckraběte Otty Heinricha Pfalz-Neuburského z let 1536-37.⁷⁴ (viz příloha č. 1) Ta, ač malovaná s odstupem, a proto značně stylizovaná – zejména co se týče okolní krajiny, zobrazuje charakter města v údolí „jako *shluk přízemních a patrových dřevěných domů*.“⁷⁵ Domy byly orientovány po okraji náměstí a podél dvou hlavních ulic – Pražské a Kamenice, které vycházely z náměstí k branám a za nimi tvořily páteř předměstí. V městě uvnitř hradeb byla vedle několika dalších nevýznamných uliček mezi domy ještě jedna ulice zvaná Židovská, procházející podél jižních hradeb města. Na horní straně náměstí (pod

⁷⁰ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod* s. 39 a 63.

⁷¹ Pešák, Václav (ed.): *Berní Rula*, Kraj Hradecký 2, Praha 1954, s. 357-420.

⁷² Roudné později zaniklo a Véska splynula s Bělovsem, zbylé lokality přetrvaly do dnes. Černíkovský, P.: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost*, s. 61; Týž: *Véska – zapomenutá osada náchodského panství*, in: *Stopami dějiny Náchodska* 8, 2002, s. 19-24.

⁷³ Černíkovský, P.: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost*, s. 86.

⁷⁴ Šafář, Oldřich: *Pohled na Náchod ze 16. století*, in: *Stopami dějiny Náchodska* 1, 1995, s. 107-116; Ježek, Martin: *Česká města na foliích würzburského alba (1. část)*, in: *Průzkumy památek* 3, č. 2, 1996, s. 35-50.

⁷⁵ Šafář, O.: *Pohled na Náchod*, s. 107.

zámkem) byla radnice, děkanství a městský pivovar. Právo vařit pivo mělo také několik domů, především na horní straně náměstí.⁷⁶

Ačkoliv můžeme období vlády Smiřických v 2. polovině 16. století nepochybně považovat za dobu rozkvětu města, projevujícího se vznikem široké palety cechů,⁷⁷ nelze popřít jeho stále přetrvávající venkovský charakter. Ať již vzhledem k velikosti areálu samotného města, tak k faktu, že podstatná část obyvatel města byla závislá na zemědělské výrobě v zázemí města.⁷⁸ Přesto byl na konci 16. století Náchod prosperujícím poddanským městem, ve kterém se vedle místních utrakvistických měšťanů usazovali i židé a také příslušníci nižší šlechty, především ve službách Smiřických. Ve městě fungovala partikulární škola, špitál i literátské bratrstvo, na které mnozí měšťané ve svých kšaftech vzpomínali.

3.2 Dějiny města Náchoda v 17. století v kontextu dějin českých

Jak již bylo zmíněno, zažíval Náchod za vlády Smiřických v 2. polovině 16. století období velkého rozkvětu. Prosperita rezidenčního vrchnostenského města⁷⁹ nejen že lákala poddané z okolí,⁸⁰ ale projevovala se i zvýšeným sebevědomím náchodských měšťanů. Ať již rozhodnutím o zakoupení Slánského deskového statku⁸¹ či postupnou proměnou vztahu k šosovním vsím.⁸² Ačkoliv město kvůli tomuto nákupu bylo nuceno rozprodat svůj pozemkový majetek a ještě si půjčit značné sumy od vrchnosti i okolních feudálů, znamenala tato transakce počátek vrchnostenského podnikání města, které na rozdíl od Smiřické

⁷⁶ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 672-675; Profeld, Bedřich: *Místopis Náchoda v 17. století*, Od kladského pomezí 12, 1934-1935, s. 1-4, 17-19, 33-36, 49-50.

⁷⁷ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 73. Mimořádně podrobně pak Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 427-551.

⁷⁸ Jak potvrdil průzkum struktury řemesel města provedený Jaroslavem Čápem. Ve městě převažovala řemesla potravinářská, textilní a oděvní. viz: Čáp, J.: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*, s. 55. To že podstatná část obyvatel města vlastnila vedle domu ve městě i polnosti či louky v zázemí města dokládá jak rejstřík pro výpočet desátků: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208, *Rejstřík pro výpočet desátků 1630*; tak další prameny – SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1500, kt. 26, *Soupis polí a luk – město a šosovní vsi*.

⁷⁹ Petr Vorel ve své práci hodnotí Náchod jako jedno z nejvýznamnějších rezidenčních vrchnostenských měst 2. poloviny 16. až počátku 17. století. Vorel, Petr: *Rezidenční a vrchnostenská města*, Pardubice 2001, s. 205.

⁸⁰ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 73-74.

⁸¹ Tento rytířský deskový statek, nacházející se původně ještě v Hradeckém kraji, později za hranicí v Kladsku (dnes Slone v Polsku), po smrti Tobiáše Slánského z Doubravice připadlý na královskou komoru, byl zakoupen městem se svolením vrchnosti za 9500 kop míšenských v roce 1600 a na který jim byla po zaplacení v roce 1601 vydána listina Rudolfa II. viz Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 287-293.

⁸² Černíkovský, P.: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost*, s. 82; Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 77.

vrchnosti, využívající především námezdní pracovní síly, bylo výrazně více postaveno na robotě.⁸³

Dovršujícím aktem pozitivního vývoje města jako rezidenčního centra náchodské větve Smiřických pak bylo udělení privilegia městu od Albrechta Václava Smiřického ze dne 29. srpna 1612, kterým městu uděloval právo várečné, patronát nad kostely, farou a školou, mílové právo na obchod se solí, právo na cla o jarmarcích a právo přijímat do města nové obyvatele a naopak propouštět zhostným listem ty, co ho chtěli opustit.⁸⁴ Zároveň také podporoval obchod a řemesla a za jejich svobodné vykonávání v městě a šosovních vsích určil jednotný poplatek 70 kop míšeňských ročně.

O tom jak tento mladý, v zahraničí studující a kalvínské víry držící se, majitel panství dbal o své državy svědčí i jím vydaný bohoslužebný řád pro panství Náchodské, Kostelecké a Škvorecké, vykazující některé znaky kalvínské víry. Významným prvkem bylo i nařízení vést matriky, ovšem žádná se z té doby pro Náchod nedochovala.⁸⁵ Však i on podlehl 24. dubna 1614 rodovému „prokletí“ Smiřických, kteří v posledních generacích umírali na prahu dospělosti.⁸⁶ Jeho tělo pak bylo v smutečním průvodu převezeno z Kostelce nad Černými lesy do Náchoda, kde byl pohřben po boku svých předků.⁸⁷ Jak velkou událostí byl pro Náchodské tento pohřeb, dosvědčuje nejen počet tiskem vyšlých pohřebních kázání, ale také fakt, že si na tuto událost dokázali ještě po několika desítkách let pamětníci poměrně přesně vzpomenout.⁸⁸

Dědicem panství Náchodského a všech ostatních Smiřických držav se stal Albrecht Jan Smiřický ze Skalské větve rodu, poslední žijící vlády schopný člen rodu,⁸⁹ který se více než významně zapojil do událostí stavovského povstání. V jeho paláci na Malé Straně došlo k osudné schůzce radikálních předáků nekatolických stavů 22. května 1618, kde byla naplánována třetí pražská defenestrace, na které se sám podílel. Byl též zvolen mezi

⁸³ Čechura, J.: *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČČH 90, 1992, s. 507-536; Černíkovský, P.: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost*, s. 83.

⁸⁴ Privilegium v plném znění otiskl J. M. Ludvík viz Ludvík, J. M.: *Památky hradu*, s. 136-145.

⁸⁵ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 83.

⁸⁶ Ludvík, J. M.: *Památky hradu*, s. 145. Podrobně též: Odložilík, Otakar: *Poslední Smiřičtí*, in: *Od pravěku k dnešku: sborník prací z dějin československých: k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, díl II, Praha 1930, s. 70-87.

⁸⁷ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 199.

⁸⁸ Černíkovský, P.: *Náchodské examen ze září 1668: Zapomenuté svědectví jedné restituční kauzy*, in: *Stopami dějin Náchodska* 12, 2008, s. 165-166.

⁸⁹ Albrecht Jan měl ještě bratra Jindřicha Jiřího (narozen 1592), ovšem ten byl dementní a neschopný vlády. Zemřel až roku 1630. Dosažení poručnictví nad ním roku 1621, umožnilo Albrechtu z Valdštejna získat velkou část Smiřického dědictví a položilo tak základ jeho Frýdlantského vévodství. viz: Janáček, Josef: *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 261-264.

30 direktorů⁹⁰ řídících celou „Ohavnou rebelii“, kterou finančně významně podporoval a sám do ní vystrojil téměř 1300 vojáků.⁹¹

Leč i tento poslední Smiřický umírá, když onemocněl při obléhání Plzně, po převozu ve svém paláci v Praze 18. listopadu 1618 ve svých 24 letech.⁹² Výsledek bitvy na Bílé hoře a následný útek Zimního krále Fridricha Falckého přes Náchod do Slezska radikálně usměrnil dějinný vývoj města i celého království. Vedle krále uprchla do exilu i dědička panství, sestra Albrechta Jana Smiřického, Markéta Saloména Slavatová. Náchod zde poprvé zažil útrapy třicetileté války. V krátké době utrpěl nejdříve od jednotek doprovázejících zimního krále, poté v prosinci 1620 od do Náchoda vpadnuvších vojáků Jana Jiřího Krnovského a na jaře 1621 od selského povstání, které se zde v severovýchodních Čechách rozvinulo. Potlačil jej až v červenci 1621 Albrecht z Valdštejna,⁹³ ke kterému se již předtím město jako k příbuznému jejich poslední vrchnosti obrátilo se žádostí o pomoc.

Brzy po porážce stavovského vojska se také rozběhla odvetná opatření vítězné strany. Již v únoru 1621 došlo k prvnímu zatýkání předáků povstání a začal exekuční proces v čele s Karlem z Lichtenštejna. Proces se neomezoval jen na žijící předáky stavů, nýbrž i na zemřelé. Tak byl 26. 4. 1621 odsouzen i Albrecht Jan Smiřický „a jeho památka prohlášena za prokletou.“⁹⁴ Jeho obrovský majetek a v něm i panství Náchodské, spolu se statky Ratibořice, Rýzmburk a Třebešov, odhadnuté později na 206 716 kop 14 grošů míšenských,⁹⁵ propadlo královské komoře. Zatímco během let 1618-1620 investovalo město především do opevňovacích prací,⁹⁶ muselo poté vynakládat peněžní částky především na stálé průtahy vojsk.

V držení královské komory nezůstal Náchod dlouho. Císař Ferdinand II. musel odměnit své stoupence za věrnost, a tak se brzy po provedení konfiskací rozběhl proces opačný – rozprodej konfiskátů. Neobešlo se to bez různých podvodů a snižování odhadních cen. Náchodské panství zakoupila Marie Magdalena Trčková, rozená z Lobkovic, za 205 000

⁹⁰ Jedním z direktorů za městský stav byl též náchodský rodák Tobiáš Štefek z Koloděj, regent Smiřických panství, popravený během Staroměstské exekuce - viz: Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 86.

⁹¹ Tamtéž s. 85. K otázkám financování stavovských aktivit Smiřickými již v době před povstáním: Čechura, Jaroslav: *Smiřičtí – finančníci českých stavů (pohled do komorních počtů Albrechta Jana ze Smiřic 1606-1612)*, in: *stopami dějin Náchodska* 12, 2008, s. 152-153.

⁹² Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 85.

⁹³ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 148-149.

⁹⁴ Bílek, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách*, Praha 1882, s. 525.

⁹⁵ Tamtéž s. 544.

⁹⁶ Černíkovský Petr – Čížek, Jan: *Stavební činnost města Náchoda v letech 1599-1663 ve světle účtů*, in: *Stopami dějin Náchodska* 9, 2003, s. 26-27.

zlatých rýnských⁹⁷ a cíleně tak budovala velkou trčkovskou doménu ve východních Čechách. S novou vrchností se značně změnily hospodářské poměry města. Především jim nebylo Marií Magdalenou stvrzeno právo vaření piva, čímž město přicházelo o významný zdroj financí. Ač se město tomuto zákroku bránilo a rozesílalo prosby, v nichž líčí své útrapy, práva várečného zpět nezískalo.⁹⁸

Významným procesem, který v tomto období startoval a výrazně proměnil charakter českých zemí, byla rekatolizace. Již v roce 1621 nařídil císař Ferdinand II. vyhnání bratrských a kalvínských kněží a v roce 1623 totéž zavedl i pro kněze luteránské.⁹⁹ Náchod, který byl od válek husitských městem nekatolickým, takto přišel o svého posledního kněze Kryštofa¹⁰⁰ a správou náchodské farnosti byl pověřen Šimon Petr Hanke, farář v kladském Levíně. Spravovat vedle vlastní farnosti i duchovní správu na panství se 4 farními a 7 filiálními chrámy nebylo v jeho možnostech, zvláště když neovládal český jazyk.¹⁰¹ Ani další jeho nástupci se rozhodně neprojeví jako horliví rekatolizátoři. Ostatně trčkovská panství patřila vzhledem k protestantskému vyznání Trčků dlouho k oázám klidu. Ovšem po vydání patentu Ferdinanda II. ze dne 31. července 1627 zakazujícího vyznávání jiné víry než katolické, se situace výrazně změnila. Do Hradeckého kraje přijela protireformační komise, v jejímž čele stál strahovský opat Kašpar z Questenberga, která v lednu a únoru 1628 měla obracet lid na katolickou víru. Náchodští žádali tříletou lhůtu na přestup, ovšem na nátlak vrchnosti se formálně podrobili požadavkům komise. Nejvýznamnějším důsledkem činnosti Questenbergovy komise však bylo rozpoutání selského povstání, které v březnu 1628 zachvátilo Trčkovská panství.¹⁰² Náchodští ve strachu vpustili vzbouřené sedláky do města, za což pak byli potrestáni plundrováním i značnou pokutou 1200 kop míšeňských.¹⁰³

O tom, že se ani poté rekatolizační úsilí příliš nedařilo, svědčí i fakt, že byl místní děkan nucen odeslat v roce 1629 seznam nekatolíků regentovi panství. Ti byli poté uvězněni v Novém Městě nad Metují. Tento čin však ochromil městskou správu, neboť mezi uvězněnými byl nejen purkmistr, nýbrž i konšelé a obecní starší.¹⁰⁴

⁹⁷ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 89.

⁹⁸ Profeld, Bedřich: *K dějinám Náchodska v 1. polovici 17. století*, in: 13. výroční zpráva jubilejní školy reálné v Náchodě za rok 1909-1910, s. 5-10.

⁹⁹ Čornejová, Ivana – Kaše, Jiří – Mikulec, Jiří – Vlnas, Vít: *Velké dějiny zemí koruny české*, sv. 8, 1618-1683, Praha 2008, s. 92-93.

¹⁰⁰ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 386.

¹⁰¹ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 91.

¹⁰² Tamtéž, s. 92-93.

¹⁰³ podrobně Ludvík, J. M.: *Památky hradu*, s. 175-176. Ludvík zde uvádí jména příslušníků městských elit, kteří byli z příkazu vrchnosti od participace na placení této pokuty osvobozeni.

¹⁰⁴ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II.*, s. 164; Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 93.

Držitelem města a panství se mezitím stal mladý Adam Erdman Trčka z Lípy, který koupil 19. dubna 1629 panství náchodské od své matky Marie Magdaleny za 200 000 kop míšeňských.¹⁰⁵ Vstupem Švédska do třicetileté války se tento konflikt opět vydatně rozhořel a v Náchodě se to projevilo nejen průtahy vojsk do Slezska v roce 1632, nýbrž i opevňovacími pracemi na zámku i ve městě.¹⁰⁶ Měšťané se, ve snaze zlepšit stav svých financí, pokusili na mladém hraběti opět vymoci právo vařit pivo, ovšem bez úspěchu.¹⁰⁷

Oslnivá kariéra mladého hraběte však brzy došla konce. Adam Erdman byl švagrem a jedním z nejbližších Albrechta z Valdštejna. Spolu s ním byl 25. února. 1634 v Chebu jako zrádce zavražděn. Tento akt odstartoval druhou vlnu konfiskací v Čechách, která učinila konec existenci jak rozsáhlého Valdštejnova Frýdlantska, tak Trčkovského dominia v Podorlicku. Tato dominia byla rozdělena mezi aktéry protivaldštejnského spiknutí. Tak získal Opočenské panství Rudolf Collaredo, Novoměstské Walter Leslie a panství Náchod s Rýzmburkem a Třebešovem bylo v odhadní ceně 215 613 zlatých uděleno jako odměna Octaviu Piccolomimu.¹⁰⁸

Tento císařský generál, povýšený roku 1650 do stavu říšských knížat, však byl během války plně vytížen svými povinnostmi ve službách vídeňského i madridského dvora. Ve vztahu k náchodskému panství se zpočátku projevoval jeho rozšiřováním o menší statky směrem na jih k Jaroměři (1636 Miskolezy, 1637 Heřmanice a Vestec a 1641 Šonov). Z takto zvětšeného panství vytvořil se souhlasem císaře roku 1642 fideikomis. Přesto na panství až do roku 1650 trvaleji nepobýval. Město se ale muselo tvrdě podřizovat jeho italským zástupcům, sídlícím na zámku, kterými byl Paolu Orsini a od roku 1639 Felice Tancredo.¹⁰⁹

Město tehdy zažilo své nejtěžší období války. Zatímco předtím pocítilo jen průchody vojsk se všemi jejich těžkostmi, nyní se mu nevyhnuly ani konkrétní vojenské operace. Během Bannérova vpádu do Čech roku 1639, muselo v červnu téhož roku čelit útoku švédských jednotek pod velením emigranta Zdeňka Hodického z Hodic. Ačkoliv město nepadlo, ohrožení ze švédské přítomnosti v okolí bylo aktuální až do jara roku

¹⁰⁵ Bílek, T.: *Dějiny konfiskací*, s. 546; též Ludvík, J.M.: *Památky hradu*, s. 176.

¹⁰⁶ Černíkovský, P. – Čížek, J.: *Stavební činnost města*, s. 28-29.

¹⁰⁷ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 35.

¹⁰⁸ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 39-48. Více o osobnosti Octavia Piccolominiho ve vztahu k Náchodu pojednávají díla zámeckého archiváře Otto Elstera: Elster, Otto: *Piccolomini studien*, Leipzig 1911, zvláště: 135-142; Elster, Otto: *Die Herrschaft Náchod unter Octavio Piccolomini 1634-1656*, Náchod, rkp.

¹⁰⁹ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 49-51.

následujícího.¹¹⁰ I během dalších kampaní švédských vojsk v českých zemích, jako bylo slavné tažení Torstensonovo roku 1645 či těsně před koncem války, byla švédská hrozba v okolí více než patrná.¹¹¹

Válečných útrap města a panství si byl jeho nový majitel vědom, a proto ve snaze zvýšit své příjmy, vedle pokusů o těžbu drahých kovů,¹¹² získalo město díky jeho přímlově roku 1644 od císaře Ferdinanda III. právo 3. výročního trhu (jarmarku) na „Tučný“ (masopustní) čtvrtek.¹¹³

Uzavřením vestfálského míru v Münsteru a Osnabrücku v létě a na podzim roku 1648 skončilo období třicetiletého válečného běsnění, které zachvátilo celou střední Evropu. Ačkoliv byl tento konflikt nepochybně hrozivý a jeho dopad na životy obyvatelstva značný, město Náchod jej přestalo relativně dobře. Ač byly v starší literatuře často citovány supliky měšťanů,¹¹⁴ svědčící o strašlivém utrpení a ožebračení měšťanů, moderní výzkum účetního materiálu města považuje tyto zprávy za výrazně nadsazené.¹¹⁵ Toto stanovisko podporuje i fakt, že když brzy po skončení války začal Octavio Piccolomini s barokní přestavbou svého zámeckého sídla, následovalo město nedlouho poté jeho příkladu a pustilo se do nákladné výstavby nové reprezentativní radnice¹¹⁶

Po celé období město nepochybně profitovalo ze svého vlastního režijního hospodaření, které později ještě rozšířilo nákupy svobodného statku Černík v Malé Čermné roku 1674, vsi Březová roku 1684 a v roce 1697 takzvaného Čapského dvora na Plhově.¹¹⁷ Vedle toho se město dlouho nechtělo smířit s omezením svých práv, zvláště se ztrátou práva várečného.¹¹⁸ Ačkoliv se ho pokusili několikrát získat zpět, definitivně jim bylo odňato privilegiem Vavřince Piccolominiho z 2. dubna 1689.¹¹⁹ Zásahy piccolominské vrchnosti do života města se neomezovaly jen na otázku privilegií. Od roku 1651 byl do města dosazován knížecí

¹¹⁰ Tyto události popisuje podrobně: Profeld, Bedřich: *Náchod za vpádu Bannérova do Čech r. 1639*, in: 14. výroční zpráva jubilejní reálné školy a 4. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní rok 1912-1913, s. 3-9.

¹¹¹ Ludvík, J. M.: *Památky hradu*, s. 203-212; též Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 134-144. Mám na mysli především několikanásobnou dlouhodobější přítomnost švédské posádky v sousedním Novém Městě nad Metují.

¹¹² Bouza, Erik: *Počátky dolování na náhodsku v 17. století*, in: Sborník k dějinám východočeských uhelných dolů: 1570-1970, s. 25.

¹¹³ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 96.

¹¹⁴ například Ludvík, J. M.: *Památky hradu*, s. 158-160, 165-168, 173-175 či 197-198.

¹¹⁵ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 97.

¹¹⁶ Černíkovský, P. – Čížek, J.: *Stavební činnost města*, s. 33.

¹¹⁷ Černíkovský, P.: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost*, s. 83.

¹¹⁸ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 347-350.

¹¹⁹ Tamtéž s. 68-72. Měšťané tuto svízeť nakonec vyřešili v letech 1684-1685 výstavbou pivovaru v jimi vlastněné vsi Slaném.

rychtář dohlízející na činnost cechů i městské rady, jíž předsedal.¹²⁰ Zároveň byli měšťané nuceni, vedle užívání německého jazyka ve vzájemných kontaktech, slibovat vrchnosti věrnost, poslušnost a člověčenství,¹²¹ neboť město bylo Piccolomini považováno za pouhý bezprávný majetek.

Zároveň nová italská vrchnost mnohem více podporovala rekatolizaci města a panství, která po skončení třicetileté války přecházela do nové, intenzivnější fáze. Tehdy vznikl i známý soupis poddaných podle víry, sepsaný v Náchodě v dubnu 1651 hejtmanem panství Janem Kosteckým ze Sladova.¹²² Tyto snahy vrchnosti a církve i s užitím vojska a jezuitů měly za následek jak formální vítězství katolictví,¹²³ tak útěk některých měšťanů pryč do Slezska¹²⁴

Kontinuitu poválečné obnovy města po vyčerpávající válce silně narušil velký požár. Vypukl dne 17. března 1663 v židovské ulici v domě Eliáše Březnického a během pár hodin lehly popelem všechny domy vnitřního města a polovina krajského předměstí, celkem 121 domů.¹²⁵ Shořela nejen nově vybudovaná radnice, kostel, ale i téměř všechna městská privilegia.¹²⁶ Skutečnost, že požár vzešel z domu žida, oblibě této minority ve městě rozhodně neprospěla, ale přesto jim bylo nařízením držitelky města Marie Benigni Piccolominiové povoleno mít ve městě 10 domů a synagogu.¹²⁷

Tato Marie Benigna, vdova po Octaviu Piccolominim, se nesmířila s jeho odkazem, kterým náchodský fideikommis určil svému synovci Eneovi Silviovi Piccolominimu a jí odkázal z důchodů panství jen 9000 zlatých. Roku 1664 jej uchvátila a prohlásila se regentkou. Z toho vznikl spor, který musel řešit až Císař Leopold.¹²⁸ Měšťané se jí 3. listopadu roku 1670 vzepřeli odmítnutím placení šosovného. Tento odpor byl ale spíše jen

¹²⁰ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 107.

¹²¹ Prvně se tak stalo roku 1664, když zámek a panství uchvátila vdova po Octaviu Piccolominim Marie Benigna. viz Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s.58.

¹²² Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 101. O upřímnosti přijetí katolictví mezi měšťany svědčí i to, že samotný pořizovatel soupisu Jan ml. Kostecký ze Sladova konvertoval až 1650 a např. František Machát jej považoval za tajného nekatolíka. viz Machát, František: *Náboženské poměry na Náchodsku v l. 1620-1660*, in:6. výroční zpráva obecní jubilejní školy reálné v Náchodě 1902-1903, s. 16.

¹²³ Tamtéž, s. 24-26.

¹²⁴ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s.197-199.

¹²⁵ Tamtéž, s. 184. Problematicke obnovy města, pořadí priorit výstavby a finančními aspekty operací se zabýval Čížek, Jan: *Obnova města Náchoda po požáru roku 1663 ve světle městských účtů*, in: Stopami dějin Náchodska 11, 2007, s. 49-59.

¹²⁶ Problematicke autentičnosti pořízeného vidimátu privilegií se věnoval: Černíkovský, Petr: *Po stopách nejstarších náchodských privilegií*, in: Stopami dějin Náchodska 11, 2007, s. 19-36, zvláště pak s. 25-26.

¹²⁷ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 103.

¹²⁸ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s.56-59.

symbolický, neboť byl brzy „zlikvidován třemi zámeckými mušketýry a městští radní byli za svoje provinění potrestáni robotními pracemi.“¹²⁹

Pro město Náchod bylo 17. století dobou bouřlivých zvratů. Bylo dvakrát zkonfiskováno a taktéž zažilo dvakrát příchod nové dynastie s ní změny poměrů. Dobu rozmachu a prosperity i období téměř každoročních průtahů vojsk které jistě nebyly bez komplikací. V rámci vítězství katolického tábora došlo k změně vyznání obyvatel, které ale typicky pro východní Čechy nebylo dokonalé, a mezi lidmi zůstávali tajní evangelíci.¹³⁰ Především ale došlo k posunu postavení města, jak poznamenávají autoři moderního zpracování jeho dějin: „Z relativně samostatných a svobodných měšťanů [v době Smiřických pozn. aut.] se tak stali pouze poslušní poddaní své milostivé, dědičné a ochranné pozemkové vrchnosti.“¹³¹

¹²⁹ Ebelová, I. – Baštecká, L. (edd.): *Náchod*, s. 108.

¹³⁰ Tamtéž, s. 112.

¹³¹ Tamtéž, s. 106.

4. Právní poměry a testamentární praxe

Vývoj městského práva v českých zemích byl poněkud komplikovaný, dědické právo nevyjímaje. Na území českých zemí vznikly dva základní právní okruhy, které se svými obyčejí v některých aspektech lišily. Jednalo se o právo severoněmecké s hlavní stolicí v Magdeburgu (i proto též zvané magdeburské) a pro Čechy v Litoměřicích a o právo jihoněmecké, které nebylo tolik založené na kontaktu s původní vrchní stolicí v Norimberku, jejíž místo zaujalo v Čechách Staré Město Pražské. Je důležité poznamenat, že v otázkách dědictví se tato práva výrazně odlišovala, ať již v pohledu na charakter pozůstalosti či v dědické praxi.¹³²

Základním kamenem, který umožnil rozvoj dědického práva, bylo vzdání se odúmrti. Panovníkovi dlouho náleželo toto právo vztahující se na majetky osob, které zemřely bez potomků. Roku 1372 Karel IV. udělil měšťanům 25 předních královských měst v Čechách právo svobodného držení a nakládání s majetkem.¹³³ Definitivně se pak odúmrti vzdal Vladislav II. roku 1497.¹³⁴ To umožnilo větší rozvoj testamentární praxe, ačkoliv testamenty jsou v českých městech známy již od poloviny 14. století.¹³⁵ V 16. století dochází k snahám o kodifikaci městského práva, vyplývajících z potřeby řešit kolize práva šlechtického s právy měst a dosáhnout právní jistoty i vzhledem k jejich hospodářskému rozmachu.¹³⁶ Toto úsilí bylo po některých neúspěšných pokusech završeno dílem Pavla Kristiána z Koldína nazvaným *Práva městská království českého*,¹³⁷ které vyšlo tiskem roku 1579. Tento zákoník, vycházející z prosadivšího se práva staroměstského, se již dědickému právu důkladně věnuje¹³⁸ a přesně definuje jeho pravidla. K jeho plnému prosazení na území Čech došlo však až roku 1610 po zlomení odporu Litoměřic a dalších měst magdeburského právního okruhu. Principy dědického práva dle Koldína potom platily v Čechách až do přijetí Všeobecného občanského zákoníku v Rakousku roku 1811.¹³⁹

¹³² Konkrétní rozdíly popisuje: Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 50 a 73.

¹³³ Tamtéž, s. 47.

¹³⁴ Malý, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010,⁴ s. 118.

¹³⁵ Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 57.

¹³⁶ Malý, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva*, s. 108-109.

¹³⁷ Nejnověji: Malý, Karel – Soukup, Ladislav – Skřejpová, Petra – Šouša, Jiří (edd.): *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, Praha 2013. (dále citováno jen jako: Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*) Do jeho vydání užívána klasická Jirečkova edice – Jireček, Josef (ed.): *Pavel Kristián z Kolína: Práva městská království Českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou*, Praha 1876.

¹³⁸ Což ostatně potvrzuje, jaký rozsah tyto záležitosti zabírají v kodifikaci Brikcího z Licka a Koldínově – viz Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 68.

¹³⁹ Malý, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva*, s. 110.

Právní podmínky kšaftování pro šlechtu byly až do roku 1627 poněkud odlišné. Největší odlišností bylo, že pokud měl šlechtic zájem pořídit kšaft, potřeboval k tomu svolení panovníka, tzv. Mocný list.¹⁴⁰ Až po jeho vydání panovníkem bylo možné kšaftovat a případně nechat testament vložit do desk zemských. Tuto praxi zrušilo až vydání obnoveného zřízení zemského, umožňující volné kšaftování šlechty.¹⁴¹ Specifikum institutu mocného listu bylo spjato s odkazy svobodného deskového majetku, zatímco pro kšaftování s městským nemovitým majetkem pravděpodobně nutný nebyl.¹⁴²

Důkladný rozbor městského práva ve středověkém Náchodě nebyl dosud proveden. Je to zapříčiněno omezeným množstvím pramenů, které se dochovaly do současnosti. Město patřilo bezpochyby do okruhu severoněmeckého práva, z něhož vycházel dle názoru M. Česákové jeho vlastní právní řád.¹⁴³ Otázka omezování práva vrchnosti na odúmrtí patří mezi náchodskými privilegii mezi nejdůležitější.¹⁴⁴ Jedná se především o nejstarší známou listinu Jetřicha z Janovic z roku 1392, kterou osvobozuje náchodské měšťany a obyvatele šosovních vsí od dvou třetin odúmrti.¹⁴⁵ Dále pak jde o její následnou confirmaci Viktorínem z Kunštátu a Litic z roku 1425 a hlavně o listinu Bočka a Viktorína z Kunštátu a z Poděbrad¹⁴⁶, kterou zbavují měšťany Náchoda a obyvatele jeho šosovních vsí i třetího dílu odúmrti. Dalším podstatným privilegiem byla listina Jana z Janovic a na Žlebech,¹⁴⁷ který vedle confirmace předešlých privilegií, povoluje odkazování majetku i mimo náchodské panství. Je zřejmé že, Náchod přijal brzy Koldínův zákoník a jeho ustanovení byla v patrnosti – minimálně představitelů městské kanceláře - jak dokazují známé formule o zdraví a rozumu i odkazy na konkrétní paragraf v záznamech o stvrzení některých kšaftů.¹⁴⁸ Nakolik byl tento zákoník v povědomí širších vrstev obyvatelstva, nedovedu přesně určit. Za signifikantní znak však považuji skutečnost, že v případech, že byl podáván odpor, tak ve sporech často figuruje jméno vzdělaného městského písaře Lukáše Šadimského ze Šadimě, který působil v pozici právního

¹⁴⁰ Král, P.: *Mezi životem a smrtí*; s. 16-17.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 17.

¹⁴² Tuto hypotézu zmiňují: Adamová, Karolína – Sýkora, Antonín: *Dědické zemské právo v české historii*, Ostrava 2013, s. 56. Což by vysvětlovalo, proč kšaft rytíře Hanuše Buchloveckého z Křížkovic, z roku 1606, se o něm vůbec nezmiňuje. viz SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 16r-18v.

¹⁴³ Česáková, M.: *Rychtářské manuály města Náchoda*, s. 39.

¹⁴⁴ Černíkovský, P.: *Po stopách nejstarších náchodských privilegií*, s. 19-33. Přináší také jejich katalog s náhlavními registry a odkazy na konkrétní signatury. viz Černíkovský, Petr: *Katalog nejstarších náchodských privilegií*, in: *Stopami dějin Náchodska* 13, 2009, s. 209-226. Jednotlivé listiny byly vydány v jedné v edici *Codex Iuris Municipalis*, tak velká část doslovně citována v dílech J. M. Ludvíka a Karla Hraše.

¹⁴⁵ Černíkovský, P.: *Katalog*, s. 209.

¹⁴⁶ Tamtéž s. 210

¹⁴⁷ Tamtéž s. 211.

¹⁴⁸ Například u kšaftu Tobiáše Klamenta – SOkA Náchod, AM Náchod, inv. 1487, fol 195r je zaznamenáno: „týž kšaft za hodný a za spravedlivý uznali a schválili i slavnostní městskou poctily a moci právní podle práva městského D60 a E1 potvrdili.“

poradce odporující strany.¹⁴⁹ V 17. století pak byla situace z hlediska právních normativů dědění jasná. Určitým zásahem pak byla instrukce Karla z Lichtenštejna k protireformačnímu patentu Ferdinanda II. z r. 1624. V ní je vedle různých dalších nástrojů tlaku vůči nekatolíkům zmiňováno i nařízení, že jen kšaft katolíka má právní váhu.¹⁵⁰ Tu však můžeme považovat pouze za jeden z normativních prvků tlaku na konverzi, o jejímž konkrétním naplňování v Náchodě nemáme žádné zmínky.¹⁵¹

4.1 Zásady testamentární praxe dle Koldínova práva

Kšaftovat podle jeho nařízení mohli jen osoby plnoleté,¹⁵² zdravého rozumu a dobré paměti.¹⁵³ Kšaftující mohl volně nakládat se svým majetkem.¹⁵⁴ Mohl majetek přímo odkázat potomkům, či v jejich nedospělosti manželce, dokud nevyrostou.¹⁵⁵ Další možností, kterou měl, bylo odkázat majetek i osobám, které nikdy neviděl či si nebyl jist, zda ještě žijí.¹⁵⁶ Setkáváme se tak například i s hypotetickými odkazy dítěti, kdyby se bylo narodilo.¹⁵⁷ Dědic měl naopak právo v případě, že výše dědictví byla nižší nežli odkázané dluhy, se takového dědictví zřeknout.¹⁵⁸ Ačkoliv je testátor svobodný, co se týče odkazů, pracuje Koldínův zákoník s institutem nepominutelných dědiců. Za ně jsou pokládáni potomci. Pokud měl zájem některého vydědit, musel uvést v kšaftu důvod.¹⁵⁹ Takto se setkáváme s opravdu barvitými popisy příkoří, která jim byla činěna různými příbuznými.¹⁶⁰ Pohlaví potomka nemělo být určující pro velikost odkazu, synové i dcery měli nárok na stejný podíl.¹⁶¹

¹⁴⁹ Např. SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487 fol 158, kšaft Matouše Holého

¹⁵⁰ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 158.

¹⁵¹ O složitosti problematiky tlaku na konverzi např. Hrdlička, Josef – Kadeřábek, Josef: *Individuální prvky administrativního tlaku na konverze měšťanů českých měst ve dvacátých letech 17. století*, FHB 27, č. 1, 2012, s. 79-81, kteří ale mj. na s. 92 konstatují, že i tyto normy byly v realitě naplňovány v různé míře. Jak již bylo zmiňováno, farní správa v Náchodě v první polovině 20. let byla v zoufalém stavu. viz Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II*, s. 158 -165.

¹⁵² Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, E. III. - Hranice byla pro muže v 18 letech věku a pro dívky 15. Avšak dle bodu E. II. to neplatilo plošně: „Syn a dcera v moci otce svého a pod správou jeho byli-li by pozůstalí a nebyli by jistým dílem z dědictví otce svého vybyti.“

¹⁵³ Tamtéž, E. IV. Tento prvek se nám jak již bylo zmíněno objevuje v naprosté většině dochovaných kšaftů respektován onou „povinnou formulí.“

¹⁵⁴ Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, E. XXIV; Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s.15.

¹⁵⁵ Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, E. XVIII.

¹⁵⁶ Tamtéž, E. XX.

¹⁵⁷ Například Kšaft nebožtíka dobré paměti Tobiáše Hubky: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 79r-84v, který vysloveně zmiňuje kterak jeho žena Voršila je těhotná „a nosí pod srdcem dítě.“ či kšaft Martina Kejklíčka, který nařizuje, aby se jeho manželka rozdělila o jeho majetek s dítětem, které se má narodit. viz SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 143r-143v.

¹⁵⁸ Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, E. XXVII.

¹⁵⁹ Tamtéž, E. XLVIII. Uvádí zde konkrétní důvody, jako jsou tupení rodičů, hrdelní zločin či život s zločinnou osobou, pokus o vraždu rodiče, sexuální delikt potomka s macechou, nepomoc rodičům z vězení, ztráta cti aj.

¹⁶⁰ např. SOkA Náchod, AM Náchod, inv. 1487, fol. 140r.: „Napřed stížnost svou proti manželce oznamuji. Že jest žena nepobožná, mně manželu svému nepoddaná a neposlušná a že mě v této nemoci opustila.“ Jedná se

Koldín rozlišuje dva typy pořízení, a to ústní a písemné.¹⁶² Buď si mohl člověk testament sepsat sám, nebo se dožádat někoho, aby mu ho zapsal a nebo si zavolal svědky, před kterými vyjádřil svou vůli, a ti ji po jeho smrti vysvědčili. Člověk mohl za život pořídit tolik kšaftů, kolik chtěl, za platný byl ale považován až ten poslední.¹⁶³ I pokud však zemřel bez kšaftu, byla pravidla dědění určena.¹⁶⁴ Upřednostnění měli být potomci zemřelého před jeho předky. V případě nežijících potomků, manželky ani rodičů testátora, jsou pak dědici jeho sourozenci. Zcela v pravomoci testátora bylo i určení poručníků.¹⁶⁵

K vysvědčení kšaftu a mělo dojít až po smrti testátora, nejdéle však do 4 týdnů od smrti.¹⁶⁶ Svědkem nemohl být kněz,¹⁶⁷ žena, syn testátora či jeho učen.¹⁶⁸ Naopak se má jednat o 2 osoby „*hodné, dobře zachovalé, mužského pohlaví*.“¹⁶⁹ Po vysvědčení běžela lhůta 6 týdnů, během které mohl kdokoli podat proti kšaftu odpor.¹⁷⁰ Po uplynutí této lhůty mělo dojít k jeho stvrzení, čímž nabýval právní moci. Odpor kšaftu byla námitka některého z pozůstalých, proč je kšaft nespravedlivý či jinak přestupující právo. Musely být podány písemně¹⁷¹ a městská rada potom spor rozsoudila.

4.2 Praxe v Náchodě

Jak tento proces probíhal v Náchodě v 17. století? Jednoznačně zde převažují kšafty ústní, vyřčené v domě¹⁷² kšaftujícího před povolanými svědky a písařem. Ten jej zapsal na dvoulist papíru a poté byl zapečetěn ve formě missivu. Otevřen byl až při vysvědčení, což bylo na volné místo na okraji obvykle poznamenáno. Vedle toho zde nacházíme několik případů, kdy byl kšaft podán osobně přímo v radě,¹⁷³ či osobám přivolaným předal svůj ručně

nejčastěji o stížnosti na manželku, či na jiné nezdárné příbuzné – typicky zetě viz inv. 964, fol. 97r.: „*poněvadž tak nešlechtný jest mne sobě málo vážíce, lotrů starých mne nejednou nadal, velel mi se v prdel líbat, ženě mé starých kurev nadal*.“ též: inv. č. 1487, fol. 181r-181v.: „*zeť můj nepodařilý, maje na onen čas Lidmilu dceru mou vlastní za manželku. S ní velmi zle nakládal, ke mně se také nenáležitě choval... že jí s dětmi od sebe vyhnal a z chalupy za vlasy a hnůj vytáhl a přitom velice šeredně a oplzle manželce své zlořečil a mě otce jejího závažně proklínal*.“ Pozoruhodné naopak je, že se zde setkáváme pouze s jedním vyděděním syna.

¹⁶¹ Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, F. VIII, F. LV.

¹⁶² Tamtéž, D. XLIII.

¹⁶³ Tamtéž, D. LII.

¹⁶⁴ Tamtéž, F. VII a F. VIII.

¹⁶⁵ Tamtéž, D. VIII.

¹⁶⁶ Tamtéž, D. LIX.

¹⁶⁷ Tamtéž, E. VIII.

¹⁶⁸ Tamtéž, E. VII.

¹⁶⁹ Tamtéž, D. L.

¹⁷⁰ Tamtéž, E. XXXII.

¹⁷¹ Tamtéž, E. XLIV.

¹⁷² Setkáváme se ale i s osobami, které kšaftovaly v domě některého z blízkých přátel či sousedů a také v jednom případě i v krčmě. viz SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 157r-158v.

¹⁷³ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 46. Kšaft Jana mladšího Kosteleckého ze Sladova

sepsaný.¹⁷⁴ Výši ohodnocení písaře nacházíme pouze v jediné zmínce. Její hodnota byla v čase různá a pravděpodobně závislá i na více faktorech¹⁷⁵

Do knihy kšaftů však všechny testamenty přepsány nebyly. I pokud označíme onu část aktového materiálu za Knihu IX. (viz výše), nalezneme některé testamenty pouze onom zbytku aktového materiálu. Jednou z variant vysvětlení může být teze Jiřího Peška, který považoval zaknihování testamentu za „nadstandardní jednání“¹⁷⁶ a spočítal, že pro Prahu pokrývají dochované zaknihované testamenty asi jen jednu čtvrtinu převodů majetků.¹⁷⁷ K podobným závěrům došel i Petr Rak.¹⁷⁸ Tato teze Jiřího Peška pak indikuje možnost vysvětlení nižšího počtu dochovaných testamentů v pobělohorském období, která by spočívala v hypotéze určité proměny vnímání testamentu.

Pokusím se rozvést tuto teorii pro náchodské poměry. Souvisí taktéž s určitou proměnou testamentární praxe. O tom že počet kšaftů ani v nejmenším nekorresponduje s počty zemřelých v matrikách není třeba se ani širěji rozepisovat.¹⁷⁹ Jak již bylo výše zmíněno, mají testamenty v knihách od konce 16. století charakter listiny, zatímco předešlé jsou maximálně stručné. Souvisí to s tím, že do konce 16. století se testamenty nezapisovaly ve formě listiny nýbrž velmi stručně do register, které byly poté přepsány do knihy.¹⁸⁰ Naproti tomu od konce 16. století a především s příchodem Severina Boka do úřadu písaře, byly zápisy zaznamenávány podrobněji, s náležitostmi listiny, s protokolárními záznamy o vysvědčení a stvrzení, na jednotlivé dvoulisty papíru, ve formě zapečetěného missivu, které byly po vysvědčení uschovávány. Menší část z nich byla přepsána do knihy kšaftů,¹⁸¹ další část byla

¹⁷⁴ např. Kšaft Tobiaše Bebicze: tamtéž, inv. č. 1487, fol. 133r-133v. Též se setkáváme s případy, kdy si podobně zavolali pouze písaře, a tomu ten kšaft nadiktovali a ten jej poté donesl do rady. viz kšaft Jana Špáty: tamtéž, inv. č. 1487, s. 191r-192v.

¹⁷⁵ Tamtéž, inv. 1487, fol. 57r-57v: v kšaftu Martina Schröttera z roku 1655 je uvedena částka 12 krejcarů za sepsání kšaftu, naproti tomu Hraše uvádí k roku 1548 od sepsání kšaftu 2 groše. srov. též Ebelová, Ivana: *Finanční zajištění městských písařů na příkladech kancelářů v Lounech, Žatci a Domažlicích v 16. a počátku 17. století*, in: Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc. Praha 1999, s. 50-52, kde uvádí k roku 1630 za psaní kšaftu 30 krejcarů.

¹⁷⁶ Pešek, Jiří: *Testamenty a pozůstalostní inventáře jako aktuální téma obecné a právní historie*, in: *Právněhistorické studie : zvláštní číslo. Současnost a perspektivy právní historie. Materiály z právněhistorického kolokvia ze dne 26. října 2005 / uspořádal Ladislav Soukup*, Praha 2007, s. 26.

¹⁷⁷ Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 71-72. K tomuto číslu došel tak, že dochovaný počet kšaftů porovnal s odhadovaným počtem domů rudolfínské Prahy, který byl vynásoben koeficientem 2-3 generačních výměn domu za 50 let.

¹⁷⁸ Rak, P.: *Kadaňské knihy trhů a testamentů*, s. 71.

¹⁷⁹ SOA Zámorsk, Sběrka Matrik východočeského kraje: - matriky zemřelých jsou pro Náchod pravidelně vedeny mimo malého zlomku z roku 1664 (inv. č. 6217, *Matrika NOZ 1663-1670 farnost Náchod*) až od roku 1676 (inv. č. 6335, *Matrika Z 1676-1724 farnost Náchod*) a jen pro období do roku 1700 uvádějí přes 400 úmrtí, zatímco kšaftů máme dochovaných pouze 10.

¹⁸⁰ Čáp, J.: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*, s. 51. Jak již bylo zmíněno – tato kniha, pokrývající přibližně jedno století obsahuje 283 kšaftů.

¹⁸¹ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965.

poté svázána v onu knihu IX.¹⁸² Další kšafy v aktovém materiálu ale svázány či přepsány nebyly (ono nadstandardní jednání), ty mohly snáze podléhat zkáze nežli knihy, a tak nevíme, zda je jejich dochovaný počet konečný. Což může být vysvětlením nižšího počtu dochovaných záznamů v 17. století.

Toto podporuje i skutečnost, že pouze 17 kšaftů z druhé knihy kšaftů, nalezneme v aktovém materiálu či onom svázaném soubor-knize IX. Naproti tomu u ostatních záznamů v knize s inv. č. 965 onen zápis ve formě missivu, který vedl zaznamenání kšaftu do knihy nenalézáme. Naskytá se myšlenka, že ony záznamy k nim vůbec existovat nemusely a že byl kšaft rovnou zaznamenáván do knihy. To je ale v rozporu s vnější a vnitřní podobou oněch záznamů, které přepsány byly. Není ojedinělé, že v samotném záznamu je jako písař testamentu označena jiná osoba, než jakou byl dle charakteru rukopisu zaznamenán do knihy.¹⁸³

Pro celý proces je velmi důležitá role svědků. Jejich počet byl v Náchodě vcelku stabilní. Variabilní byla spíše přítomnost městského písaře. Rozbor prokázal že pravidelněji je městský písař v kšaftech zaznamenán od roku 1608, což odpovídá době, kdy Severina Boka nahradil nově příchozí Lukáš Šadimský ze Šadimě.¹⁸⁴ O faktu, že se přítomnost písaře zažila, svědčí i zmínky, že když byl písař nepřítomen či nemocen, vyrazil se dvěma svědky Václav Klanka či Václav Horák Vrchovský – oba bývalí rychtáři, písaři na výpomoc a příslušníci městské elity.¹⁸⁵

Jednotlivé varianty početního složení svědků ukazuje následující tabulka:

Tabulka č. 2: Varianty početního složení svědků náchodských kšaftů¹⁸⁶

Počet svědků + písař	1	1+1	2	2+1	3	3+1	5	
Počet záznamů	1	5	43	65	7	10	1	132
%	0,8	3,8	32,6	49,2	5,3	7,6	0,8	100

¹⁸² SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 105r-208v.

¹⁸³ např. Kšaft Hanuše Buchloveckého z Křížkovic: SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 16r-18v, kde je jako písař v kšaftu uváděn Severin Bock, zatímco do knihy je kšaft zapsán nepochybně rukou Lukáše Šadimského ze Šadimě. Identifikace písařských rukou byla provedena dle: Česáková, M.: *Rychtářské manuály města Náchoda*, s. 107-170.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 110; Profeld, Bedřich: *Lukáš Šadimský ze Šadimě*, in: 35. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní rok 1931-1932, s. 3.

¹⁸⁵ Česáková, M.: *Rychtářské manuály města Náchoda*, s. 121-126.

¹⁸⁶ Varianty s +1 označují, zmiňovanou přítomnost písaře vedle osob označených jako svědkové.

Z uvedených dat vyplývá, že přítomnost 2 svědků byla naprosto převažující, což ukazuje na prosazení testamentárních zvyklostí tak, jak je Koldínův zákoník definoval.

Jak již si povšimli někteří badatelé,¹⁸⁷ okruh osob, které se pohybovaly v testamentárním procesu, není široký. V pozici svědků se objevují velice často titíž lidé. Kadaňský archivář Petr Rak došel ve své práci ke zjištění, že podíl svědků, kteří byli zároveň konšely, během 16. století prudce klesá.¹⁸⁸ Ačkoliv v náchodských testamentech není u osob svědků vždy zmíněna jejich pozice v městské samosprávě, konfrontací s dochovanými soupisy konšelů a městských zaměstnanců můžeme naopak prohlásit, že konšelé vysvědčili většinu kšaftů. Nejinak tomu je v šosovních vsích, kde naprostou většinu kšaftů vysvědčili místní konšelé. Prozkoumáme-li ale, které osoby byly u pořizování kšaftů nejčastěji,¹⁸⁹ nalezneme zde jednak městské písaře a poté v naprosté většině osoby, které byly mezi dvanáctkou konšelů několikrát.¹⁹⁰ To je výrazný rozdíl oproti výsledkům ze Žatce, kde naopak většina nejpilnějších svědků byla z okruhu mimo městskou radu.¹⁹¹ Poznatek z Chrudimi - o malé účasti purkmistra mezi svědky - se zde nepotvrdil.¹⁹² Naopak v Náchodě máme doloženou přítomnost purkmistra v téměř 30% případech a jsou i případy, kdy se k umírajícímu vypravili jako 2 svědci purkmistr i primátor zároveň.¹⁹³ K zajímavému poznatku dojdeme také, podíváme-li se, které osoby byly svědky při kšaftech místních společenských elit. Zde nalézáme vždy přítomného purkmistra a minimálně jednoho dalšího radního z nejpřednějších rodů města.¹⁹⁴

Vzhledem k výše zmíněným faktům a častým zmínkám v pramenech,¹⁹⁵ lze testamentární zvyklosti v Náchodě označit za určitou službu městské rady veřejnosti. Můžeme

¹⁸⁷ Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 215-217; Kolek, R.: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře*, s. 140-142.

¹⁸⁸ Rak, P.: *Kadaňské knihy trhů a testamentů*, s. 79 – uvádí pokles z 85-95% na 12% na konci 16.stol.

¹⁸⁹ viz příloha č. 6.

¹⁹⁰ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1447, kt. 18. *Seznamy členů městských rad, zaměstnanců 1625-1749*

¹⁹¹ Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 215.

¹⁹² Tomáš Malý napočítal přítomnost purkmistra pouze v 6 případech. viz: Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s. 20.

¹⁹³ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. 965, fol. 28r-28v; tamtéž, inv. 1487, fol. 196r-197v.

¹⁹⁴ Při kšaftu rytíře Hanuše Buchloveckého z Křížkovic byly svědky purkmistr Václav Špáta a radní a erbovní měšťan Jan Holý Kostecký ze Sladova (tamtéž, inv. č. 965, fol. 16r-18v), při kšaftu zámeckého úředníka Martina Petrova purkmistr Michal Křížek a radní Jindřich Řeháček a Matěj Winter (tamtéž, inv. č. 965, fol. 41r-43r). Při kšaftu dalšího rytíře Albrechta Kapříka z Lesonic svědčili purkmistr Jan Fibír, knížecí rychtář Jakub Fidler a radní Karel Trynx (tamtéž, inv. č. 1487, fol. 174r-175v), zatímco při kšaftu jeho dcery Johany Benigny tam svědčil Jakub Fidler jako purkmistr spolu s radním Michalem starším Jedličkou (tamtéž, inv. č. 965, fol. 106r-108r).

¹⁹⁵ Například: tamtéž, inv. č. 965, fol.45r kšaft Kateřiny Klankové: „*Protož dožádala se naddotčená paní Kateřina Klanková pana purkmistra města Náchoda pana Václava Frejdemberka a pana Jana Fibigera, konšela přísežného, též pana Lukáše Šadimského z Šadimě a ona před nimi s dobrým svým rozmyslem o statečku svém poručení učinila.*“ Též podobně: tamtéž, inv. 1487, fol. 123r kšaft Tobiáše Klamenta: „*Dožádal jsem se*

proto použit pojmu Jiřího Mikulce, že se jednalo o určitou základní formu "*mortuálního servisu*,"¹⁹⁶ tedy aktu sounáležitosti a pomoci s nemocným či umírajícím.

Poněkud méně prozkoumaná je otázka poručníků. Dobové právo rozlišovalo několik typů poručnictví – tzv. mocné otcovské poručníky, kteří mohli i volně disponovat s majetkem, klasické poručníky s omezenými pravomocemi či jen poručníky k radě a pomoci.¹⁹⁷ V našich kšaftech nacházíme zmínky o poručnících jen zřídka. Případů, kdy jsou jmenováni konkrétní poručníci, jsem napočítal 30. Za pozoruhodné považuji, že v 15 případech byl za poručníka jmenován některý ze svědků a z toho v 10 případech byla dokonce všichni poručníci jmenováni ze svědků.¹⁹⁸ Podobně jako v jiných městech¹⁹⁹ i zde v určování poručníků dominují muži. Pouze 3 ženy určily po své smrti poručníky. Všech 27 mužů, kteří určili poručníky, bylo zároveň ženatých a ustanovovali poručníky nad svou manželkou a dětmi. Vedle nich zde nalézáme ještě několik dalších testátorů, prosících purkmistra a pány o ochranu jeho manželek, například před dalšími příbuznými. Z takto nízkých počtů nelze činit nějaké obecné závěry, přesto se ale zdá nápadným, že při srovnání nejčastějších svědků a nejčastějších poručníků se nám ukazují stejní lidé. Z nich můžeme snadno vysvětlit pouze uvádění Václava Horáka Vrchovského. Tento vážený občan města je zmiňován vedle práce pomocného písaře a rychtáře jako učitel na místní partikulární škole²⁰⁰ a i přímo v pramenech máme zmínky „*aby synu poradil*“²⁰¹ apod. U ostatních můžeme pouze obecně konstatovat, že se opět jedná o vážené měšťany a pravidelné členy městské rady.

Zkoumání časových lhůt při studiu testamentů je v české historiografii velmi oblíbené²⁰² a má svůj nepopiratelný smysl. Umožňuje nám odhalit, nakolik dbali tehdejší lidé na přípravu

PPPánův města Náchoda aby ke mně na kšaft z prostředku svého jisté osoby radní spolu s radním písařem vyslali, což jsou na žádost mou učiniti ráčili.“

¹⁹⁶ Užívám tento pojem v poněkud modifikované formě - Jiří Mikulec jím označoval veškeré aktivity, kterými bratrstva pečovala o své umírající členy. Mikulec, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 249-253.

¹⁹⁷ Jednotlivé pravomoci popisuje např. Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 223-224; Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s. 25-27. O poručnících šlechty a okruhu osob, které byly voleny: Král, P.: *Mezi životem a smrtí*; s.44-48.

¹⁹⁸ V 9 případech 2 svědci a v 1 případě dokonce všichni 3. Tato skutečnost je poněkud v rozporu se závěry Jana Ratajové, která konstatuje, že většina poručníků byli blízcí příbuzní. viz. Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*, s. 100; a také s Michaely Hrubé, která došla k poznatku, že se jednalo o soby které nebyly přímo o pořízení kšaftu. viz Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 223. Naproti tomu k podobným závěrům k jakým jsem došel, dospěl i Kolek, R.: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře*, s. 144.

¹⁹⁹ Kopečková, Jana: *Přebělohorská kniha kšaftů města Domažlice a možnosti jejího využití k výzkumu každodenního života*, in: *Západočeský historický sborník* 6, 2000, s. 127; též Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*, s. 95.

²⁰⁰ Česáková, M.: *Rychtářské manuály města Náchoda*, s.123-125.

²⁰¹ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol 162v kšaft Martina Freidenberka.

²⁰² např. Rak, P.: *Kadaňské knihy trhů a testamentů*, s. 82-84; Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s. 20-21.

na dobrou smrt, jak radili autoři dobových příruček,²⁰³ ale také jak byla dodržovaná ona obligatorní lhůta 6 neděl ke stvrzení kšaftu. Zkoumání těchto lhůt je ale v našem případě omezeno, tím že většina kšaftů byla vysvědčena a stvrzena „v plné radě“ na jejím pondělním zasedání a zároveň ne všechny testamenty obsahují všechny údaje.²⁰⁴ Následující tabulka ukazuje podíl intervalů mezi pořízením a vysvědčením (publikováním) testamentu.²⁰⁵

Tabulka č. 3: Lhůty mezi pořízením a vysvědčením testamentů

	do 1 týdne	do 1 měsíce	1-2 měsíce	2-3 měsíce	3-4 měsíce	4-12 měsíců	více než 1 rok	celkem
počet záznamů	11	24	30	7	3	14	8	97
%	11,3	24,7	30,9	7,2	3,1	14,4	8,2	100,0

Ačkoliv nalezneme v pramenech i extrémní případy, kdy došlo k vysvědčení až po deseti či dvaceti letech, většina záznamů byla vysvědčena do 2 měsíců od pořízení. Tento výsledek se trochu liší od poznatků z Kadaně či Chrudimě, kde převažuje vysvědčení do jednoho měsíce. Tento rozdíl může být dán nižším počtem dochovaných kšaftů v Náchodě, či fungováním zasedání rady města v pondělí, což může posouvat termín vysvědčení o několik dnů. Přesto ale tento výsledek koresponduje s obecnými závěry výše uvedených prací, že většina měšťanů kšaftovala až v nemoci nedlouho před svou smrtí.²⁰⁶

Podobně i pro srovnání intervalu mezi publikováním a stvrzením testamentů nemáme mnoho dochovaných záznamů. U testamentů zaznamenaných v knihách tyto informace bývají pravidelně, avšak u kšaftů ve formě missivů písaři často nepovažovali za nutné zaznamenat i jeho stvrzení. I toto nasvědčuje tezi Jiřího Peška, že do knih byly závěti zapisovány jen v případě, že na tom měl žadatel konkrétní zájem.²⁰⁷

Tabulka č. 4: Lhůty mezi vysvědčením a stvrzením testamentů

	do 1 týdne	do 6 týdnů	6 týdnů - 2 měsíce	2-3 měsíce	3-4 měsíce	4-12 měsíců	více než 1 rok	celkem
počet záznamů	1	13	25	9	2	9	3	62
%	1,6	21,0	40,3	14,5	3,2	14,5	4,8	100,0

Opět podobně jako v Chrudimi se zde setkáváme se značným nedodržením Koldínova zákoníku. Celých 20% kšaftů bylo stvrzeno již před vypršením oné 6 týdenní lhůty a jeden

²⁰³ Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 87-96.

²⁰⁴ Týká se to jednak kšaftů z nejstarší knihy (inv. č. 964) a také některých kšaftů dochovaných v aktovém materiálu.

²⁰⁵ Parametry tabulky převzaty z práce Tomáše Malého, za účelem možné komparace. viz Malý, T.: *Kterak "Starochrudimští"*, s. 19. Podobně jako v Chrudimi, byly v Náchodě testamenty publikovány hned po vysvědčení – viz například: SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 31r – na rozdíl od situace v severočeských městech Litoměřic, Ústí atd. viz Hrubá, M.: *„Nedávej statku žádnému“*, s. 224.

²⁰⁶ Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 93-94.

²⁰⁷ Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 72.

dokonce již dny po jeho vysvědčení. Jednalo se však o kšaft Johanny Benigni z Bubna, tedy o osobu příslušející do stavu rytířského, na které se městské právo a ona lhůta 6 týdnů nevztahovaly. Zajímavý záznam nám poskytuje kšaft Petra Fišera jinak Zachovacyho, jenž osvětluje, kterak náhodští přistupovali k aplikaci městského práva. Neboť zde nebylo dodržena ona lhůta proto, že se na tom dědicové prostě dohodli.²⁰⁸ Tuto pro někoho možná zanedbatelnou jednotlivinu, je třeba ale třeba považovat za doklad subjektivního jednání jedince bez ohledu na soudobé normy.

Další složkou testamentárního procesu jsou odpory kšaftů. Jejich studium je však mimořádně rozsáhlou kapitolou která nebude v této práci zkoumána. Tato problematika již překračuje z nástinu testamentární praxe do problematiky studia soudnictví a není předmětem této práce.

²⁰⁸ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 32v: „předstoupili společně do plné rady před pana purkmistra a pány města tohoto Náchoda a žádaly zato jednomyslně, aby kšaft Petra Fišera otce jejich stvrzen byl. Na jejichžto žádost, ačkoliv ještě od publikování jeho šesti neděl podle vyměření práva městského neprošlo, však poněvadž oni dědici to mezi sebou náležitě opatřili a namísto postavily takže dalšího žádného rozmýšlení proti témuž kšaftu příčiny vynadíti nemohlo. Tehdy slušně a spravedlivě purkmistr a páni jejich žádost povolili.“

5. Osoba testátora

Nyní přejdeme k otázce, která s testamentární praxí úzce souvisí a to - Které osoby v Náchodě kšaftovaly? Můžeme nějak definovat jejich majetkovou či sociální pozici? Obvykle se v literatuře setkáváme s jednoduchými tezemi, jak lakonicky poznamenává například Jaroslav Šůla: „*Psal ho, píše a bude psát člověk mohovitý a mohovitější v době, kdy mu je nejhůře...*“²⁰⁹ které nejsou podloženy hlubší analýzou dalších pramenů. Cílem následující kapitoly bude pokus specifikovat, zda byly některé faktory, které byly společné většině testátorů, či naopak zda studium okruhu osob pořizujících kšaft nepřináší žádné konkrétní výsledky.

Sociální status jedince v raném novověku nebyl definován pouze majetkem, nýbrž závisel na několika různých faktorech které se vzájemně prolínaly. Jednalo se vedle majetku o způsob obživy, původ, veřejnou aktivitu a také o čest.²¹⁰ Nelze proto sledovat osoby testátorů pouze z jednoho hlediska.

Bohatství Archivu města Náchoda přímo vybízí pokusit se sledovat osobu testátora i jinými prameny než jen samotnými testamenty. Současné bádání se obvykle zaměřuje na stanovení poměru mužů a žen,²¹¹ rodinný stav,²¹² případně i zkoumání počtu příslušníků určitých povolání.²¹³ Výjimkou v tomto směru je velmi přínosná práce Pavly Jirkové, která mimo jiné sledovala kšafy i z hlediska demografických ukazatelů a především z hlediska sociotopografického. Budu na testátory nahlížet z těchto hledisek. Vedle pohlaví, rodinného statutu a povolání, se pokusím postihnout jejich majetkové zázemí, místa bydliště a také míry jejich zapojení do života městské komunity.

K tomuto úkolu můžeme využít jednak všeobecně známé edice Berní ruly a Soupisu poddaných podle víry. Ty však poukazují pouze na období poloviny 17. století (1651 a 1654). Detailní pohled dovnitř města nabízí i již jednou zmiňovaný Rejstřík pro výpočet desátků z 30. let 17. století. Dále byl využit soupis podruhů²¹⁴, a také Soupisy pohořelých po požáru města roku 1663 a následné revizitace berních poměrů ve městě.²¹⁵

²⁰⁹ Šůla, Jaroslav: *Dva kšafy Jana Rudolfa Trčky z Lípy*, in: *Stopami dějin Náchodska* 5, 1999, s. 159.

²¹⁰ Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. -18. století)*: Díl 2. Vesnice a město, Praha 2006, s. 176-179.

²¹¹ Hrubá, M.: „*Nedávej statku žádnému*“, s. 116-118.

²¹² Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*; Štajnerová, Michaela: *Testamenty litoměřických měšťanů*;

²¹³ Brandová, Z: *Výrobní a majetková struktura města Náchoda*; Čáp, J: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*.

²¹⁴ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1503, kt. 26, *Soupis podruhů ve městě 1667*.

²¹⁵ Tamtéž, inv. č.1469, kt. 19, *Požár 1663 – seznamy a přehledy vyhořelých, pustých a obnovených domů 1663-1668* a tamtéž, inv. č.1470, kt. 19, *Požár 1663 – seznamy a přehledy pohořelých obyvatel města 1663-1668*. Za objasnění jejich geneze děkuji Mgr. Janu Čížkovi.

5.1 Testátoři z hlediska pohlaví a rodinného stavu

Základním aspektem při definování testátorů je jejich pohlaví. Ve zkoumaném vzorku testamentů 137 osob se nachází 89 mužů a 48 žen. Poměr zastoupení žen zde tedy dosahuje 35%, což odpovídá běžným výsledkům dalších výzkumů kšaftů z raně novověkého období.²¹⁶ Srovnáme-li ale jaký podíl ženských kšaftů se dostal do městských knih, klesne nám tento podíl na téměř 30%. Vezmeme-li ale v úvahu, že otázka pohlaví nehrála v majetkovém právu roli, odráží nižší počet kšaftujících žen jejich společenskou pozici.²¹⁷

Rozdělení dle pohlaví úzce souvisí s určením rodinného stavu kšaftujících. Jeho určení je zčásti závislé na pohlaví. Zatímco muži bývají v titulaci označováni jednotně buď jen svým jménem a označením o svém příslušnosti k obci – „soused v městě Náchodě“, „soused v Malém Poříčí“, či také označením svého povolání nebo přívlastkem „slovutný muž“, „pocivý muž“, u žen se sice setkáváme s tímto způsobem též, častější však bývá odvozená od jejich manžela či otce uvedeného celým jménem jako například „šlechtná matrona paní Anna pozůstalá vdova po neb. Martinu mladším Petrovu“ či „Anna manželka Jiříka Kopeckého“²¹⁸

Od určení pohlaví se odvíjí určení rodinného stavu kšaftujících. Ten byl určován jednak dle informací obsažených v titulaci, ale také rozbořem odkazů. Údaje, ke kterým jsem se dopracoval, nemusí definitivní.²¹⁹ Vedle jasně zmiňovaných vdov, manželek a manželů, kteří ve svém kšaftu zmiňují manželku na prvním místě, jsou zde nejproblematictější skupinou osoby tzv. "osamocené." Za ně jsem označil všechny osoby, „jejichž rodinný stav není znám a jejich odkazy nesměřovaly partnerovi ani dětem.“²²⁰ Toto ovšem přináší některá úskalí, především se mezi ně mohly vmísit osoby ovdovělé, jejichž odkazy byly směřovány na jejich zetě (na místě jejich dcer) a jejichž příbuzenství nebylo ale nikde zmíněno. Výsledky průzkumu ukazuje následující tabulka:

²¹⁶ viz například Kolek, R.: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře*, s. 153; Malý, T.: „...nechtěje tomu, s. 55-56.

²¹⁷ Malý, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva*, s. 123.

²¹⁸ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 53v., tamtéž, inv. č. 964, fol. 112r.

²¹⁹ O problematičnosti určování některých skupiny osob podrobně Malý, T.: „...nechtěje tomu, s. 56.

²²⁰ Tamtéž, s. 57

Tabulka č. 5: Rozdělení testátorů dle rodinného stavu

	muži				ženy				celkem
	svobodní	ženatí	vdovci	osamocení	svobodné	vdané	vdovy	osamocené	
počet	1	68	13	7	1	11	34	2	137
%	0,7	49,6	9,5	5,1	0,7	8,0	24,8	1,5	100
% *	1,1	76,4	14,6	7,9	2,1	23,4	70,2	4,3	

%* ukazuje procentuální podíl v rámci jednotlivých pohlaví

Je zřejmé, že mezi testátory dominují ženatí muži, pro něž byl kšaft možností, jak zabezpečit svou rodinu i po své smrti. Zaměříme-li pozornost pouze mužské pohlaví, tvoří ženatí dokonce tři čtvrtiny. Tento údaj nepřekvapí, neboť právě ženatí muži byli majiteli domu a většiny majetku v rodině. Vzhledem k dobové úmrtnosti a průměrné délce sňatků jich za život stihli mnohdy více. Kšaft pak byl pro ně nástrojem, jak zajistit především manželku a děti z posledního sňatku před nároky jejich starších nevlastních sourozenců.²²¹

Tradičně v literatuře bývá zmiňován významný podíl vdov. Jejich testamenty tvoří mezi ženskými záznamy většinu, zatímco v jiných městech je jejich podíl jen o něco málo vyšší než podíl vdaných žen, v Náchodě je tento rozdíl značný.²²² Vdaná žena kšaftovala pouze z majetku vymíněného ve smlouvě, kdežto pozice vdovy byla ve společnosti výrazně svobodnější - mohla odkazovat podle své libosti. Taktéž při srovnání počtu kšaftů ovdovělých osob převažují vdovy, což ukazuje na obecně zmiňovaný trend menší možnosti ženy znovu vstoupit do manželství,²²³ zvláště pokud nedisponuje větším, pro potenciální ženichy „lákavým“, majetkem. Naopak pro ovdovělého muže s potomky byl nový sňatek nejen možností získat nového partnera, ale také výrazným ekonomickým stimulem pro zajištění chodu jeho domácnosti.²²⁴

Počet svobodných osob je ve sledovaném souboru zanedbatelný. Obecně to bývá vysvětlováno tím, že ještě nedisponují žádným větším majetkem, o kterém by mohly kšaftovat.²²⁵

5.2 Testátoři z hlediska povolání

Způsob obživy testátorů bývá nejčastěji sledován z údajů v intitulaci. Tyto práce pak z velkých souborů kšaftů nacházejí relevantní údaje pro určitý zlomek osob.²²⁶ Ve

²²¹ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 130. Vedle toho uvádí Pavla Jirková také průměrnou délku manželství v Jihlavě na přelomu 16. a 17. století - necelých 8,5 roku - viz tamtéž, s. 138.

²²² Malý, T.: *„...nechtěje tomu*, s. 57, kde uvádí přehled výsledků z dosud publikovaných prací. Naproti tomu ale v Jihlavě byl tento poměr bližší náchodským poměrům - výrazná převaha vdov nad vdanými ženami - viz Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 63.

²²³ Horský, Jan - Seligová, Markéta: *Rodina našich předků*, Praha 1997, s. 92-93.

²²⁴ Tamtéž, s. 88.

²²⁵ Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*, s. 96.

sledovaném vzorku testamentů se ale nelze spolehnout pouze na intitulaci, neboť v kšaftech 17. století bývají testátoři jmenováni již jménem a příjmením či přízviskem. Povolání již není onou rozlišovací náhradou příjmení. Testátoři bývají obvykle zmiňováni pouze jako sousedé. Někdy bylo povolání proto určeno ze zmínek v obsahu testamentu, nebo jsem k jeho zjištění využil jednak prací J. K. Hrašeho a edic berní ruly a soupisu poddaných podle víry. Podařilo se mi takto určit povolání 44 mužů a zároveň u dalších 17 žen povolání jejich manžela. Informace o povolání manžela je u těchto žen nepochybně významným faktorem, který ovlivňoval jejich pozici v komunitě města a často určoval i jejich vlastní pracovní činnost,²²⁷ avšak vzhledem k dobové četnosti sňatků a délce trvání manželství nelze k těmto závěrům přistupovat jako k absolutním.²²⁸ Podíl osob, k nimž známe údaje o povolání tak činí 32% respektive 44% všech testátorů.

Mezi testátory se zjištěným povoláním tvoří nejpočetnější skupinu sedláci z šosovních vsí – v deseti případech (23%), za nimi pak následují osoby, jejichž povolání můžeme označit za práci ve vrchnostenském aparátu (označovaní jako písař důchodní, hejtman panství, zámecký hejtman), kterých nacházíme 5 (12%). Potvrzuje to charakter města jako centra dominia, které ale bylo dosti malé, a sedláci z šosovních vsí v něm tak tvoří vysoké procento. Pracujeme-li s materiálem městské provenience, očekávali bychom naprostou převahu měšťanského řemeslnického obyvatelstva. Ta se zde nachází, ovšem se značně rozmanitým spektrem povolání, z nichž žádné netvoří nějakou dominantní majoritu. Z nich jsou nejvýraznější řezníci, tradičně ekonomicky nejsilnější cech města²²⁹ zastoupený čtyřmi kšaftujícími, následovaní mydláři v počtu tří. Zbylá řemesla se vyskytují v počtu jednoho až dvou. Mezi nimi pak nacházíme tradiční řemesla jako mlynáře, sladovníka, kováře, krejčího, koláře ale také zvonaře, punčocháře či tkalce. Pokud budeme sledovat i testátorky, u nichž známe povolání jejich manžela, zaujme nás především skutečnost, že mezi 17 ženami jsou čtyři manželky řezníků, což potvrzuje společenskou dominanci řezníků. Jinak dále zvýrazňují vysoký podíl příslušníků aparátu panství v celém vzorku (jeden další) a mydlářů (další dva). Nalezneme zde ale také vdovu po knězi či rasovi. Srovnáme-li celkový přehled povolání (viz příloha č. 7) s výzkumy Pavly Jirkové z prostředí Jihlavy, které po odečtení Jihlavě naprosto

²²⁶ Pavla Jirková určila pouze z intitulačních povolání u 18% kšaftujících – Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 68; Jaroslav Čáp jich určil téměř 16% z nadpisů a intitulačních a dalších téměř 11% z kontextu a konfrontací s další literaturou – Čáp, J.: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*, s. 51.

²²⁷ Ženy často pomáhaly manželům v jejich řemesle, případně prodávaly jejich výrobky – viz Lenderová, Milena a kol.: *Žena v českých zemích od středověku do konce 20. století*, Praha 2009, s. 369.

²²⁸ Žena mohla pokračovat v řemesle manžela jako vdova s pomocí pomoci tovaryšů, případně se živit i zcela jiným způsobem obživy jako pradelna, hokyně, švadlena aj. viz Lenderová, M.: *Žena v českých zemích*, s. 370.

²²⁹ Brandová, Z.: *Výrobní a majetková struktura města Náchoda*, s. 25-30.

dominantních soukeníků, ukazuje se nám opět velmi široce diferenciovaná paleta povolání.²³⁰ Celkově ale řemeslníci v náhodských kšaftech představují podstatnou, ale velmi rozmanitou, většinu.

5.3 Testátoři z hlediska majetkového zázemí

Pokusíme-li se zkoumat majetkové zázemí testátorů, nalezneme v kšaftech nespočet různých cen specifikujících nemovitosti, dluhy a pohledávky. Jsou mnohdy nesouměřitelné neboť, jak si již povšimli někteří badatelé,²³¹ na rozdíl od pozůstalostních inventářů totiž neukazují veškerý majetek. Je proto nutné vztáhnout majetkové poměry k jednomu bodu a snažit se k němu postihnout majetkové zázemí maxima osob, které v daném období kšaftovaly za pomoci jiných pramenů. K tomu je vhodné využít již zmiňovaný Rejstřík pro výpočet desátků,²³² který vznikl roku 1630, k evidenci nemovitostí (domy, dvory, louky, role) ve městě. Uvádí je podle jednotlivých poplatníků, včetně výše částky kterou, z nich mají platit. U každé nemovitosti také uvádí konkrétní odkazy na folia různých trhových knih města. Tento rejstřík eviduje celkově 216 poplatníků, z nichž se 74 nachází v samotném městě, 81 na předměstích a 62 v šosovních vsích. Jeho specifikem je, že obyvatele ve městě a na předměstích dělí do 9 desátků a pro každý z nich byl při obnovování městské rady a městských zaměstnanců²³³ určen jeden desátník, pověřený vybíráním poplatku. Ten je uváděn v groších míšeňských.²³⁴ Tento rejstřík byl zvolen proto, že poskytuje informace pro období s nejvyššími dochovanými ročními počty kšaftů - období let 1624-1660 a pokrývá tak celé dvě třetiny všech kšaftujících osob.²³⁵

Mezi pořizovateli náhodských kšaftů se mi podařilo nalézt 42 osob, ke kterým lze využít informace z rejstříku k charakteristice majetkových poměrů jejich domácností. Lze takto vysledovat nejen osoby zemřelé po roce 1630, nýbrž i muže, kteří zemřeli někdy těsně

²³⁰ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 69; Je logické, že míra specializace řemesel v několikanásobně větší Jihlavě je rozmanitější nežli v Náchodě.

²³¹ Král, P.: *Mezi životem a smrtí*, s. 64-67. Je nutno poznamenat, že často je kšaft pouze doplněním svatební smlouvy a kšaftující (i muž) kšaftuje pouze s částkou, kterou sobě v svatební smlouvě vymínil.

²³² SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208, *Rejstřík pro výpočet desátků 1630*.

²³³ Tamtéž, inv. č. 1447, kt. 18, *Seznamy členů městských rad, zaměstnanců 1625-1749*. Ač je nutno poznamenat, že zde k žádné velké fluktuaci na pozicích konšelů a zaměstnanců nedocházelo.

²³⁴ Pro přepočty částek budu užívat známého poměru pro přepočet 1 groš český = 2 groše míšeňské = 7 denárů. viz Vorel, Petr: „*Groše české a „groše míšeňské“ jako početní jednotky 15. až 18. století*“, in: Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích, Sborník příspěvků ze semináře numismatiků – Pardubice, 22.-23. října 1998, Pardubice 2002, s. 68.

²³⁵ Zbylou třetinu osob tvoří jednak osoby, které zemřely mimo tento přibližný rozsah a dále osoby v postavení podruhů – viz dále. Taktéž rejstřík nezahrnuje osoby žijící ve Slaném, které rejstřík nezahrnuje.

před tímto rokem a máme z kšaftu informace, že odkazují veškerý svůj majetek manželce, která již v rejstříku figuruje.

Tento rejstřík nám naznačuje, jak vypadala majetková struktura obyvatel města. Možné námitky, že ceny nemovitostí neodpovídají jejich skutečné hodnotě²³⁶ vyvažuje fakt, že vedle součtu všech majetků osob rejstřík uvádí ještě konkrétní částku, kterou mají osoby zaplatit. Srovnáme-li náhodně několik poplatníků, zjistíme, že výše poplatku není přímo úměrná velikosti majetku,²³⁷ nýbrž ukazuje i jiné ekonomické aktivity jedinců.

K dané struktuře, vyplývající z berního rejstříku, je však třeba přistupovat s jistou dávkou opatrnosti. Jak poznamenává Jaroslav Marek, *"česká historiografie dospěla k závažnému poznání, že středověké berní rejstříky nezaznamenávají nejnižší vrstvu městské populace."*²³⁸ Soupis podruhů máme v Náchodě dochován až k roku 1666 a při jeho srovnání se soupisem pohořelých obyvatel města po jeho požáru, dojdeme ke zjištění, že opravdu ani tento soupis podružské obyvatelstvo neuvádí. Vzhledem k tomu, že v mnoha testamentárních zápisech se setkáváme s informací, že kšaftující pobýval v domě někoho jiného, musíme konstatovat, že vzorek kšaftujících, které zařazujeme do majetkové struktury města neobsahuje tyto testátory.²³⁹

Podíváme se nejdříve na samotnou majetkovou strukturu Náchoda. V literatuře bývá ustálené sledování struktury měst podle jejich čtvrtí. Vzhledem k tomu, jak byl Náchod malým městem a pojem čtvrť se v jeho pramenech nachází jen v období středověku, a to jako dělení města pro organizaci jeho obrany, nebudeme zde s tímto pojmem pracovat.²⁴⁰ Zajímavou alternativou ale může být sledovat rozdíl majetkové struktury mezi vnitřním městem, předměstími a šosovními vesnicemi. Jak již bylo zmíněno, počty poplatníků jsou v nich souměřitelné. Jako vnitřní město jsou označeny desátky první až pátý, desátek šestý a sedmý eviduje předměstí Horské s Plhovem a desátky osmý a devátý předměstí krajské.

²³⁶ Jak poukázal Bronislav Chocholáč, cena usedlosti ukazuje spíše užitnou hodnotu nemovitosti, než její faktickou hodnotu, zároveň je ale také produktem lokální nabídky a poptávky. Chocholáč, Bronislav: Selské peníze, Brno 1999, s. 72.

²³⁷ Ku příkladu: Václav Danielů – majetek 60 kop, berně 4 groše, Jan Vydra majetek 230 kop, berně 8 grošů, Václav Barvův majetek 110 kop, berně 10 grošů. Veškeré cifry jsou uváděné v groších míšeňských. SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208 kniha 208 fol. 12v-15r.

²³⁸ Marek, Jaroslav: *Společenská struktura moravských královských měst*, Praha 1965, s. 11.

²³⁹ Dokládají to informace v kšaftech - např. Matěje Komínka z roku 1662, který v rejstříku pro výpočet desátek nefiguruje a v kšaftu je zmiňováno, že: „ležíc v domě Jana Maryšky“ viz SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 91v-92r; podobně také kšaft Evy Beránkové, která ležela v domě Jana Šubíře: tamtéž, inv. 965, 50v. Nemusí se jednat apriori o osoby chudé, odchod do podruží mohl být volen i osobami ze střední vrstvy, které takto reagovali ve stáří na svou zhoršující se zdravotní situaci, která jim neumožňovala dále pracovat. Prodej domu a život z vejrunkových splátek v podruží pak mohl být pohodlným řešením jejich situace.

²⁴⁰ Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 81.

Šosovní vsi jsou vedeny zvlášť vedle městských desátků. Poměr drženého majetku a výše berně mezi jednotlivými částmi zkoumané lokality nám ukazují následující dvě tabulky:

Tabulka č. 6: Rozdělení částí sledované komunity dle výše majetku

	celkový majetek	počet poplatníků	% majetk celku	průměrný majetek	medián
vnitřní město	32107,4	74	50,2	433,9	202
předměstí	13954,0	81	21,8	188,6	96,5
šosovní vsi	17898,8	62	28,0	241,9	416,5
celkem	63960,2	217	100,0	294,7	164

Tabulka č. 7: Rozdělení sledované komunity dle výše poplatků

	celková výše berně	počet poplatníků	% podílu na berni	průměrná výše berně	medián
vnitřní město	1539,7	74	42,4	20,8	10
předměstí	688,5	81	19,0	9,3	6
šosovní vsi	1401,0	62	38,6	22,6	20,5
celkem	3629,2	217	100,0	16,7	8,5

Hned na první pohled se jasně ukazuje majetková převaha vnitřního města na úkor předměstí. Průměrná výše majetku ve městě i výše poplatků je 2,5 krát vyšší nežli na předměstí. Ještě více překvapivé jsou ale údaje charakterizující šosovní vsi. Průměrná velikost majetku se zde blíží poměrům ve vnitřním městě. Ve výši odváděného poplatku jej dokonce překonává! V případě pomocného statistického údaje mediánu, který ukazuje přesně střední hodnotu v souboru, centrum města výrazně převyšuje. Vysvětlení tkví ve struktuře šosovních vsí. Podíváme-li se do daného rejstříku, ale také například do Berní ruly, zaujme nás vysoký počet sedláků v daných vsích. Chalupníků a zahradníků je v některých vsích dokonce méně nežli osob klasifikovaných jako sedláci.²⁴¹ Zatímco sedláci platí průměrně vyšší poplatky ze svých gruntů, u chalupníků²⁴² není uvedena ani výše ceny jejich nemovitostí a platí všichni berni nejčastěji ve výši 3-5 grošů. To je jeden z limitů tohoto rejstříku.

Podrobnější náhled do struktury jednotlivých součástí sledované lokality získáme, pokud rozdělíme její poplatníky podle výše odváděné berně do několika skupin. Z nich poté budeme definovat konkrétní majetkové zázemí kšaftujících. Vzhledem k již zmíněné absenci údajů o výši majetku chalupníků v šosovních vsích, budeme dále pracovat pouze s výší odváděného poplatku. Zde narážíme na problém stanovení hranic mezi majetkovými skupinami, které pak ovlivňuje naše nahlížení na problematiku. Jak si již povšiml Jaroslav

²⁴¹ V berní rule označování jako rolníci.

²⁴² Rejstřík pro výpočet desátků nerozlišuje mezi chalupníky a zahradníky jako Berní rula a všechny obyvatele vsí mimo sedláky označuje souhrnně jako chalupníky.

Marek, je nutné nejdříve zjistit dílčí poměry a potom stanovit měřítko úměrné místním skutečností.²⁴³ Nakonec byly jako mezní hodnoty zvoleny částky 6, 20 a 60 grošů. Z následující tabulky jsou již rozdíly v majetkových poměrech v rámci města, předměstí a jeho šosovních vsí zřejmé.

Tabulka č. 8: Struktura poplatníků v rámci rejstříku pro výpočet desátku

	do 6 grošů	7-20 grošů	21-60 grošů	více než 60 grošů	neuvedeno
vnitřní město	18	36	9	5	6
%	24,3	48,6	12,1	5,4	9,5
předměstí	42	32	3	0	4
%	51,8	39,5	3,7	0,0	4,9
šosovní vsi	22	9	30	1	0
%	35,5	14,5	48,3	1,6	0,0

Srovnání vnitřního města a předměstí odpovídá vesměs obecně tradovaným závěrům. Uvnitř města sídlí bohatí erbovní měšťané a další příslušníci elit, obecně tu převažují dobře zajištění obyvatelé. Situace na předměstí je opačná, neboť zde převažují naopak méně zámožní obyvatelé. Naopak situace v šosovních vsích je opět odlišná. Setkáváme se zde s dvěma značně rozličnými skupinami – jak s bohatými sedláky, jejichž živobytí pocházelo z obdělávání půdy a chovu dobytka²⁴⁴, tak s chalupníky, kteří jako součást svého živobytí rozvíjeli počátky protoindustriální textilní produkce, tak typické pro severní pohraničí českých zemí.²⁴⁵

Podívejme se ale na konkrétní testátory. Jejich majetkové rozdíly jsou značné. Nacházíme zde velmi bohaté erbovní měšťany, jako byl Jan mladší Kostelecký ze Sladova s manželkou Ludmilou, jehož evidovaný majetek přesahoval 4000 kop grošů míšeňských, odvádějící 3 kopy a 22 grošů, tak řemeslník Martin Truhlář, žijící na horském předměstí v domku s malou rolí – celkově 71 kop, který odváděl 10 grošů. Nebudeme dále vypočítávat jednotlivé osoby, cílem bylo jen naznačit rozptyl, v jakém se pohybují majetkové poměry náchodských testátorů. V jakých relacích se ale pohybuje většina testátorů, nám opět ukazuje následující tabulka.

²⁴³ Marek, Jaroslav: *Společenská struktura*, s. 46-47.

²⁴⁴ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 140r-142v – kšaft Marka Volhejna z Dolního Bražce, který obsahuje i přehled různého nářadí a zvířectva.

²⁴⁵ tamtéž, inv. č. 1487, fol. 44r – kšaft Lukáše Holího z Mezilesí, pro nějž byly naopak podstatným majetkem, který v kšaftu přímo zmiňoval, vedle chalupy především jeho 3 tkalcovské stavy.

Tabulka č. 9: Zázemí náhodských testátorů

	do 6 gr.	7-20 gr.	21-60 gr.	více než 60 gr.	neuvedeno	Průměrný výše berně
město	0	8	5	3	1	46,7
předměstí	4	8	3	0	0	10,3
šosovní vsi	1	0	8	1	0	41,3
celkem	5	16	16	4	1	32

Je patrné, že osoby kšaftující v Náchodě, nelze považovat za nějakou úzkou skupinu obyvatel, která se vyznačovala podobnými majetkovými poměry. Přesto lze vysledovat, u kterých sociálních skupin bylo sepsání kšaftu častější. Jednak z vnitřního města pocházeli nejbohatší testátoři, následovaní sedláky z šosovních vsí, tak také na předměstích nalézáme testátory tvořící zde z hlediska majetku vyšší vrstvu. Ovšem nelze popřít že kšaft pořizovaly i osoby, jejichž majetek byl ve srovnání s městskými elitami zanedbatelný. Přesto nejvíce identifikovaných testátorů z města a předměstí (nepočítaje šosovní vsi) pocházelo ze střední vrstvy a vyšší střední vrstvy.²⁴⁶ Ještě lépe pak onu rozmanitost v majetkovém zázemí zobrazuje graf (viz příloha č. 8)

5.4 Testátoři z hlediska lokalizace bydliště

Již v předešlém zkoumání jsme částečně pracovali s faktem, že původci náhodských testamentů žili v různých částech tohoto poněkud diferenciovaného organismu, kde se v každodenním životě stírala tradiční hranice město – venkov. Přesto můžeme vidět v uspořádání měst té doby jistý řád, který odpovídal sociálnímu rozvrstvení města. V centru okolo náměstí žily městské elity, zatímco chudí přebývali v okrajových částech, případně na předměstích, kam byla vytlačena i některá řemesla jako například kováře.²⁴⁷ Otázkou určení konkrétního bydliště testátorů a sociotopografií vycházející ze studia testamentů se v českém prostředí zabývala především Pavla Jirková²⁴⁸ a okrajově se o něm zmínil též Roman Kolek.²⁴⁹ Pro náhodské poměry pro nás bude vedle údajů z testamentů klíčový především

²⁴⁶ Tomáš Malý konstatuje, že kšafy v 16. a 17. století zachycují především střední a vyšší vrstvy. viz Malý, T.: *Co nabízejí (raně novověké) testamenty?*, s. 253.

²⁴⁷ Z bohaté literatury týkající se dějin měst například: Dülmen, R. van.: *Kultura a každodenní život II.*, s. 64, též Hoffmann, František: *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 221.

²⁴⁸ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s 208-236.

²⁴⁹ Kolek, R.: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře*, s. 154, kde konstatuje, že dvě třetiny testátorů pocházeli z vnitřního města, zatímco podíl předměstí a šosovních vsí byl přibližně třetinový.

místopis Bedřicha Profelda, který se ve vnitřním městě bohužel omezuje na jeho severní polovinu a nezabývá se vůbec krajským předměstím.²⁵⁰

V rámci testamentů bývá bydliště testátora nejčastěji zmiňováno v intitulaci. Je zde však nutno podotknout, že osoby označované jako „*soused při městě Náchodě*“ označuje osoby bydlící na předměstí, nikoliv ve vnitřním městě.²⁵¹ Při zjišťování konkrétních lokalit se nejčastěji objeví označení „*soused v městě Náchodě*“ – tyto osoby, pokud se nepodařilo prokázat jinak, byly považovány za obyvatele vnitřního města.²⁵²

Přesto se podařilo alespoň v rámci základního členění (vnitřní město – krajské/horské předměstí – vsi) identifikovat ze 137 testátorů rovných 110, tedy celých 80%. Z nich pak 43 bydlelo ve vnitřním městě, 40 na předměstích a 27 v šosovních vsích. Konkrétně – 18 kšaftujících můžeme umístit ke konkrétním parcelám v rámci náměstí či hlavních ulic z něj vycházejících a také několik dalších v rámci horského předměstí a k němu přidruženého Plhova. Celkově lze na horské předměstí umístit bydliště 23 kšaftujících osob. Nižší počet (13) identifikovaných osob na krajském předměstí je zapříčiněn neexistencí zpracovaného místopisu. Celkové rozvržení testátorů naznačuje mapka (viz příloha č. 9)

5.5 Testátoři jako aktéři veřejného života obce

Pokud chceme mluvit o sociální pozici osob jež pořídily kšaft, je třeba zkoumat také jejich zapojení do života a řízení městské komunity. Pro toto období máme dochované záznamy o obnovování městské rady²⁵³ a také záznamy o konání soudu slánského a březovského,²⁵⁴ které v obou případech přináší záznamy o osobách které byly v daném roce zvoleni za konšely a také osoby které byly pověřeny vykonáváním některé jiné správní či dozorčí funkce v rámci komunity. Jelikož tyto jsou ony klíčové soupisy pro samotný Náchod dochovány od roku 1625 (a konšelé jsou v nich bohužel uváděni až od roku 1635), je následující statistika postavena na vzorku 80 kšaftujících osob. Celkově jsme takto určily

²⁵⁰ Profeld, Bedřich: *Místopis Náchoda v 17. století*, Od kladského pomezí 12, 1934-1935, s. 1-4, 17-19, 33-36, 49-50; Profeld, Bedřich: *Místopis Náchoda v 17. století: Předměstí Horské či Kladské a Plhov*, in: 19. a 36. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní roky 1915-1916 a 1932-1933, s. 3-7 a 3-6.

²⁵¹ Jak dokazuje například i kšaft Martina Schrötera – „*Já Martin Šretter zvonář a spolusoused při městě Náchodě na Plhově*“ viz SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 56r.

²⁵² Ať již kvůli výše zmíněnému termínu „*soused při*“ a také vzhledem k tomu, že Profeldův místopis nepokrývá značnou část města, především jižní část náměstí a další domy směrem k jižním hradbám.

²⁵³ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1447, kt. 18, *Seznamy členů městských rad, zaměstnanců 1625-1749*.

²⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 1448, kt. 18, *Seznamy volených rychtářů, konšelů a hajných 1620-1687*. Tyto výroční soudy městem vlastněných vsí se konaly přímo na Náchodské radnici.

v daném vzorku 55 osob a pouze 25 z nich nelze nijak jinak určit.²⁵⁵ U oněch 55 osob nalézáme v nějakém poměru který označoval jeho pozici ve městě.

Mezi nimi bylo 16 mužů, kteří byli alespoň jednou konšelem a dalších 5 testátorek mělo konšela či obecního staršího za manžela. Podobně nacházíme 9 mužů kteří byly určeni městskými desátníky a opět 2 další ženy jejichž manžel tuto funkci někdy zastával. Dále zde nacházíme 4 hajné, kteří byli pověřeni správou obecních lesů, či řeky. Vedle konšelů a zaměstnanců města je zde dalších 12 osob, u kterých nacházíme označení „*měšťan*“, či „*soused*“ které můžeme označit za plnoprávné držitele městského práva a nemovitosti v protikladu proti osobám označeným jako „*obyvatel v městě Náchodě*“, kteří naopak jsou v kšaftech zastoupeni minimálně (2 případy).²⁵⁶ Určitou skupinou stojící na pomezí měšťanské společnosti pak byla v něm usedlá šlechta, která v daném vzorku 80 osob zastoupena 4 osobami stavu rytířského.²⁵⁷ Stopa těchto osob v dějinách ač nepatrná, umožňuje vyprávět jejich osudy, na rozdíl od téměř *bezejmenných mas*. Společným znakem těchto osob usazených ve městě byl jejich příchod jejich rodu do města v době vlády Smiřických a jejich pozice ve službách majitelů panství.²⁵⁸

Přes uvedené limity tohoto způsobu určování (viz poznámka č. 256), je dosti zjevné, že procento osob které u kterých je patrná sounáležitost s městem je značné. Nahrává tomu jednak menší velikost populace Náchoda a v dané době běžná určitá statičnost v obsazení

²⁵⁵ Jedná se nejčastěji o ženy, u nichž jsem ani s pomocí knih svatebních smluv nenalezl jméno jejich manžela - na stejné příjmení jsem se v těchto případech nechtěl spoléhat, neboť to může vést k omylům ve ztotožnění osob napříč generacemi. U dalších mužů soudím, že byly v postavení běžných měšťanů, jen to u nich nebylo v kšaftu zmiňováno.

²⁵⁶ Čechura, Jaroslav: *Obyvatelé – zapomenutá vrstva moravských královských měst ve středověku (14.–16. století)*, Časopis Moravského muzea, řada A – vědy společenské 73, 1988, s. 110; Jaroslav Čechura poukazuje na specifika tohoto pojmu a charakterizuje obyvatele jako osoby které trpěli s městem a platily berni, ale zároveň nevlastnily dům. Vzhledem k tomu, že ony osoby nebylo možné nalézt ani v rejstříku pro výpočet desátků ani v berní rule či jejich revizitací, je s tímto označením pracováno v intencích pozdně středověkých poměrů, jak je popsal právě J. Čechura.

²⁵⁷ Jedná se o příslušníky dvou rodin. Jan Kostelecký a jeho manželku Johana Ludmila, Albrecht Kapřík a jeho dcera Johana Benigna z Bubna. Mimo oněch 80 testátorů po roce 1625 je ve zkoumaném vzorku kšaftů ještě kšaft rytíře Hanuše Buchloveckého z Křfžkovic.

²⁵⁸ Jinak se jejich osudy liší. Albrecht Kapřík z Lesonic, pocházející z vedlejší větve rytířského rodu nobilitovaného v době poděbradské, přišel do Náchoda ve službách Smiřických a sňatkem získal svobodný dvůr ve Starém Městě. Ten se pak snažil vymanit z povinností vůči městu, což se mu nezdařilo. Ačkoliv byl dvakrát žena, zemřel bez mužského potomka a jeho dcerou Johannou Benignou tato náchodská větev vymřela. viz Losenický, Vojtěch – Honc, Jaroslav: *Rodové spříznění Kapříků – Lesonických, dánských Brahů a vestfálských Gasneb-Tengnaglů v letech 1460 – 1695*, in: Zpravodaj české heraldické a genealogické společnosti 1981, s. 10-78. Naproti tomu Jan mladší Kostelecký ze Sladova byl synem Jana Staršího Kosteleckého, jehož kariéra po příchodu z Kostelce nad Černými lesy byla výrazně stimulována účastí ve válce s Turky r. 1593, po níž se zařadil mezi náchodskou vyšší vrstvu jako erbovní měšťan. Jan mladší směřoval výš a dosáhl stavu rytířského a sňatku s dcerou komendátora novoměstského panství Johanou Ludmilou Králíkovou z Brocenburku. viz Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s. 593-596.

funkcí. To nahrává již formulovaným závěrům Tomáše Malého o smyslu pořízení testamentu – tedy jako „*demonstrace schopnosti zacházet s právní tradicí města.*“²⁵⁹

Mám-li shrnout výsledek výše popsaných zkoumání, nelze jednoznačně označit testament za produkt jedné sociální skupiny v rámci města. Lze ovšem s jistou dávkou pravděpodobnosti říci, které vlastnosti charakterizovaly převážnou většinu kšaftujících. Jednak se jednalo o především o ženaté muže a vdovy. Hledisko bydliště zde nehraje významnější roli, spíš lze říci, že v převážné většině je jí spíše výše majetku. Podíl angažovaných osob ve veřejném životě obce byl vysoký. Majoritu testátorů v Náchodě nelze označit za osoby patřící pouze k elitám města, nýbrž za příslušníky širšího okruhu vyšších a středních města, mezi které ale nějakým způsobem pronikly i osoby které se těmto kritériím naprosto vymykají. Jak lze vysvětlit tuto skutečnost? Myslím že narážíme na stejný problém jako při snaze jasně určit smysl pořízení testamentu – na nemožnost „zaškatulkovat“ každého jedince do pevných struktur které si při moderním bádání stanovíme. Na ony aktivní osoby které překračovaly soudobé normy a jejich chování a tužby neodpovídají našim představám chování člověka v jejich pozici.²⁶⁰

²⁵⁹ Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 102-103.

²⁶⁰ jak vysvětlovat například kšaft Kateřiny Krytasové – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 51r - „*zůstávající od mnohá let již pořád zběhlých v špitále při městě Náchodě*“, které se zachtělo pořídit kšaft, aby odkázala Jiříkovi Bartoňovi do Skalice 3 kopy míšenské a jisté Zuzaně svou vlastní peřinu? Nemyslím, že je vhodné snažit se vysvětlit takové jednání dle nějaké moderní sociologické interpretace. Považuji to naopak za příklad lidské individuality jednání. Tyto osoby jsou oblíbeným objektem mikrohistorických bádání – viz např. Čechura, Jaroslav: *Norma, knížecí reskripty kontra každodenní praxe a praktiky: mýtu a realita tzv. schwarzenberského zákazu sňatků*, in: JHS 81, 2012, s. 164-193.

6. Rozbor odkazů

Poté, co jsme se snažili postihnout osobu testátora, je nutné se podívat i na hlavní část testamentů, kterou jsou konkrétní odkazy. Na prvním místě bývají zmiňovány, nehledě na období, odkazy ke zbožným účelům a až po nich následují odkazy jiným osobám, spolu s výčtem dluhů. Je třeba ale podotknout, že sami testátoři nerozlišují světské a duchovní odkazy jako dvě odlišné sféry. Naopak v samotných testamentech následují hned po sobě, aniž by mezi nimi byl kladen nějaký rozdíl.²⁶¹

6.1 Zbožné odkazy

Jak je známo, množství, charakter a „kvalita“ zbožných odkazů doznaly během období raného novověku podstatných změn, které souvisejí s církevními a politickými dějinami českých zemí v tomto období. Kšafy se v tomto případě ukazují jako vhodný pramen ilustrující proměnu náboženských poměrů²⁶² a zvyklostí v Náchodě, kde přes vyhnání nekatolického kněze došlo k upevnění pozic katolictví až 50. letech 17. století s novou, intenzivnější vlnou rekatolizace, která vyústila i v některé útoky poddaných z panství.²⁶³ Postupně zde pak začínala zapouštět své kořeny lidová barokní zbožnost.

Jaký mají tyto institucionální změny odraz v testamentech? V období do roku 1650 můžeme zbožné odkazy charakterizovat jako velmi časté – téměř polovina všech kšaftů obsahovalo zbožný odkaz.²⁶⁴ Jednalo se o menší částky, nejčastěji ve výši 5-10 kop grošů míšeňských, které směřují téměř výhradně ke čtyřem hlavním příjemcům: záduší u sv. Vavřince, záduší u hřbitovního chrámu sv. Jana Křtitele, literátský kůr a městský špitál. Jen výjimečně se setkáváme s jinými odkazy, jakým byl například kšaft Anny vdovy po Václavu Heřmanu Vackovi. Ta odkázala škole denně mimo neděli 1 dojení z krávy odkázané ku špitálu.²⁶⁵ Určitým specifickým daným místními okolnostmi je i absence odkazů k nějaké řeholní instituci. Ve městě žádný klášter nebyl a ač Octavio Piccolomini plánoval stavbu konventu kapucínů, pro jeho smrt k ní nedošlo.²⁶⁶

²⁶¹ Malý, T.: *Smrt a spása*, s. 182-183.

²⁶² Jak zdůraznil Tomáš Malý, jednou největších z předností testamentu je, že nebyl primárně určen k evidenci zbožného jednání. – viz tamtéž, s. 13.

²⁶³ Machát, František: *Náboženské poměry na Náchodsku*, s. 19-34.

²⁶⁴ přesně 65 kšaftů, tedy 46,9%, nepočítaje v to symbolické odkazy poručení své duše Bohu.

²⁶⁵ Kšaft Anny vdovy po Václavu Heřmanu Vackovi: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 62; zmiňuje jej též Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I.*, s.462.

²⁶⁶ Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 385.

Naproti tomu v období od 50. do 70. let můžeme označit za dobu útlumu tohoto způsobu zbožných odkazů, který je zapříčiněn jednak snížením počtu kšaftů, ale také pozvolným nástupem jiných projevů zbožné aktivity. Začínají se objevovat formulace přání o pohřbení těla po křesťanském způsobu.

Od 80. let se pak setkáváme s upevněním standardů barokní zbožnosti, projevující se jednak rozšířením spektra institucí, ke kterým jsou směřovány odkazy – nalézáme zde kláštery, bratrstva i poutní místo ve Vartě, tak především dominantním postavením odkazů na mše za umírajícího testátora. Vedle toho zde nalézáme i ojedinělý odkaz uměleckého díla konkrétnímu kostelu.²⁶⁷

Zaměříme-li se na oblibu jednotlivých příjemců zbožných odkazů v utrakvistickém období, institucí již se dostalo nejvíce odkazů je záduší děkanského kostela sv. Vavřince, jemuž byla směřována téměř polovina (47%) všech odkazů, které činily celkově 60% odkazovaných prostředků. Hřbitovnímu kostelu sv. Jana Křtitele ve Starém Městě se takové pozornosti ani zdaleka nedostávalo, ačkoliv by nás fakt, že právě okolo něj byly náhodití měšťané pohřbíváni, k tomu vybízel. Naopak odkazy k němu směřovali především kšaftující ze Starého Města, a tak v počtu odkazů skončil až poslední a i ve výši odkázaných částek jej předstihl literátský kůr. Na něj bylo pamatováno nejen odkazy finančními, ale též odkazy v podobě knih.²⁶⁸ Zprávy o něm ale v třicátých letech mizí. V 60. letech k němu nalézáme ojedinělé 2 odkazy,²⁶⁹ ale jinak se již v odkazech náhodských nevyskytuje. K jeho obnovení pak dochází až v roce 1729.²⁷⁰ Institucí, které se v rámci odkazů k zbožným účelům dostávalo nejmenší pozornosti byl městský špitál ležící na krajském předměstí. Ačkoliv byl zmiňován v 17% všech odkazů, výše hotovosti, která mu byla celkem směřována činila pouhých 6,5%.

Sledovat podobně výši odkázaných finančních částek na mši k jednotlivým kostelům v pozdější době nemá valného významu. Počty kšaftů jsou na to příliš nízké a dosažené výsledky nemohou valně vypovídat o společnosti města, nýbrž jen o oněch jednotlivcích.

²⁶⁷ viz Kšaft Jana Zoubka z roku 1712 – SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 11r-112v, „*Item po mé smrti na 3 Zlaté má se řezbou a omalováním obraz panenky Marie Vartecký se synáčkem Božím dáti udělati a k svatému Janu Křtiteli zde dán býti.*“

²⁶⁸ např. tamtéž, inv. č. 965, fol. 49r-49v – Kšaft a poslední vůle Jiříka Čeperského

²⁶⁹ Jedná se o kšafy Martina Zrůsta z roku 1665: tamtéž, inv. č. 1487, fol. 188r-188v; a Tobiáše Klamenta z roku 1666: tamtéž, inv. č. 1487, fol. 193r-195v.

²⁷⁰ Hladký, Ladislav: *Literátské bratrstvo v Náchodě*, in: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: Sborník příspěvků ze sympozia konaného, Boskovice 1999, s. 426.

6.2 Světské odkazy

Zaměříme se nyní na odkazy světské. Ty tvoří ono pravé jádro testamentu a problematika jejich charakteru, množství a strategií konkrétního směřování se staly otázkami hojně probíranými v rámci právní historie, historické demografie a studia rodinných struktur. Z nich jsou klíčové především částečně vydaná diplomová práce Jany Ratajové, která v rámci rodinných struktur popsala převládající tendence směřování odkazů v Praze na počátku 17. století a také práce Pavly Jirkové, která se zaměřila jednak na sledování dědických strategií a transferu mezi generacemi obecně a také na proměny postavení osob v jednotlivých obdobích života.²⁷¹ Náš rozbor světských odkazů v rámci testamentů bude sledovat v dochovaných kšaftech tři otázky: Jaký byl charakter odkazovaných statků - (peněžní forma, nemovitosti, užitný inventář či živá zvířata)? Jaké převažují odkazy z hlediska transferu mezi generacemi? A s kterými místy mimo město byly náchodští testátoři nejvíce spjati?

6.2.1 Charakter odkazovaných předmětů

Studium charakteru odkazovaných předmětů má svůj význam v příspěvku k poznání hmotné kultury domácností testátorů.²⁷² Je zřejmé, že nedosahují úplnosti a bohatství informací, které poskytují pozůstalostní inventáře, nabízejí však cenné informace, které předměty byly pro testátora hodnotou či měly nějaký význam.²⁷³ Při zkoumání této problematiky nelze vycházet ze všech dochovaných testamentů. Narážíme zde totiž na již známou obtíž, a to na souhrnná označování typu: „aby manželka má Judita v statku mém ve všem na čem by ten koliv pozůstával“²⁷⁴ která nedovoluje hlouběji poznat odkazované věci.²⁷⁵

Přesto můžeme jednoznačně říci, že mezi odkazy naprosto dominují dva základní typy. Jednak se jedná o odkazy nemovitostí – domů, gruntů, zahrad, rolí či luk a odkazy finančních částek. Alespoň jedna z těchto dvou položek je obsažena v každém kšafu. Především v kšaftech ženatých mužů nalézáme tyto dvě položky téměř výhradně. Odkazy domů a především gruntů bývají často formulovány jako pobídka k zakoupení gruntu formou složení

²⁷¹ Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*, především s. 98-119; Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s.119-164 a 187-207.

²⁷² jak je ostatně užíval J. K. Hraše, či ve větším množství a komplexněji například Václava Bůžka: Bůžek, Václav: *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*, in: *Opera Historica* 1, s. 43-73.

²⁷³ Král, P.: *Mezi životem a smrtí*; s 64.

²⁷⁴ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 97r.

²⁷⁵ Malý, T.: *"Mentalita", zbožnost a smrt*, s. 21.

závdavku a poté vyplácením vejrunkových splátek, které si mezi sebou dělili ostatní dědici.²⁷⁶ Na závěr některých testamentů nacházíme konkrétní roční zápisy zaznamenávající jak byla tato povinnost naplňována. Podobně značná část odkazovaných finančních částek nebyla ve formě hotovosti, nýbrž jako odkaz pohledávek testátora dědicům.²⁷⁷

Dalším významným objektem, se kterým bylo hojně kšaftováno, byla živá zvířata. Jednalo se především o krávy, ale výjimečně se zde setkáváme i s prasaty, koňmi, či včelami. U hovězího dobytka nalézáme značné množství zmínek, že náhodští nechávali část svých krav ustájených u hospodářů v okolních vsích, z důvodu nedostatku pastvin v údolí. Naopak u sedláků z okolních šosovních vsí se s takovýmto jednáním nesetkáváme. Živá zvířata, vzhledem ke svému hospodářskému významu byla podělována mezi jednotlivé dědice i s výminkami, že první narozené mládě či nový roj připadnou tomu dědici, na kterého se při podělování nedostalo.²⁷⁸

Vedle těchto předmětů byly v kšaftech poměrně často odkazovány i různé svršky či šperky. Jejich výčet v kšaftech nelze považovat za úplný soupis oblečení dané osoby, spíše se jedná o jeho kusy, které pro kšaftujícího měli nějakou vyšší hodnotu. Ačkoliv se zde setkáváme i se zmínkou o obnošených oděvech, značná část kšaftů, zmiňujících svršky obsahuje informace o různých kabátech či pláštích a podobných „lepších kusech“,“²⁷⁹ které byly často odkazovány i do širší rodiny.

Již poněkud řidčeji zmiňovaným předmětem bylo ložní prádlo a především peřiny. Ty bývaly zmiňovány především v ženských kšaftech. Vdovy pak často podělovaly jednotlivými kusy ložního prádla nejen přímé potomky, nýbrž své širší příbuzenstvo.

²⁷⁶ např. kšaft Petra Čápa jinak Dvořáka, který odkázal svůj statek synu Václavovi. Ten jej měl vykoupit za 400 kop míšeňských a to 200 kop závdavku a poté doplácet po 8 kopách. viz SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, fol. 113r-113v.

²⁷⁷ „Jan Špaček ze vsi Zbečnicka dlužen podle cedulí řezaných 90 kop míšeňských. Ty poroučím Dorotě manželce své.“ Kšaft Jiříka Vacka: SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 964, fol. 103r.

²⁷⁸ Například kšaft Jiříka Samkova z Bělovse, který mimo jiné i poukazuje na dobové způsoby množení včel: „Janovi synu svému včely v jednom klátě odevzdávám, aby jich bez překážky užíval a druhý včely manželce své a dceři poroučím aby je spolu měly. A z těch dvojích kdyby se které rojily, nejprv aby ten roj Václavovi synu mému daly.“ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 27v.

²⁷⁹ „odkazuji a tímto kšaftem poroučím kožíh neb dolman chodící, mužský, kožemi tchořovými mistrovsky podšitý.“ Kšaft Martina mladšího Petrova: tamtéž, inv. č. 965, fol. 52v.

Kromě těchto hlavních typů předmětů se v kšaftech setkáváme také se zmínkami o různém nádobí, nářadí pro zemědělskou i řemeslnickou činnost,²⁸⁰ obilím či s odkazy plátna či jednotliviny zmiňující i odkazy zbraní.²⁸¹

6.2.2 Převažující tendence v odkazech

Studium této problematiky bývá občas označováno jako zkoumání strategií odkazů. Myslím, že počty dochovaných testamentů umožňují sledovat strategii odkazů tak maximálně u ženatých mužů (68 osob), případně u vdov(34). V případě ostatních skupin bychom se pouštěli na tenký led spekulací, neboť u jednotlivých případů těžko rozlišíme, zda se jednalo o abnormální jednání jedince či strategii užívanou v širší společnosti. Celá tato problematika strategií odkazů v rodině je silně spjatá se studiem rodinným struktur a demografie, jimž se zde nelze vyhnout.

U ženatých mužů můžeme opravdu mluvit o jisté, v celku pochopitelné, strategii. Všechny ženatí náhodští testátoři pomýšleli při pořizování své poslední vůle především na své manželky a potomstvo. Jim připadá naprostá většina všech odkazů, zatímco do širšího příbuzenstva jsou směřovány maximálně „zdvořilostní odkazy“²⁸² v podobě menších částech či kusů oděvů. Naproti tomu odkazy ženě a potomkům se téměř výhradně soustředí na předání nemovitosti a rozdělení finančních odkazů hotovosti či pohledávek.

Osobě manželky je zde věnována značná pozornost. Systém vdovské třetiny, který býval v předešlých dobách v severních oblastech Čech značně zakořeněn, zde již nelze jednoznačně identifikovat.²⁸³ Setkáváme se zde se systémem rovných dílů, který je v případě manželství o jednom potomkovi pro ženu dokonce výhodnější. V případě vyššího počtu potomků je ale naopak výhodný méně.²⁸⁴ Přesto zde nacházíme četné snahy zabezpečit manželku nejen určením rovného podílu s potomky. Poměrně častým jevem bylo určení, že matka má spravovat dům, dokud potomci nevyrostou, v případě jejich dospělosti měli povinnost se o matku postarat. Toto ale přestávalo platit v okamžiku, kdy by se manželka znovu měla vdát. V ten okamžik měla vejít v platnost výminka, nařizující manželce vykoupit

²⁸⁰ Nejčastěji bývá nářadí pouze souhrnně označeno za „nářadí kovářský“, nalezneme ale i případy, kdy byly jednotlivé prvky rozepsány: „*Nebozízů velkejch 10, motyčky 2, sekery široký 3, menší 6, kladní sekery 2 a pily 2 velký...*“ viz kšaft Doroty Ujčkové: tamtéž, inv. č. 1487, fol. 105r.

²⁸¹ V kšaftech se objevují ručnice, kordy, oštěp aj. – například Jakub Benigni odkazoval svému synu Carlovi „*flintu, pár pistolí, banditku a kord*“ viz: tamtéž, inv. č. 1487, fol. 70r-71v.

²⁸² Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*, s. 114-119.

²⁸³ Horský, J. – Seligová, M.: *Rodina*, s. 92-93. Ačkoliv zde nacházíme některé snahy manželku zajistit, běžně jí zde připadal rovný díl dědictví stejně jako potomkům.

²⁸⁴ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 115-117.

od nezletilých potomků dům, či ztrátou všech práv manželky k majetkům které jí testátor odkázal.²⁸⁵

Vedle pozornosti manželce bývá samozřejmě největší pozornost směřována k potomkům. Zde bych upozornil jen na několik okruhů problémů. Vedle konkrétních odkazů, jejichž výše byla rovnocenná bez ohledu na pohlaví, se zde setkáváme s četnými zmínkami o zájmu otce, aby potomek byl vzděláván, dán na řemeslo, případně poslán do Němec.²⁸⁶ Tato pozornost rodiče mohla směřovat až do pro nás dnes úsměvné roviny.²⁸⁷ Především ale kšafy ženatých mužů odkazují svůj dům či grunt, přes dočasné přiřčení manželce, některému ze synů. Ti pak mají povinnost vyplatit rovným dílem ostatní sourozence. Jedinými sourozenci, kteří na to neměli nárok, byly dcery, které byly již vybité z domu, tedy ty, které již dostaly věno.²⁸⁸ Pokud však bylo manželství bezdětné, setkáváme se s odkazy směřujícími vyšší k sourozencům a jejich rodinám.²⁸⁹

Zaměříme-li se alespoň lehce i na vdovy, můžeme bez obav říci, že většina jejich odkazů míří k potomstvu či k jejich partnerům. Jak již bylo zmíněno – je často obtížné zjistit zda osoba k níž se vdova v kšaftu několikrát obrací je její zeť, nebo se jedná o osobu, která je testátorce blízká, ačkoliv mezi nimi není žádný oficiální vztah. Přesto je zřejmé, že vdovy neodkazují tak často nemovitosti jako ženatí muži, neboť se již pravděpodobně sami nacházejí v podruží.²⁹⁰ Odkazují ale naopak, často velmi pečlivě, různé části svého majetku, zvláště šaty, peřiny či jiné zařízení domácnosti jako byly např. truhly.²⁹¹

Ostatní v literatuře²⁹² zmiňované typy odkazů v rámci domácnosti jsou v Náchodě zmiňovány jen zřídka. Jedná se o odkazy nevlastním dětem zvaným pastorci, služebnictvu, osobám pečujícím o testátora aniž by byl znám příbuzenský vztah, či přenechání celé živnosti

²⁸⁵ „Ale jestliby však zaseji se vdáti neb stavu manželskému se zasnoubila, tehdy aby byla povinna o týž statek můj mohovitý i nemohovitý s dětmi mejmi, totiž Michalem a Janem rovným dílem se rozdělití..“, viz. SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 93r; též Malý, T.: „...nechtěje tomu, s. 61.

²⁸⁶ Kšaft Jana Šubíře, tamtéž, inv. č. 965, fol. 39r-40v: „aby péči, zvláštní bedlivost o Václava syna mého a jejího vlastního měla. Jej k dobrému hned z mladosti jeho vedla, aby se pána Boha bál, ctně a šlechetně živ byl, dobrým a křesťanským cnostem zvykal a jakž nejdříve k učení hoditi se bude, aby do školy i potom do Němec dán byl.“

²⁸⁷ viz SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487 fol 161r.-162v – kšaft Martina Freidenberka: „Kantorovy nejvyššímu Náchodskému pro lepší pilnost synovu 3 kopy mš.“

²⁸⁸ Ale i jim byly občas směřovány v případě dobrých vztahů zdvořilostní odkazy: Kšaft Jana Janáka z Bělovse, inv. č. 64, fol. 06r-107v: „zeti Novákoví na Hrádek hřebce“

²⁸⁹ např. kšaft Jana staršího Klementa, který ač v testamentu zmínil manželku, neuvedl žádného potomka a určil velké množství odkazů do širokého příbuzenstva – viz. inv. č. 965, fol. 36r-38v.

²⁹⁰ Někdy je to v kšaftu přímo zmiňováno – viz. kšaft Magdaleny vdovy po Václavu Valáškoví: inv. č. 1487, fol. 54r-55v.

²⁹¹ např. Kšaft Anny vdovy po Vojtěchu Pozděnovi – inv. č. 1487, fol. 203r-208v, která na několika foliích velmi pečlivě vypočítala jednotlivé položky jejího majetku: „... víc každé po 1 sukni nové, po 1 černém plášti, po 2 kusech peřin, totiž svrchníci a spodnici a na ně na každý kus po pěti cíchách...“

²⁹² Malý, T.: „...nechtěje tomu, s. 67-69; Ratajová, Jana: *Pražské testamenty*, s.11-119.

tovaryši. Jejich zastoupení je minimální, ale zároveň naznačují jaké byly možnosti volby odkazujících a nabízejí tak různé útržky „malých příběhů“ z lidských vztahů.

Vedle těchto základních strategií bych se zde ještě rád krátce zastavil nad jednou mnohem řidčeji zmiňovanou tendencí, kterou bylo nadlepšování odkazů handicapovaným a nemocným potomkům. V českém prostředí se jí hlouběji zabývala pouze Pavla Jirková, a to v kontextu anglického studia dějin postižení - „New disability history.“²⁹³ Problémem jeho studia je, kromě jiných obtíží, především minimum zmínek o postižení. Zatímco v jihlavském prostředí bylo takto nalezeno 7 případů v 968 kšaftech, v náchodských pramenech podobně nalézáme pouhé 2 případy, kdy došlo ke zvýhodnění některého z dědiců s odůvodněním, že je nevidomý,²⁹⁴ či že „jí Bůh navštívil a o oko přišla.“²⁹⁵ Potvrzuje se zde závěr Pavly Jirkové, že takovým osobám byly v rámci rodin směřovány odkazy přibližně o polovinu navýšené.²⁹⁶

6.3 Geografický horizont

Sledovaný soubor testamentů obsahuje mimo jiné také značné množství toponym neboli místních jmen. Průzkumem testamentů můžeme odhalit některé vazby obyvatel města k jejich okolí a stanovit tak i jeho geografický horizont. Tento pojem není v české historiografii neznámý, připomeňme alespoň práce Petra Čorneje, Antonína Kostlána a Blanky Zilynské či monografii Barbory Mlynaříkové.²⁹⁷ Testamenty k sledování kontaktů s některými lokalitami využil Bohdan Zylinskyj,²⁹⁸ a testamenty ke konstrukci geografického horizontu zkoumal Martin Veselý.²⁹⁹ Budeme-li mluvit o geografickém horizontu, je třeba jej definovat přesněji, neboť tento termín má různé varianty zkoumání.³⁰⁰ Budeme takto sledovat okruh známých měst, do kterých směřovaly odkazy nebo v nich měli náhodští testátoři své pohledávky či

²⁹³ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 164-169.

²⁹⁴ Kšaft Anny manželky Jiříka Kopeckého: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 964, fol. 112r-112v.

²⁹⁵ Kšaft Jana Hejzlara: inv. č. 965, fol. 101r-103r.

²⁹⁶ Jirková, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě*, s. 168.

²⁹⁷ Čornej, Petr: *Geograficko-politický horizont kronikářů doby husitské*, in: Husitský Tábor 6-7, 1983-1984, s. 83-122; Kostlán, Antonín – Zilynská, Blanka: *Geografický horizont poddanského města ve 2. polovině 15. století*, FHB 9, 1985, s. 427-471; Mlynaříková, Barbora: *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740-1830*, Praha 2001.

²⁹⁸ Zylinskyj, Bohdan: *Podblanicko v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*, SVPP 25, 1984, s. 169-185; Týž: *Kolínsko a Kutnohorsko v prvních dvou knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*, PMK 4, 1987, s. 89-104.

²⁹⁹ Veselý, Martin: *Geografický horizont olomouckých a plzeňských měšťanů ve světle testamentů 14.-15. století*, in: Zprávy vlastivědného muzea v Olomouci: Společenské vědy 302, 2011, s. 22-34.

³⁰⁰ Šimůnek, Robert: *Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně)*, HG 33, 2005, s. 201. Například Barbora Mlynaříková sledovala nejen geografické znalosti kronikářů z přelomu 18. a 19. století, nýbrž také jak tito lidé chápali dění ve svém širším okolí. Naproti tomu Robert Šimůnek sledoval zakupování šlechty v pozdně středověkých městech v jihozápadních Čechách.

naopak dluhy. Tržní aspekt je zde vedle příbuzenství tím nejpádnejším důvodem zmiňování jednotlivých lokalit.

V náchodských testamentech se mi podařilo určit 80 různých lokalit v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Můžeme je nahlížet dle několika kategorií. Jednak dle vzdálenosti od Náchoda a také dle četnosti. Můžeme zároveň rozlišovat mezi geografickým horizontem přímým (místa osobně navštívená) a nepřímým (místa, o nichž se osoba dozvěděla z vyprávění jiných).³⁰¹ Z dochovaných testamentů nemůžeme sice určit, zda náchodští testátoři navštívili osobně všechny uvedené lokality, ovšem kromě odkazů vzdáleným církevním institucím se zdá, že všechny ostatní odkazy ukazují na přímý horizont. Budeme tedy sledovat, nakolik je platná teorie, že velikost geografického obzoru města je závislá na lidnatosti, hospodářském a politickém významu daného města.³⁰²

Podíváme se nejdříve na vzdálenost jednotlivých lokalit, které jsme rozdělili do 3 kategorií – do 10km, 11-30 km a nad 30 km.³⁰³ Nalezneme zde zejména 44 lokalit z nejbližšího okolí města, které se nacházejí ve vzdálenosti do 10 km. Mezi nimi tvoří většinu (35) lokality nacházející se na panství. Naproti tomu v kategorii 11-30km, kterých bylo identifikováno 25, nalézáme lokality náchodského panství již v menšině – 8 lokalit. Jedná se o lokality z bývalého vízburského panství (Úpice, Rtně, Rubínovice aj.). V kategorii nad 30 kilometrů nacházíme lokalit 11. U nich je třeba si být vědom, že ne u všech se jedná o onen přímý horizont – jedná se o zbožné odkazy do Prahy, Olomouce, Varty či slezského Křešova (Grüssau). Přesto zde nacházíme přímé kontakty s městy jako byl Hradec Králové, Hostinné, Nový Bydžov a v případě rytíře Hanuše Buchloveckého i vesničku Křížkovice v knížectví Opolském.

Tento přehled lokalit nám však neříká nic o míře kontaktů, k jakým mezi Náchodem a jednotlivými lokalitami docházelo. Je zřejmé, že velká část lokalit byla zmíněna pouze ojediněle (1-2 případy). Nejvyššího počtu výskytu se dostalo několika městům v okolí. Jednak královskému věnnému městu Jaroměři (14) a poté též Broumovu a České Skalici (obě 12) a také Hronovu (9). Za nimi se pak nalézají dvě skupiny lokalit s podobným množstvím výskytů v počtu čtyř až šesti. Jedná se zejména o blízké vsi (Dobrošov, Vysokov, Zbečnick či Německá Čermná), na kterých měli Náchodští ustájený svůj dobytek. Dále potom o

³⁰¹ Veselý, M.: *Geografický horizont*, s.24.

³⁰² tamtéž; Kostlán, A. – Zilinská, B.: *Geografický horizont*, 451-455.

³⁰³ Veškeré vzdálenosti byly měřeny vzdušnou čarou. Odkazy a pohledávky směřující z města do šosovních vsí Starého Města, Bělovse a Malého Poříčí nebyly do tohoto zkoumání zahrnuty, neboť zkoumané testamenty pocházejí i z těchto vsí, a v nich obsažené odkazy v rámci těchto vsí, by výsledek zkreslovaly.

významná města v okolí s nimiž pojil náchodské měšťany nejeden příbuzenský svazek či obchodní kontakt (Hradec Králové, Nové Město nad Metují, Kladsko, Hostinné). Pozoruhodným se zdá, že náchodské testamenty nezaznamenávají žádný kontakt s nepříliš vzdálenými věnnými městy Trutnovem a Dvorem Králové. Kompletní přehled lokalit spolu s počtem výskytů ukazuje příloha č. 10 a 11.

Co z toho můžeme vyvodit? Náchod byl jako malé poddanské městečko nepochybně dobře situován na hlavní zemské stezce, ovšem jeho kontakty s okolím se koncentrovaly především na jeho nejbližší hospodářské zázemí a vedle toho především na nejbližší města v okolí. O nějakých pravidelných dálkových kontaktech zde nelze mluvit. Je zřejmé, že knihy kšaftů poodkrývají především soukromé vazby osob, které nemusí být dokonale shodné s prameny hospodářské povahy, ovšem výsledný geografický horizont odpovídá významu a velikosti menšího města, jehož kontakt s opravdu vzdálenými lokalitami je malý.³⁰⁴

³⁰⁴ Veselý, M.: *Geografický horizont*, s.30.

Závěr

Cílem této bakalářské práce byla sonda do dosud téměř opomíjených testamentů města Náchoda v 17. století. Tyto prameny jsou ze své podstaty mimořádně zajímavé a nabízejí různé přístupy ke zkoumání, a proto byly v této práci postiženy jen některé okruhy této problematiky.

Popis pramenů se nesoustředil na jejich úplný paleograficko-diplomatický rozbor, nýbrž popis jejich základních znaků a vztahů mezi nimi, čímž se mimo jiné podařilo identifikovat onu „ztracenou“ městskou knihu číslo IX. Následné sledování počtu dochovaných testamentů v různých městech v různých pracích ukazuje, kterak nelze apriorně odsoudit nižší počet dochovaných náchodských testamentů jako nerelevantní. Naopak v poměru ke své velikosti je jejich počet naopak velmi dobrý a odpovídá obecné tendenci.

Popsaná testamentární praxe ukazuje, že Koldínův zákoník byl v Náchodě v zásadě dodržován. Byla nadnesena hypotéza, zda nebylo právě pevné zažití tohoto zákoníku nevedlo k výše zmiňovanému obecnému úbytku počtu testamentů v českých městech. Analýza osob které byly svědky náchodských kšaftů odhalila mimořádně vysoký počet osob angažovaných v městské samosprávě. K zajímavým výsledkům došel i průzkum osob určených za poručníky. Z nich celou polovinu tvořily osoby které onen kšaft vysvědčily.

Nižší počet zkoumaných testamentů (160 záznamů od 137 osob) se ukázal výhodným, neboť i díky dalším pramenům a odborné literatuře umožnil zjistit u značného procenta osob určit nejen jejich pohlaví a rodinný stav, nýbrž i další informace o jejich majetkovém zázemí, bydlišti a pozici v městské komunitě. Nepotvrdil se předpoklad, že pořízení testamentu bylo záležitostí výhradně vyšší vrstvy, nýbrž zde nacházíme i osoby téměř nemajetné či podruhy.

Provedený rozbor odkazů umožnil jednak sledovat srovnáváním výše odkazů míru oblíbenosti náchodských kostelů, špitálu a literátského kůru mezi testátory, ale také přes vyslovené požadavky pohřbu a zádušních mší náznaky prosazování barokní zbožnosti v tomto dříve ryze protestantském městě. V odkazech náchodských testamentů převažují především odkazy nemovitého majetku a peněz – nejčastěji ve formě pohledávek. Dále zde byly časté odkazy zvířat (především u sedláků ze šosovních vsí) a také šatstva. Ty byly nejčastěji kšaftovány do širšího okruhu osob nežli jen v rámci transferu – rodič-potomek. Snaha určit dědické strategie se omezila vzhledem k počtu případů na ženaté muže a vdovy. Byly popsány základní tendence jak tyto dvě hlavní skupiny osob směřovali své odkazy. Na závěr byly náchodské odkazy sledovány z hlediska odkazů do širšího okolí města. Jeho geografický

horizont byl značně omezený na nejbližší okolí. Odkazy do míst vzdálenějších jak 30 kilometrů byly poměrně vzácné a charakter značné části z nich tvořily zbožné legáty.

Zkoumané náchodské testamenty umožňují různé výzkumy a kladení otázek, předložená práce sledovala především osoby které měli s tímto zajímavým pramenem co do činění – ať již v pozici pořizovatelů či lidí okolo. Ačkoliv vycházela práce výrazně z kvantitativních metod výzkumu, snažil jsem se nezapomenout, že každá statistika je jen názorným ukazatelem chování mlčící většiny, u které je třeba mít stále na paměti, existenci jedinců, kteří se normám *běžného* jednání vymykají. Možnosti náchodských testamentů nejsou rozhodně vyčerpány. Naopak ve spolupráci se svatebními smlouvami nabízejí do budoucna mnohé další pohledy do společnosti tohoto malého města na kladských hranicích.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Prameny nevydané:

Státní oblastní archiv Zámorsk:

SOA Zámorsk, Sbírka Matrik východočeského kraje, inv. č. 6217, *Matrika NOZ 1663-1670 farnost Náchod*.

SOA Zámorsk, Sbírka Matrik východočeského kraje, inv. č. 6335, *Matrika Z 1676-1724 farnost Náchod*.

Státní okresní archiv Náchod:

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 964, kn. 163, *Kniha kšaftů 1496-1603*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, kn. 164, *Kniha kšaftů 1602-1817*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208, *Rejstřík pro výpočet desátků 1630*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1447, kt. 18, *Seznamy členů městských rad, zaměstnanců 1625-1749*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1448, kt. 18, *Seznamy volených rychtářů, konšelů a hajných 1620-1687*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1469, kt. 19, *Požár 1663 – seznamy a přehledy vyhořelých, pustých a obnovených domů 1663-1668*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1470, kt. 19, *Požár 1663 – seznamy a přehledy pohořelých obyvatel města 1663-1668*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1487, kt. 23, *Pozůstalosti kšafy 1551-1785*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1489, kt. 24, *Pozůstalosti – dědictví, vypořádání 1573-1778*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1498, kt. 26, *Soupis obyvatel a pozemků (revizitace berní ruly) 1690*.

SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1503, kt. 26, *Soupis podruhů ve městě 1667*.

Prameny vydané:

Pešák, Václav (ed.): *Berní Rula*, Kraj Hradecký 2, Praha 1954.

Malý, Karel – Soukup, Ladislav – Skřejpová, Petra – Šouša, Jiří (edd.): *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, Praha 2013.

Matušíková, Lenka – Kukánková, Zlata – Zahradníková, Magda (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Hradecko-Bydžovsko 2, Praha 2000.

Literatura:

Ariés, Philippe: *Dějiny smrti I-II*, Praha 2000.

Baštecká, Lydia: *Historiografie a dějepisci Náchoda a Náchodska*, in: Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 179-193.

Bouza, Erik – Moravcová, Miroslava – Vaňková, Věra: *Okresní archiv v Náchodě: Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, Hradec Králové 1973.

Brandová, Zuzana: *Výrobní a majetková struktura města Náchoda v 16. století*, in: Stopami dějin Náchodska 8, 2002, s. 25-64.

Bůžek, Václav: *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*, in: Opera Historica 1, s. 43-73.

Bůžek, Václav a kol.: *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.

Bůžek, Václav – Bůžková, Helena – Stejskalová, Jana: *Měšťanské domácnosti v předbělohorských jižních Čechách (Prameny, metody, stratifikace)*, JSH 59, 1990, s. 65-80.

Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.): *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

Čáp, Jaroslav: *Náchodská nejstarší kniha kšaftů a místní řemesla a živnosti v 16. století*, in: Procházka staletími: sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Vladimíra Wolfa, Dissertationes Historicae 1, 1993, s. 51-59.

Čechura, Jaroslav: *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČČH 90, 1992, s. 507-536.

Čechura, Jaroslav: *Obyvatelé – zapomenutá vrstva moravských královských měst ve středověku (14.–16. století)*, Časopis Moravského muzea, řada A – vědy společenské 73, 1988, s. 97–116.

Čechura, Jaroslav: *Smiřičtí – finančníci českých stavů (pohled do komorních počtů Albrechta Jana ze Smiřic 1606-1612)*, in: *Stopami dějin Náchodska* 12, 2008, s. 152-153.

Černíkovský, Petr: *Katalog nejstarších náchodských privilegií*, in: *Stopami dějin Náchodska* 13, 2009, s. 209-226.

Černíkovský, Petr: *Po stopách nejstarších náchodských privilegií*, in: *Stopami dějin Náchodska* 11, 2007, s. 19-33.

Černíkovský, Petr: *Raně novověké poddanské město jako vrchnost: Náchod a jeho venkovské zázemí v 15. -17. století*, in: *Celostátní studentská vědecká konference – Historie 2003*, Pardubice 2004, s. 55-87.

Černíkovský, Petr: *Véska – zapomenutá osada náchodského panství*, in: *Stopami dějiny Náchodska* 8, 2002, s. 19-24.

Černíkovský Petr – Čížek, Jan: *Stavební činnost města Náchoda v letech 1599-1663 ve světle účtů*, in: *Stopami dějin Náchodska* 9, 2003, s. 19-48.

Česáková, Markéta: *Rychtářské manuály města Náchoda: Prameny k dějinám náchodské městské správy 1. poloviny 17. století*, Praha 2013.

Čížek, Jan: *Obnova města Náchoda po požáru roku 1663 ve světle městských účtů*, in: *Stopami dějin Náchodska* 11, 2007, s. 49-59.

Čížek, Jan: *Stavební činnost města Náchoda ve 2. polovině 16. století ve světle městských účtů*, in: *Stopami dějin Náchodska* 7, 2001, s. 19-26.

Čornejová, Ivana – Kaše, Jiří – Mikulec, Jiří – Vlnas, Vít: *Velké dějiny zemí koruny české*, sv. 8, 1618-1683, Praha 2008.

Dvorský, František: *O počtu domů v Praze a královských městech v Čechách v 16. – 19. století*, ČČM 56, 1882, s. 57-83.

Ebelová, Ivana – Baštecká, Lydia (edd.): *Náchod: historie, kultura, lidé*, Praha 2004.

Elster, Otto: *Piccolomini studien*, Leipzig 1911.

Fejtová, Olga – Jíšová, Kateřina: *Měšťanské testamenty jako badatelské téma: Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze*, in:

Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití*, Praha, 2006, s. 16.

Hledíková, Zdeňka – Janák, Jan – Dobeš, Jan: *Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu po současnost*, Praha 2005.

Hoffmannová, Petra: *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*, in: Hrubá Michaela (ed.): *Města Severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 107-122.

Horský, Jan – Seligová, Markéta: *Rodina našich předků*, Praha 1997.

Hradilová, Marta: *Soběslavské kšafy z let 1455-1523*, in: *Sborník Okresního archivu v Táboře* 4, 1992, s. 47-107.

Hraše, Jan Karel: *Dějiny Náchoda I.: Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*, Náchod, 1895.

Hraše, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, ed. Lydia Baštecká, Náchod 1994.

Hraše, Jan Karel: *Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách*, Nové Město nad Metují, 1885.

Hrubá, Michaela: „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle...*“: *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem, 2002.

Hrubá, Michaela: *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*, in: Hrubá Michaela (ed.): *Města Severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 7-34.

Ježek, Martin: *Česká města na foliích würzburského alba (1. část)*, in: *Průzkumy památek* 3, č. 2, 1996, s. 35-50.

Jirková, Pavla: *Jihlavské testamenty na přelomu 16.-17. století: prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*, SAP 60, 2010, s. 3-236.

Jirková, Pavla: *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578-1624: (Testamenty jako prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii)*, Disertační práce FF UK, Praha, 2011.

Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití*, Praha, 2006.

Kalousová, Václava: *Svět rokycanských měšťanů a měšťanek ve světle jejich testamentů v 16. až 18. století*. Diplomová práce FF JČU, České Budějovice, 2012.

Kolek, Roman: *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře z let 1542-1687: Příspěvek ke studiu dělnické praxe v českých raněnovověkých městech*, Diplomová práce FF UK, Praha 1998.

Kopečková, Jana: *Předbělohorská kniha kšaftů města Domažlice a možnosti jejího využití k výzkumu každodenního života*, in: *Západočeský historický sborník* 6, 2000, s. 177-144.

Král, Pavel: *Mezi životem a smrtí: Testamenty české šlechty v letech 1550-1650*, České Budějovice, 2002.

Král, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

Krzenek, Thomas: *Tabor und der Alltag im hussitischen Böhmen*, Husitský tábor 11, 1994, s. 29-37.

Lenderová, Milena – Kopiczková, Božena – Burešová, Jana – Maur, Eduard (edd.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2010.

Ludvík, Josef Myslimír: *Památky hradu, města a panství Náchoda i vlastníkův jeho*, Hradec Králové 1857.

Machát, František: *Náboženské poměry na Náchodsku v l. 1620-1660*, in: 6. výroční zpráva obecní jubilejní školy reálné v Náchodě 1902-1903, s. 3-35.

Malý, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010.⁴

Malý, Tomáš: *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*, ČMM 126, č. 2, 2007, s. 251-266.

Malý, Tomáš: *Kterak "Starochrudimští" na smrtelném loži kšaftovali": (Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi)*, in: *Sborník prací východočeských archivů* 10, 2005, s. 13-36.

Malý, Tomáš: *"Mentalita", zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku: (Chrudimské kšafy ze 16.-18. století)*, in: *Chrudimský vlastivědný sborník* 7, 2003, s. 19-70.

Malý, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací: (brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století)*, Brno 2009.

Malý, Tomáš: "...nechtěje tomu aby jací soudové a nevole po mé smrti byli..": (*Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi*, in: Chrudimský vlastivědný sborník, 8, 2004, s. 55-100.

Marek, Jaroslav: *Společenská struktura moravských královských měst*, Praha 1965.

Maskovčín, Peter – Sedláček, Miroslav – Faltysová, Helena (edd.): *Chráněná území ČR, svazek V.: Královehradecko*, Praha 2002.

Mikulec, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.

Nodl, Martin: *Středověký testament jako abnormalita*, in: Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 73-85.

Nový, Rostislav: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526: Katalog*, AUC - Phil. et hist. 4, Praha 1963.

Placht, Otto: *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století*, Praha 1957, s. 160-165.

Profeld, Bedřich: *Josef Myslimír Ludvík*, in: *Sborník Muzejní společnosti v Náchodě I*, Náchod 1934, s. 29-43.

Profeld, Bedřich: *K dějinám Náchodska v 1. polovici 17. století*, in: 13. výroční zpráva jubilejní školy reálné v Náchodě za rok 1909-1910.

Profeld, Bedřich: *Lukáš Šadimský ze Šadimě*, in: 35. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní rok 1931-1932, s. 3-9.

Profeld, Bedřich: *Místopis Náchoda v 17. století*, *Od kladského pomezí* 12, 1934-1935, s. 1-4, 17-19, 33-36, 49-50.

Profeld, Bedřich: *Místopis Náchoda v 17. století: Předměstí Horské či Kladské a Plhov*, in: 19. a 36. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní roky 1915-1916 a 1932-1933, s. 3-7 a 3-6.

Profeld, Bedřich: *Náchod za vpádu Bannérova do Čech r. 1639*, in: 14. výroční zpráva jubilejní reálné školy a 4. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní rok 1912-1913, s. 3-9.

Pešek, Jiří: *Pražské knihy kšaftů a inventářů: Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*, in: PSH 15, 1982, s. 63-92.

Pešek, Jiří: *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích pozůstalostí Nového Města pražského v letech 1576-1620*, in: FHB 2, 1980, s. 247-282.

Rak, Petr: *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465-1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století*, SAP 48, 1998, s. 3-106.

Ratajová, Jana: *Pražské testamenty (1600-1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: PSH 30, 1998, s. 90-127.

Schreiber, Vilém: *O kšaftování na Náchodsku*, Od Kladského pomezí 5, 1927-1928, s. 27-30 a 44-46.

Smetanová, Vítězslava: *Ústečtí měšťané v liber testamentorum z let 1509-1585*, in: Hrubá Michaela (ed.): *Města Severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 123-131.

Speiss, Bedřich Vilém: *Kterak a co Kralohradečtí druhdy kšaftovali: Kulturně historický náčrt z počátku 17. století (1612-1620)*, PAM 19, 1900-1901, s. 137-144, 209-224.

Stejskalová, Jana: *Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské domácnosti*, in: Opera Historica 1, 1991, s. 74-80.

Šafář, Oldřich: *Pohled na Náchod ze 16. století*, in: Stopami dějin Náchodska 1, 1995, s. 107-116.

Šormová, Lenka: *Knihy kšaftů královského věnného města Dvora Králové nad Labem z let 1571-1719*, Diplomová práce FF UK, Praha 1999.

Štajnerová, Michaela: *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527-1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: Hrubá Michaela (ed.): *Města Severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 87-106.

Šůla, Jaroslav: *Dva kšafy Jana Rudolfa Trčky z Lípy*, in: Stopami dějin Náchodska 5, 1999, s. 159-169.

Vandrovcová, Lenka: *Soběslavské testamenty a písemnosti pozůstalostního řízení 1455-1550: možnosti jejich využití*, Diplomová práce FF UK, Praha 2012.

Veselý, Martin: *Geografický horizont olomouckých a plzeňských měšťanů ve světle testamentů 14.-15. století*, in: Zprávy vlastivědného muzea v Olomouci: Společenské vědy 302, 2011, s. 22-34.

Vorel, Petr: „*Groše české*“ a „*groše míšeňské*“ jako početní jednotky 15. až 18. století, in: Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích, Sborník příspěvků ze semináře numismatiků – Pardubice, 22.-23. října 1998, Pardubice 2002, s. 57-68.

Zilynskyj, Bohdan: *Kolínsko a Kutnohorsko v prvních dvou knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*, PMK 4, 1987, s. 89-104.

Zilynskyj, Bohdan: *Podblanicko v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*, SVPP 25, 1984, s. 169-185.

SEZNAM ZKRATEK

AUC - Phil. et hist. – Acta Universitas Caroline – Philosophica et historica

ČČH – Český časopis historický

ČČM – Časopis českého muzea

ČMM – Časopis matice moravské

FHB – Folia Historica Bohemica

HG – Historická geografie

JSH – Jihočeský sborník historický

PAM – Památky archeologické a místopisné

PMK – Práce muzea v Kolíně

PSH – Pražský sborník historický

SAP – Sborník archivních prací

SVPP – Sborník vlastivědných prací z Podblanicka

SEZNAM PŘÍLOH:

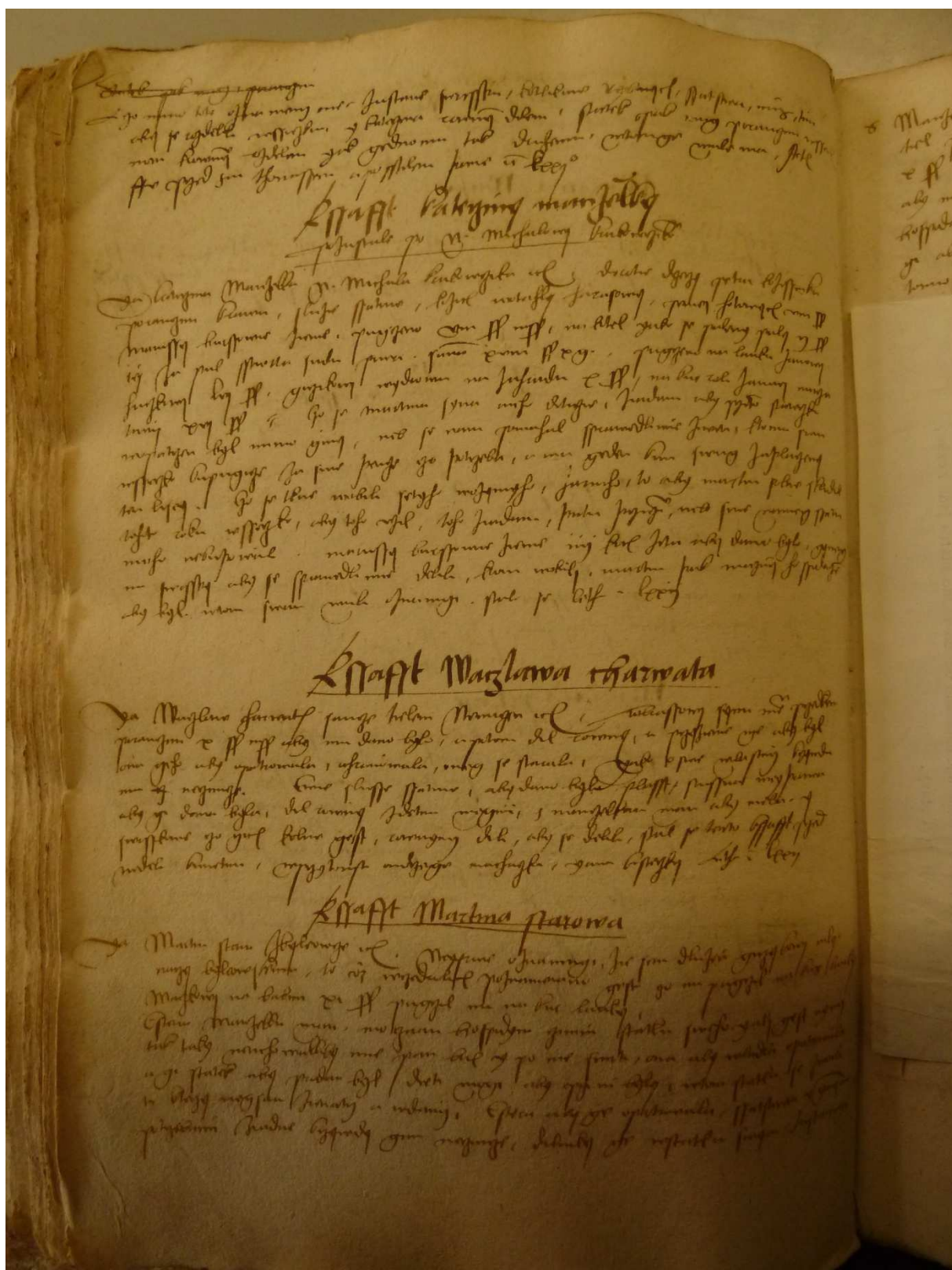
1. Veduta Náchoda z cestovního alba falckraběte Otty Heinricha z Pfalz-Neuburgu z let 1536-1537.
2. Testamenty ze 16. století z nejstarší náchodské knihy kšaftů.
3. Testament ze 17. století z městské knihy.
4. Testament z aktového materiálu, z oné sbírky missivů kterou jsem identifikoval jako knihu IX.
5. Srovnání počtu testamentů v Náchodě a Dvoře Králové nad Labem.
6. Osoby které byly nejčastěji při pořizování kšaftů a nejčastěji volení poručníci.
7. Přehled četnosti jednotlivých určených povolání testátorů či manželů testátorek.
8. Diferenciace majetkového zázemí náchodských testátorů.
9. Pořizovatelé náchodských testamentů dle určeného bydliště.
10. Geografický horizont kontaktů náchodských testátorů – širší zázemí města.
11. Přehled všech v testamentech zmíněných lokalit s počtem zmínek.

Příloha č. 1: Veduta Náchoda z cestovního alba falckraběte Otty Heinricha z Pfalz-Neuburgu z let 1536-1537

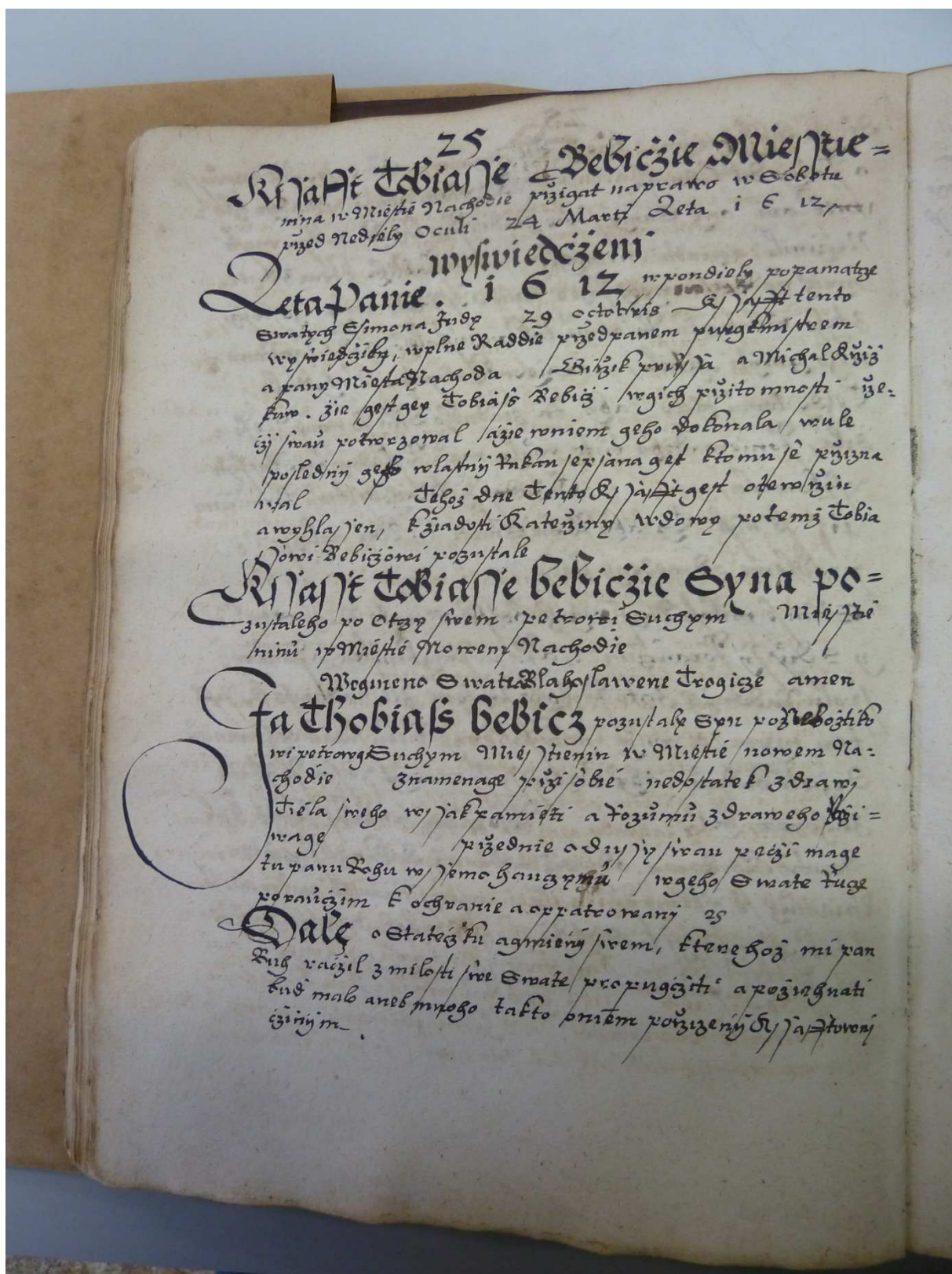

(Ježek, Martin: Česká města na foliích würzburského alba (1. část), in: Průzkumy památek 3, č. 2, 1996, s. 46.)

Příloha č. 2: Testamenty ze 16. století z nejstarší náchodské knihy kšaftů.

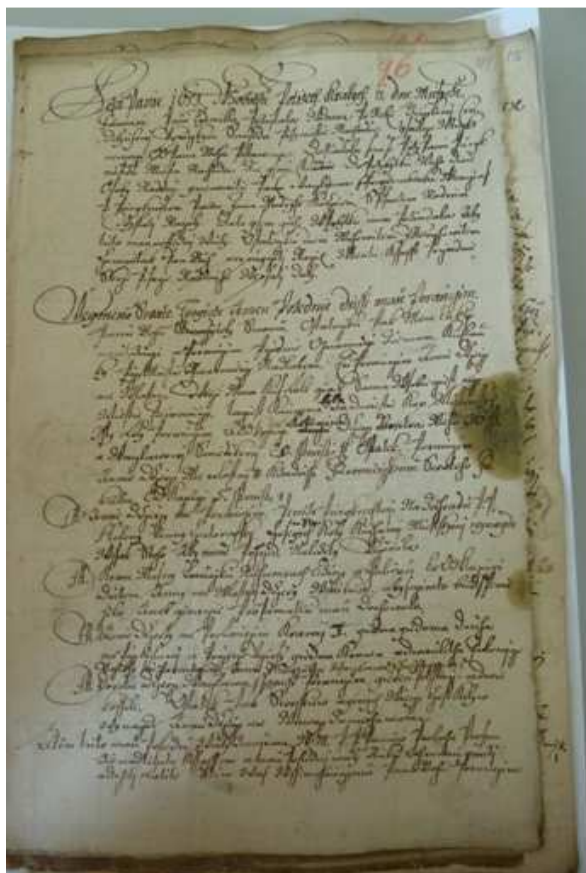

(SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 964, fol. 92v.)

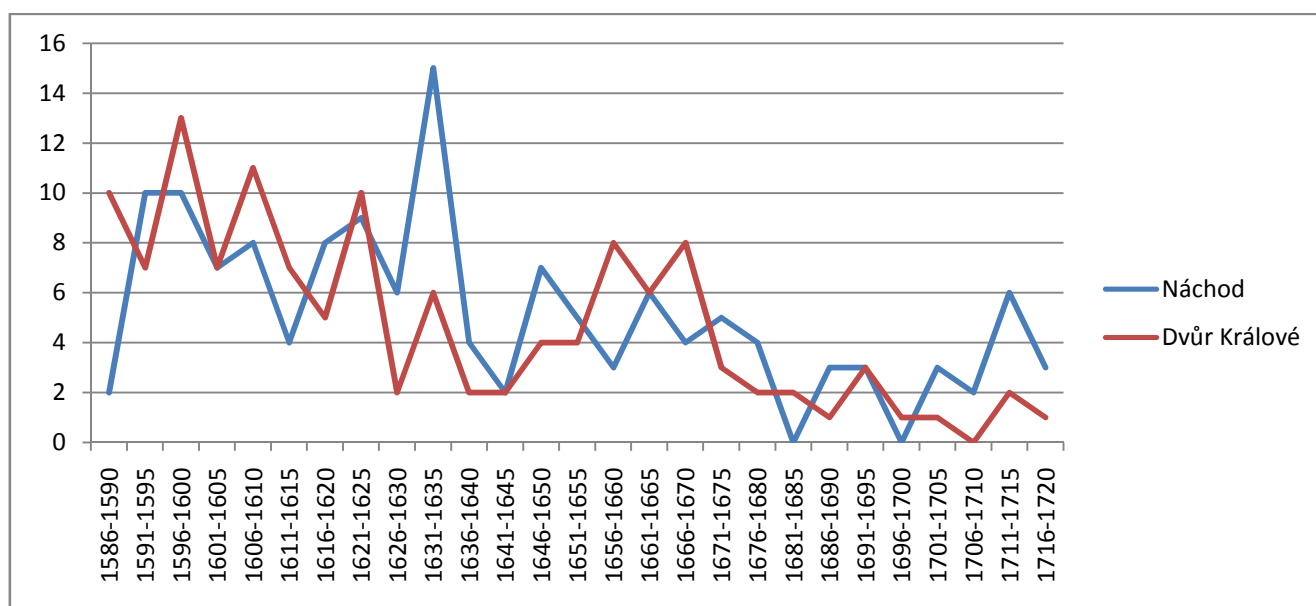
(SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 965, fol. 25r.)

Příloha č. 4: Testament z aktového materiálu, z oné sbírky missivů, kterou jsem identifikoval jako knihu IX. Kšaft Ludmily vdovy po Jiříku Crudeliusovi.

Nejčastěji byly pořizovány ve formě dvoulistu, který byl poté složen a zapečetěn – jak je vidět na fotografii vpravo. Později byly svázány dohromady, ovšem dnes vazbu postrádají. (SOka Náhod, AM Náhod, inv. č. 1487, fol. 189r a 190v.)

Příloha č. 5: Srovnání počtu testamentů v Náchodě a Dvoře Králové nad Labem

Data pro Dvůr Králové nad Labem: Šormová, Lenka: *Kniha kšaftů královského věnného města Dvora Králové nad Labem z let 1571-1719*, Diplomová práce FF UK, Praha 1999, s.33.

Příloha č. 6: Osoby které byly nejčastěji při pořizování kšaftů a nejčastěji volení poručníci

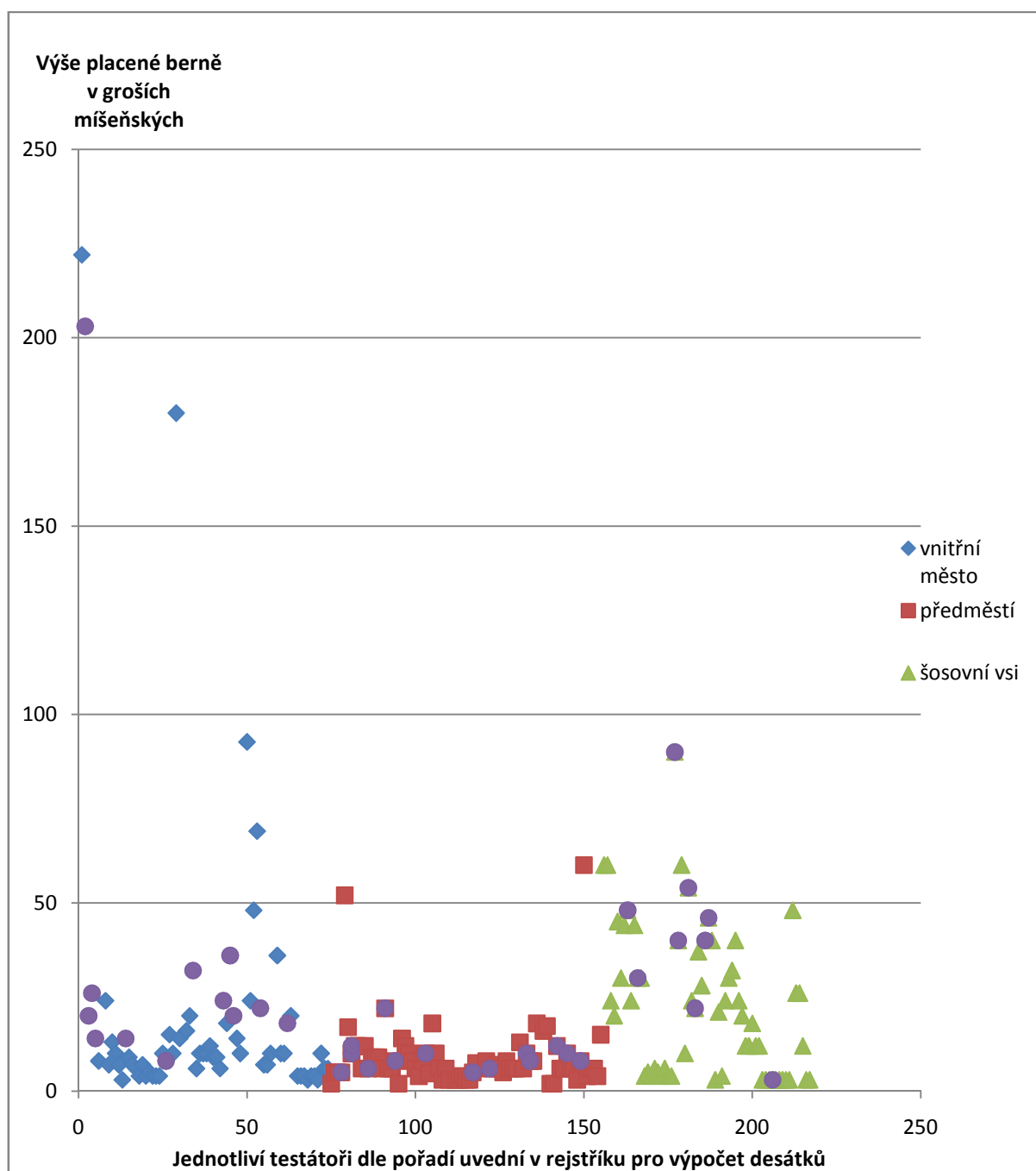
Svědci a další přítomní sepsání			
jméno	funkce	počet výskytů	časové rozmezí
Pavel Sobišovský	písař	5	1591-1592
Jan Kloboučník	obecní starší	8	1592-1611
Petr Klamperna	konšel	7	1592-1617
Severin Bok	písař	5	1592-1606
Jindřich Řeháček	konšel	12	1597-1618
Jan Kačer	konšel	9	1604-1640
Lukáš Šadimský	písař	13	1608-1646
Jan Kučírek		8	1609-1630
Michal Křížek	konšel	9	1609-1624
Václav Horák Vrchovský	konšel, pomocný písař	11	1621-1644
Václav Šamša	konšel	6	1624-1635
Václav Nymburský	písař	8	1624-1629
Tobiáš Čapek	konšel	5	1629-1638
Jakub Fidler	knížecí rychtář	9	1631-1667
Jiřík Paschal Úpický	písař	10	1631-1638
Václav Freydenberg	konšel	5	1646-1653
Jiřík Bílek	konšel	8	1647-1680
Daniel Maxmilián Prokůpek	písař	5	1655-1667
Václav Hájek	písař	5	1658-1664
Martin Antoš	konšel	5	1665-1679
Jan Jedlička	konšel	5	1687-1706
Nejčastější poručníci			
Michal Křížek		7	
Václav Horák Vrchovský		4	
Jakub Špáta		4	
Jindřich Řeháček		3	
Václav Šamša		3	

Příloha č. 7: Přehled četnosti jednotlivých určených povolání testátorů či manželů testátorek

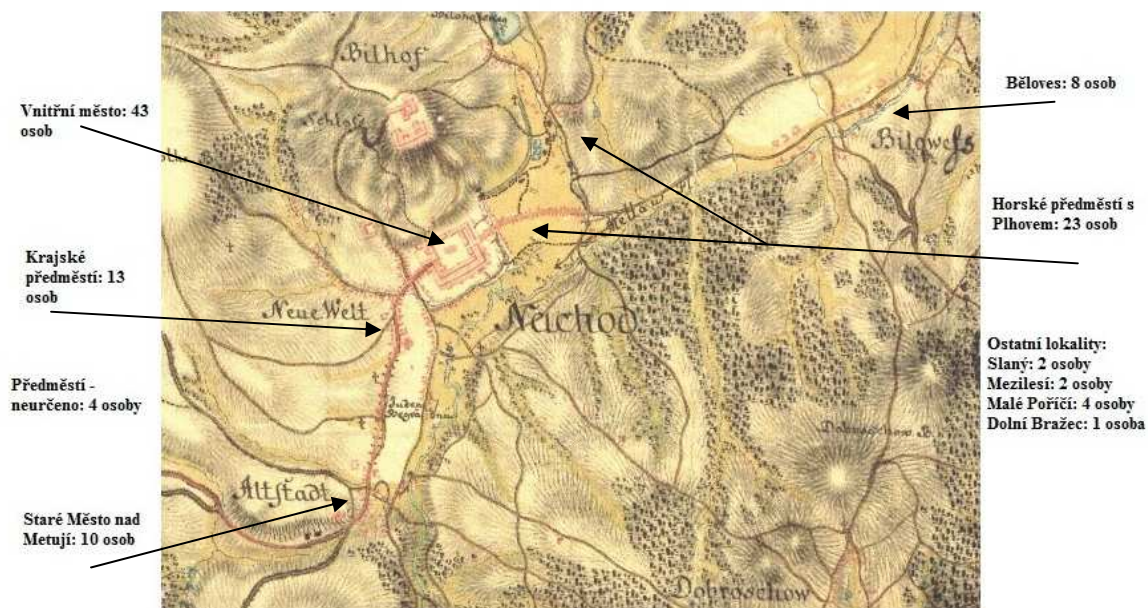
Povolání mužů	počet	povolání manžela u testátorek	počet
Sedlák	11	řezník	4
úředník panství	5	mydlář	2
řezník	4	kněz	1
mydlář	3	písař důchodní	1
zvonař	2	lazebník	1
tesař	1	zámečník	1
forman	1	piskač	1
kupec, hokynář	1	sedlák	1
mlynář	1	fišmistr	1
kuchmistr na zámku	1	švec	1
vápeník	1	ras	1
kolář	1	mlynář	1
kovář	1	hrnčír	1
učitel, pomocný písař	1		
sládek	1		
pekař	1		
punčochář	1		
tkadlec	1		
nádeník	1		
lazebník	1		
malíř	1		
krejčí	1		
lékárník (Apotheka)	1		
hrnčír	1		
celkem	44	celkem	17

(Pod pojmem úředník panství jsou také zařazeny osoby označované jako zámecký hejtman a hejtman panství)

Příloha č. 8: Diferenciace majetkového zázemí náhodských testátorů

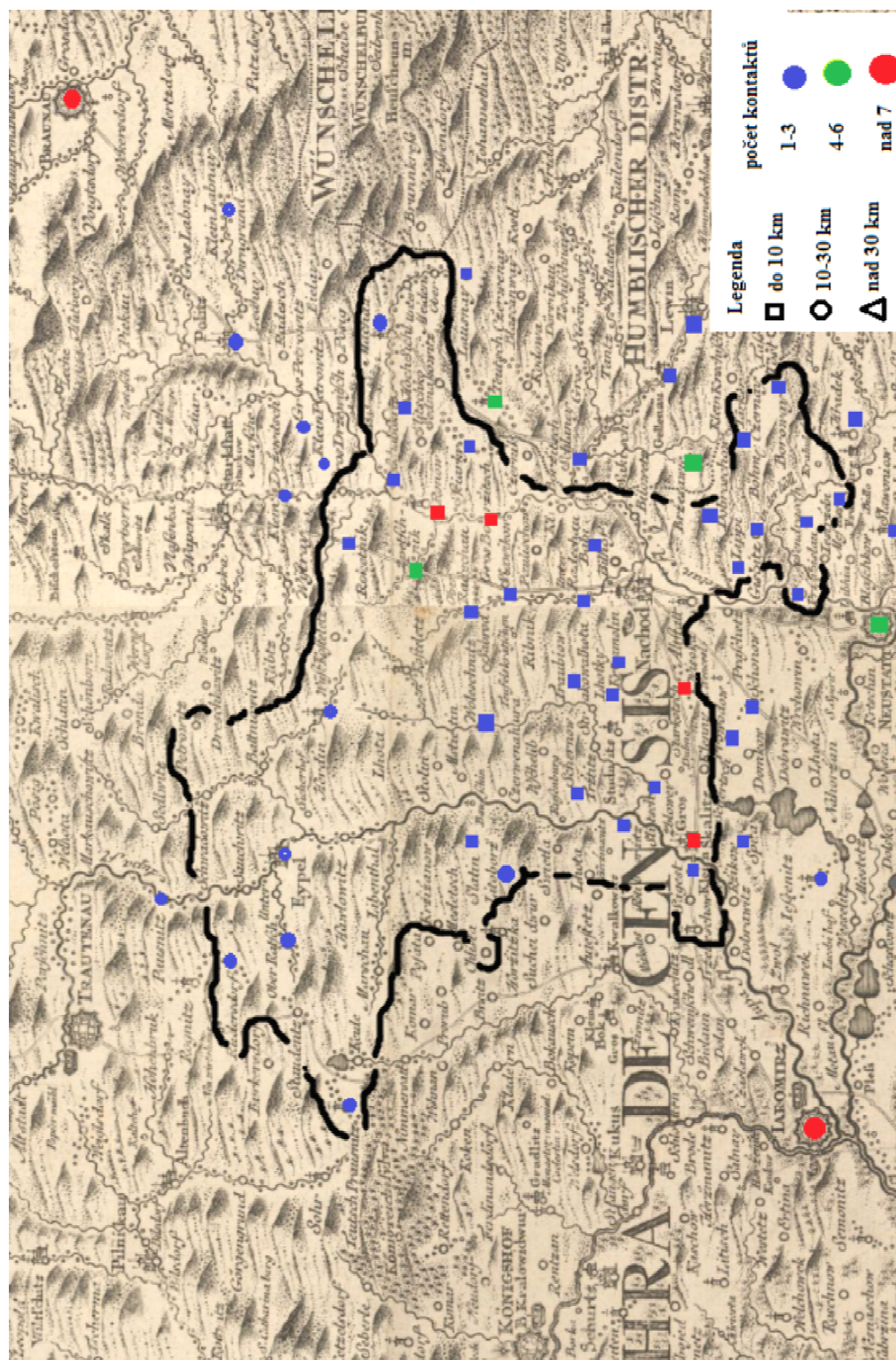

Příloha č. 9: Pořizovatelé náhodských testamentů dle určeného bydliště

(zdroj: 1. vojenské mapování z let 1764-1768 a 1780-1783, 1 st Military Survey, Section No. 80, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, Laboratoř geoinformatiky Univerzita J.E. Purkyně – oldmaps.geolab.cz)

Příloha č. 10: Geografický horizont kontaktů náchodských testátorů – širší zázemí města

(zdroj: *Müllerova mapa Čech* z roku 1720, Mapový portál výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického, mapy.vugtk.cz)

Černá čára označuje přibližné hranice náchodského panství.

Příloha č. 11: Přehled všech v testamentech zmíněných lokalit s počtem zmínek

Lokality do 10 km (vzdušnou čarou): Babí (3), Borová (2), Březová (4), Česká Čermná (2), Česká Skalice (Skalice nad Úpou, 12), Dobrošov (6), Dolní Radechová (3), Gellnau (Jeleniów v Kladsku, 1) Horní Radechová (3), Hronov (9), Jakubovice (v Kladsku, 1), Jizbice (3), Kramolna (1), <u>Levín</u> + (Lewin, Lewin Klodzki, 2), Lhotky (1), Lipí (2), Malá Skalice (1), Mezilesí (2), Německá Čermná (4), Nové Město nad Metují (5) Nový Hrádek (1), Olešnice (1), Pavlišov (1), Provodov (2), Přibyslav (1), Ratibořice (2), Rokytín (1), Sendraž (1), Slatina (1), Slaný(2), Slavíkov (1), <u>Slavoňov</u> + (1), Spyta (1), Strážné (Pstražna v Kladsku, 1), Šonov (2), Trubějov (1), Velké Poříčí (9), Vysoká Srbská (3), Vysokov (7), Zbečnick (4), Zlích (2), Žabokrký (1), Žďárky (2), Žernov (2).
Lokality ve vzdálenosti 10-30 km: Bohuslavice nad Metují (1), Bohuslavice nad Úpou (1), Broumov (12), Brusnice (1), Dušníky (Duszniki Zdrój, 1), Horní Dřevíč (1), Hrádek (Radków, 1), Jaroměř (14), Jesenice (1), Litboř (2), Machov (1), Malá Skalice (1), <u>Merkelsdorf</u> + (Zdoňov, 2), Neurode (Nowa Ruda v Kladsku, 1), <u>Opočno</u> + (2), Pohoří (1), Police nad Metují (2), Radeč (1), Rtyň (2), Rubínovice (1), Solnice (1), Suchý Důl (2), Třeběchovice pod Orebem (1), Úpice (3), Velké Petrovice (1).
Lokality vzdálené nad 30 km: <u>Grüssau</u> + (Křešov, Krzeszów ve Slezsku, 1), <u>Habelschwerdt</u> + (Kladská Bystřice, Bystrzyca Klodzka, 1), Hostinné (4), Hradec Králové (4), <u>Kladsko</u> + (5), Křížkovice v knížectví Opolském (1), <u>Olomouc</u> + (1), <u>Praha</u> + (1), <u>Wartha</u> + (Varta, Bardo) (1), Vysoké Chvojno (1).

Názvy lokalit jsou uváděny tak, jak jsou zmiňovány v pramenech - tedy u některých lokalit v Kladsku německy – v závorce je uveden jejich český název(pokud existuje) a dnešní polský název.

Lokality kam byl směřován alespoň jeden zbožný odkaz, jsou podtrženy a označeny symbolem +.